

له کندهاره تراټکه

(په پښتو کلاسیک ادب کې د لوېدیځې لهجې څرک)

څېړنه
د
محمد معصوم هوتک

پیل : لسمه د فبروري ۲۰۱۰ع
اوکویل - کاناډا

Ketabton.com

اهداء

په ژبپوهنه کي د لوی لاس
څښتن او منلي عالم ډاکټر
عبدالرازق پالوال
ته

بسمه تعالی

ما ته چي به خوشحال خټک (۱۰۲۲) -
۱۱۰۰هـ ق) له ژبي سره د خپلي لهجې
مشابهنه ځای ځای په مخه راتلل، هر وخت
به مي فکر کاوه، چي که په دې برخه کي
څېړنه وسي، د پښتو په خیر به تمامه سي او
د معیاري پښتو د منځته راتگ له جریان سره
به مرسته وکړي، خو د خپل پښتنو وروڼو
بېځایو او بې موردو حساسیتو به هر وخت په
دغه برخه کي د علمي کار او څېړني څخه
خواتوری کولم. یو وخت چي مي (۱) له گوربت
مجلې (لومړی کال، ۶ گڼه - ۲۵مخ) سره د خپل
خواخوړي استاد علامه رشاد ▶ مرکه په پردېسي
کي وکتله او په هغې کي مي د علامه مرحوم له
خولې ولوستل چي د لهجو قطعي ترک په هیڅ
ژبه کي نسته او په دې باب "... تاریخي
سلسلې باید سړی په نظرکي ونیسي. کوم وخت
چي فیصلې سره کېږي، هغه وخت پر دې مفصل
بحث په کار دی..." نو مي له ځانه سره عزم
وکړ، چي د دغو تاریخي سلسلو یوه برخه به
هرومرو څېړم. په دې ترڅ کي زه په نورو
کارو مصروف سوم او کله چي د ډاکتر
عبدالرازق پالوال (معیاري پښتو) کتاب
راووت او په هغه کي مي د دوی دغه سپارښتنه
ولوستله، چي وایی: "پښتانه دي د تقلید پر
ځای باندي پالنه غوره کي ... پښتانه
پوهان، ادیبان، او لیکوالان دي خپل کلاسیک
آثار وپالي چي خوشحال، رحمان، حمید، قادر
او نورو په میراث ورپرې ایښي دي. دوی دي
دغه خپل مثل اعلی وگرځوي او د فهم له مخي
څخه دي ئې پالنه وکي څو په دغه کار سره ئې
د دوی امانت لغات او جملات بشپړ او منظم
ساتلي او پالي وي". نو مي پخوانی عزم،
جزم سو او کله چي بیا د پوهاند ډاکتر

(۱) معیاري پښتو - ۱۸مخ.

مجاور احمد زیار (د خوشال ادبی پښتو) کتاب لاس ته راغی^(۲) په ما کي یې بیرته د خپلو کت سوو پاڼو د بیا رااخیستلو او سره اوډلو هڅه ژوندی کړه. د ډاکتر پالوال صاحب او ډاکتر زیار صاحب په کتابو کي ډېر داسي مطالب راغلي دي، چي زه یې پر خپله څېړنه باندي نور هم باوري کړم. دغه راز آثار د معیاري ژبي تر ټاکلو وړاندي ډېر ضروري دي او زه هیله من یم، چي د ژبي دغه پیاوړي استادان دغه شان نوري څېړني هم پر "خوارکی" پښتو باندي ولوروي.

زه په دې حاضره لیکنه کي د خوشحال خټک اونور پښتو کلاسیک ادب ژبه له خپلي هغي ژبي سره مقایسه کوم، چي د مور په غېږ کي مي زده کړې، د خالپوڅو (خاپوړو) پر مېنه مي پسې تعقیب کړې او له ورکیني څخه تر زاړه سن پوري په رغېدلی یم او لا اوس هم په رغېږم، له دېرشو څلوېښتو کالو راهیسي مي شعوري څېړنه پکښي کړې ده او قلم مي پکښي چلولی دئ. په دې مقایسه کي مي ترزیاتي اندازې پوري د خوشحال خان اودده دکورني ژبه په پام کي نیولې ده خو پرخڅنگ مي دکلاسیک ادب نور آثار دخپلي څېړني دپیاوړتیا په نیامت هم پرکتلي دي .

زه په دې څېړنه کي د خوشحال ژبه له هغي پښتو سره ایږدم، چي ما د مقرر (مکور) د پښ له کندي څخه تر فراه پوري، له روزگان

(۲) د ډاکتر پالوال کتاب په ۱۳۸۴ ش کي خپور سو خو لیکلي یې د وخته وو او د ډاکتر زیار کتاب واردواره په ۱۳۸۲ ش کي او دوهم وار په ۱۳۸۴ ش کي چاپ سو. ما ته د ډاکتر زیار کتاب د ۱۳۸۶ ش = ۲۰۰۷ع په نومبر کي په لاس راغی. دغه وخت زیار صاحب کانادا ته تشریف راوړی وو او ما ته یې دغه کتاب د ښاغلي رحمت آریاله پاره راکړ. ما د ښاغلي آریاله اجازه له ځانه سره وساته، چي له مطالبو څخه یې گټه واخلم. که څه د ډاکتر پالوال صاحب د کتاب د مستدلو او مفصلو څېړنو په موجودیت کي به زما د دې کتابگوتي خپرول، "تکرار مکرر" وي خو ما خپله کښلې خواري هیسته نه سوی غورځولای او که تکراري هم وي، له درنو لوستونکي سره یې په دې نیامت شریکوم، چي گوندي څه گټه به ځني واخیستلای سي.

څخه تر کوتي و قلات (بلوچستان) پوري، له لښکرگاه (هيلمند) څخه تر لکي و صفار پوري اورېدلي ده. دغه لغتونه چې زه يې تر څېړني لاندې نيسم، د دغې پراخې حوزې په يوه يا څو برخو کې ما اورېدلي او تحقيق کړي دي او يقين مې دئ چې ښايي يوه زياته برخه به يې همدا اوس هم د خلکو په خولو کې متداول وي او بله برخه به يې ښايي اوس دونه عام رواج ونه لري او يا ښايي اوسنی نسل به يې پخپله ورځنی محاوره کې نه کاروي، خو ما دا ټول په سرسره اورېدلي دي، په معنا کې مې غور کړی دئ، د استعمال موارد مې په یاد دي.

زه نه غواړم په دې څېړنه کې وشييم، چې د خوشحال ژبه کټ مټ زما د لهجې ژبه ده او په دې ډول ځان او خپلې لهجې ته امتياز وگټم. زه غواړم چې د خوشحال د ژبې او زما د مورنۍ لهجې تر منځ مشابهتونه وشييم. دغه لغات چې زه يې پخپله لهجه کې څرک ورکوم، ښايي په نورو لهجو کې هم ژوندي او مروج وي. زما يقين دئ چې دا شان مشابهتونه د نورو لهجو ويونکي هم موندلای سي. د پښتو لهجې خو د يوې ونې ښاخونه دي. اصل يې يو او تاداو يې يو دئ:

در اصل مذهب همه صاحبِ دلان يکيست

از ناَقـــــــلان بدسخن اينجا رسیده است
خو زما د خپلې مشاهدې او څېړني له مخې راته معلومه سوې ده، چې که دغه لغتونه په نورو لهجو کې موجود هم وي، **بيابنه يې** تلفظونه توپير سره لري، د استعمال ځای به يې متفاوت وي او نور راز راز بدلونونه به باندې راغلي وي.

ما دا څېړنه له دې اسيته هم کړې ده، چې په دې وختو کې هڅه کېږي د لوېديځې لهجې ټولې گرامري او تلفظي ځانگړتياوې د دغې لهجې په بېنظميو، گډوډيو او بې قاعدې گيو کې وشمېرلي سي. لوستونکي به د دې کتاب په راتلونکو پاڼو کې وگوري، چې د دې

ځانگړتياوو له پاره پاڅه کلاسيک تاداوونه موجود دي.

ما چي له خپلي څېړني څخه کومه نتيجه رايستلې ده، د هغې پر بنسټ باندي ويلاي سم، چي د خوشحال خان اونورکلاسيک ادب د ژبي زياتره گرامري جوړښتونه، لغتونه، ترکيبونه او وراشې په لوېديځه لهجه کي تر ننه لا هم خوندي دي. ما ته د خپلو مقاييسوي څېړنو له مخي ښکاره سوې ده، چي لوېديځه لهجه د نورو لهجو په نسبت د لرغونو ځانگړتياوو په خوندي ساتلو کي محافظه کاره پاته سوې ده. ما ته ثابته سوې ده، چي په کلاسيکه پښتو کي د سوچه توب تمايل کورټ نه ليدل کېږي، بلکي د هغه پر خلاف يې د نورو ژبو د کلماتو د هضمولوقابليت ته لاد لاسه وده ورکوله^(۲). د سوچه پښتو او د سوچه کولو ذهنيت زموږ پر ژبه باندي وروسته راخپور سوې دئ. د دې ذهنيت تر شا سياسي انگيزې پرتې وې او دي.

ما ته دا هم ثابته سوې ده، چي د پښتنو د ژونداجتماعي، اقتصادي او سياسي شرايطو د هغوی ژبي ته د هغوی د استوگني د مېني په تناسب د ودي او تکامل بېلابېل استقامتونه ورکړي دي. د هغوی د ژبي د پرمختگ آهنگونه يې متفاوت کړي دي، د هغوی د ادبي او ژبني فعاليتو لوري يې پر مشخصو او سره بېلو جهتو باندي روان کړي دي. زه د خپلي دغي ادعا د ثبوت له پاره د ډيورند د منحوسي کرښې د دواړو غاړو پښتنو د ادبي او ژبني تحرک جريان ته اشاره کولای سم، چي نه يې د انکشاف او پرمختگ سرعتونه سره يو دي، نه يې د ژبنيو او ادبي ايجادياتو ساحې سره

(۲) وگ : د خوشحال، حميد مومند، کاظم خان شيدا او نورو دېوانونه. د دوی په کلام کي د فارسي وعربي لغاتو پرېماني پر دې خبره دلالت کوي، چي دغو شاعرانو د نورو ژبو له لغاتو سره هيڅ راز ستونزه نه درلوده.

ورته دي او نه يې د ژبني جوړښت شکل او
محتوی سره يو راز پاته سوې ده .
ما په دې څېړنه کې د خوشحال خان خټک
له آثارو څخه د هغه غزليات او قصايد (يوه
برخه) ، دستارنامه ، سواتنامه ، فراقنامه
غوره وگڼل. د طب نامې ژبه د طبابت ژبه ده
او د بازنامې دا هم د يوې ځانگړې تخصصي
ځانگړې ژبه ده او د خوشحال د لهجې په څېړنه
کې ډېره مرسته نه سي کولای. سره له دې مي
دا دوه اثره هم له پامه پر يوه مخ نه دي
ايستلي او مرور مي پر کړی دئ. د خپل کار
په جريان کې مي د خوشحال خان او د هغه د
کورنۍ د غړو دا لاندي چاپي او خطي نسخې
کتلي دي:

۱ - د خوشحال خټک مرغلري:

د لوی استاد علامه عبدالحی حبيبي له
خوا په ۱۳۱۷ ش کال په کندهار کې خپور سوی
دئ.

۲ - ارمغان خوشحال:

د میان سیدرسول رسا په زیار په ۱۹۶۴ ع
کال د یونیورسیتی بُک ایجنسی له خوا په
پېښور کې خپور سو. ما چې له کومې نسخې څخه
استفاده کړې ده، ښاغلي عبدالباري جهاني له
خپل کتابتون څخه رالېږلې ده چې مننه ځني
کوم.

۳ - سواتنامه د خوشحال خان خټک:

د پوهاند عبدالحی حبيبي له سريزي او
څرگندونو سره د افغانستان د علومو اکاډيمی
د ژبو او ادبياتو انستيتوت له خوا په ۱۳۵۸
ش کال په کابل کې خپره سوه.

۴ - دستارنامه:

دستارنامه د خوشحال خټک د ۲۸۶ تلين په
مناسبت د پوهاندصديق الله رشتين په سريزه د
پښتو ټولني له خوا په ۱۳۴۵ ش کال خپره سوې
ده. دغه راز د پښتو اکاډيمی پېښور له خوا
د پروفیسر محمدنواز طائر په سريزه او د
حاجي پردل خان خټک په زیار په ۱۹۹۱ع کال

چاپ سوې ده. ما (هوتک) په دې حاضره لیکنه کې زیاته استفاده د پېښور له چاپه کړې ده. ۵ - د خوشحال خټک کلیات - لومړی ټوک: د پوهندوی دوکتور گل محمد نورزي په سریزه او خپرندوی محمد صدیق روهي په پېژندگلوی د افغانستان د علومو اکاډیمي د ژبو او ادبیاتو د انستیتوت د ادب او فولکلور څانگې له خوا په ۱۳۵۹ ش کال خپور سوی دئ.

دا متن که څه هم له "خو" څخه خلاص نه دئ خو بیا هم تر بل هر متن ما ته دقیق ایسي ځکه چې د هغې نسخې بدیلونه یې هم راوړي دي، چې د خوشحال خان په ژوند لیکل سوې ده او ویل کېږي، چې د خوشحال پخپل خط ده^(۴).

۶ - د خوشحال رباعیات:

د پوهاند رشتین په سریزه (پاییزه) د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۴۹ ش کال په کابل کې خپاره سوې دي .

۷ - فراقنامه:

د زلمي هیوادم ل له سریزې، څرگندوونو او وبي پانگې سره د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي له خوا په ۱۳۶۳ ش کال خپره سوې ده. په سر کې د علامه پوهاند عبدالحی حبیبې، پوهاند میرحسین شاه په قلم یاداشتونه (پښتو او پارسي) هم لري.

د فراقنامې متن د اعتماد وړ دئ، ځکه په تهیه کولو کې یې له ډېرو نسخو (چاپي او خطي) څخه کار اخیستل سوی دئ. زه فکر کوم چې د خوشحال د کلام د ژبنيو خصوصیاتو په څېړنه کې حساب پر کېدلای سي خو بیا هم ما د هغه متن څخه د رااخیستل سوو برخو مقابله له نورو چاپو سره له پامه نه ده ایستلې.

^(۴) د (خوشحال ادبي پښتو) په ۲۱ مخ کې د استاد بڅاني په حواله د خوشحال خان د خپل لاس کښلې نسخه "په پېښور کې راخوندي شوې فضلنامه" ښوول سوې ده. په دغه مخ کې د استاد له نامه سره د "ع" راوړل، چې د "عليه السلام" لنډیز دئ، د حیرانتیا وړ خبره ده.

۸ - د عبدالقادر خان خټک دېوان:

واردواره د علامه عبدالحی حبیبی په همت له کندهار څخه په ۱۳۱۷ ش کال خپور سوی دئ او دوهم وار د افغانستان د علومو اکاډیمي د ژبو او ادبیاتو د مرکز له خوا د نورالله ولسپال په سریزه، تحشیه، تصحیح او مقابله د پوهاند عبدالشکور رشاد تر لارښوونې لاندې په ۱۳۶۸ ش کال خپور سوی دئ. په سر کې د پوهاند رشاد، پوهاند عبدالاحمد جاوید او سرمحقق محمدصدیق روهي په قلم یاداشتونه هم لري.

ما له دواړو چاپو څخه استفاده کړې ده، خو ډېره تکیه مې پر دا دوهم چاپ کړې ده. د عبدالقادر خان نوی چاپ دېوان سره له دې چې په دقت تهیه سوی دئ خو د لیکدود تجانس یې یو څه کمزوری دئ.

۹ - د کامگار خټک دېوان:

د افغانستان د علومو اکاډیمي له خوا د څېړونکي عبدالمتین متین په زیار په ۱۳۵۸ ش کال د خوشحال خټک د درې سوم تلین د بین المللي سیمینار په مناسبت خپور سوی دئ. په سر کې د څېړندوی محمدصدیق روهي یو یاداشت هم لري.

۱۰ - د هجري دېوان:

د همېش خلیل په زیار په ۱۹۵۸ع کال د پېښور په شاهین برقي پریس کې چاپ سوی دئ. د دې تر څنگ مې په ځینو برخو کې د کلاسیک ادب دا لاندې دېوانونه هم پر کتلی دي:

۱۱ - د عبدالرحمن بابا دېوان:

په ۱۹۷۶ع کال د یونیورسیتي بُک ایجنسي له خوا خپور سوی دئ د میاسیدرسول رسا په قلم اوردده دیباچه لري. دا چاپ د پادري هیوز په لاس د خپاره سوي دېوان فوتوکاپي ده. د دې خبري یادونه د دېباچې په ۱۷ مخ کې سوي ده.

۱۲ - د عبدالحمید مومند کلیات:

دا کلیات د محمدآصف صمیم په سریزه،
څېړنه، اوډون او ویپانگي سره د دانش
خپرنډويي ټولني له خوا په ۲۰۰۴ ع کال خپور
سوی دئ، چي د عبدالحمید مومند دېوان،
نیرنگ عشق او قصه شاه وگدا لري.

ما په دې حاضره لیکنه کي پر دغه کلیات
سربېره د عبدالحمید مومند دېوان (د زلمي
هیوادممل په زیار - ۱۳۶۳ش)، د عبدالحمید
مومند دېوان (د صدیق الله رشتین په زیار -
۱۳۳۰ش)، دُر او مرجان (مرتبه سید انوارالحق
جیلاني - ۱۹۷۸ع) او زما د کتب خانې د نیرنگ
عشق له خطي نسخې څخه استفاده کړې ده.

۱۳ - د میرزاخان انصاري دېوان:

دا دېوان د څېړنمل دوست شینواري په
زیار ترتیب سوی دئ (۱۳۵۴ش). د دې دېوان په
باب په زړه پوري خبره دا ده، چي په ټول
دېوان کي یې (چي) د (چه) په شکل کښلی دئ.
ارواشاد دوست شینواری پخپل وخت کي منلی
ژبپوه وو او د ژبي په باب یې درانه آثار
کښلي دي. ده چي په دغه دېوان کي (چه) په
همدې شکل راوړی دئ آیا معنا به یې دا نه
وي چي ده دا کلمه په اوږده (ې) نه تلفظ
کوله؟

د میرزاخان انصاري پر دغه دېوان
سربېره مي زما د کتبخانې د میرزاخان د
دېوان له خطي نسخې څخه هم ځای ځای استفاده
کړې ده.

د ارواښاد استاد کامل مومندپه لاس (د
خوشحال کلیات) ته مي تر دې گړیه (د اپریل
دریمه ۲۰۱۰ع) لاس نه رسېږي.

دمیرزاخان بارکزي اوشمس الدین
کاکرددېوانوله هغه چاپه مي کاراخیستی دئ
چی دصحاف نشراتي مؤسسي لخواپه ۱۳۸۸ش کال
خپاره سوي دي .

زه دا اوسنی مقایسوي څېړنه په دې
نیامت کوم، چي گوندي د معیاري پښتو د منځ
ته راتگ په کار کي مي د څېړونکو او
متخصصینو کار یو څه وراسانه کړی وي. د

معیاري کېدلو او معیاري کولو کار په دفتر کې نه کېږي، چې څو تنه مامورین سره کېښېني او د ژبي مقدرات پخپلو منځو کې سره فیصله کړي^(۵).

د ژبي د معیار د ستري ودانۍ د جوړولو له پاره اومو موادو ته اړتیا سته. اومه مواد د ساحوي څېړنو او کتبي متونو د سپړلو له لارې تر لاسه کېدلای سي. زه پخپل دغه حاضر کتاب کې پر دغو مسئلو باندې، چې پورته مي اشاره ورته وکړه، رغېدلی يم. په دې بیان کې مي گرامري جوړښتونه ډېر لږ څېړلي دي. زیاته پاملرنه مي د لغاتو مقایسې ته اړولې ده. له گرامري جوړښتو څخه د اجتناب دلیل مي دا دئ، چې نه غواړم د ژبي د متخصص رول ولوبوم او هغه بیا په دې دلیل نه غواړم چې زه د دغه راز تخصص له پاره نه رسمي جواز لرم او نه هم علمي صلاحیت و توان. مگر دا خبره په پوره ډاډ سره کولای سم چې څېړنه مي تر سر تېره کړې نه ده. د خپل صلاحیت په حدودو کې مي پر هره برخه باندې ښه پوره دقت کړی دئ. د مثالو ډېرښت به یې ښايي پر لوستونکو باندې ستومانوونکي تمام سي خو ما په دې نیامت نه دي رااخیستي چې لیکنه بې‌ځایه په وپرسوم. له امکانه لیري نه ده، چې زما له دقت سره سره دي بیا هم تېروتلې يم. په هغه صورت کې د هر راز سالم انتقاد اورېدلو ته تیار يم. دم درحاله تاسي د کتاب لوستلو ته رابولم او خبري به د ستر خوشحال په دې بیت پای ته ورسوم:

خدایه! چاوته یې کښم، څوک به پرې پوه شي

^(۵) په دې شپو و ورځو کې د پښتو د یوه مشر او درانه حقدار لیکوال له خولې په یوه انټرنیټي ویبپاڼه کې د "مونیر، مور - رغ، غیر - پزه، پوزه" په باب ځینې تبصرې خپرې سوي دي، چې د ډېرې اندېښنې وړ دي او ژبپوهنه یې تر مضحکې سوبې پورې راټیټه کړې ده. دغه راز لیکنې، هغه هم د حقدارو مشرانو استادانو په آدرس خپرول د دغو مشرانو په حق کې ظلم دئ. نه پوهېږم پښتانه ولې پخپل خپروشرنه پوهېږي؟

م _____ ویلی
هِ ر یو بیت دی
دفترونه

په درنښت
محمد معصوم هوتک
اوکوئیل - کاناډا

اول فصل

۱ - خوشحال خان خټک او کورنی

یې:

ارواښاد سید رسول رسا (۱۹۱۰ - ۱۹۹۰ع)
پېښور د "پښتو شېراز" بللی دئ^(۱). له شېراز
څخه یې مراد د پارس هغه مشهور ښار دئ، چې
د پارسي ژبي دوه مشهور نوابغ، شیخ مشرف
الدین مصلح بن عبدالله سعدي شېرازي (۶۹۱ یا
۶۹۴ هـ ق مړ) او خواجه شمس الدین محمد
حافظ شېرازي (۷۹۲ هـ ق مړ) ورته منسوب
دي^(۲).

خواجه حافظ شېرازي د دغه ښار د فضیلت
او د هغه د اوسېدونکو د کمال په باب پخپله
ویلي دي:

خوشا شیراز و وضع
بیمثالش
خداوندا! نگه دار
از زوالش
به شیراز آی وفیض
روح قدسی
بجوی از مردم صاحب
کمالش

د خوشحال خان خټک کړوسی کامگارخټک چې
کله د خپل پلرني ټاټوبي (سرای) پر توصیف
باندي راسي نو یې له (شېراز) او (خجند)
سره پرته کوي:

^(۱) د رحمان بابا دېوان دیباچه - ۳۴مخ، د ۱۹۷۶ع چاپ.

^(۲) خوشحال خان د (شېرازي) په نامه د یو راز ښو خوارو
یادونه لري:

شېرازي که ښه خوراک و، وار وه تېر شه
ملوکی که ښه پوشاک و، وار وه تېر شه

(مرغلري - ۳۴۶مخ)

د کامگار د سرای په مثل
نه شېراز دی نه خجند^(۳)

(دېوان - ۳۴مخ)

پېښور له شېراز سره پرتله کول یوه
تعارفي خبره نه ده. د دغه ښار په لمن کې د
پښتو ادب داسې ستر نخه گان زېږېدلي او
لوی سوي دي، چې تر څو پښتو او پښتانه پر
دې نابوده دنیا باندي ژوندي وي، د دوی په
نامه به ویاړي^(۴).

د پېښور د تاریخي سیمې ادبي اهمیت هغه
وخت یو په سله سوی دئ، چې پر دغه مېنه
باندي د یوه شعوري ادبي خوځښت تاداو
کښېښوول سو او تر مراده ورسېد. دا زمانه د
یولسمې هجري قمري پېړۍ د منځ کلونه دي او
دا بیا هغه وخت دئ، چې د سرای اکورې د
مشرتابه بگری د ملک اکوري د کړوسې، د یحیی
خان د لمسي او د شهباز خان د زوی خوشحال
خان خټک (۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) پر سر ایښوله
سوي ده.

دا ادبي خوځښت زه ځکه شعوري حرکت
بولم، چې تر یوه ټاکلي پروگرام لاندي یې د
یوه ټاکلي هدف له پاره هڅه راپیل کړې ده.
په منظمه توگه یې اشخاص روزلي دي، د ادب
او شعر لارښوونې یې کړي دي، په پښتو ژبه یې

(۳) (خجند) د ماوراء النهر د مشهورو تاریخي ښارو
څخه دئ، چې د سیحون رود پر غاړه پروت دئ. په
پخوانیو کتابو کې خجند(د دنیا ناوې) بلل سوی دئ.
دغه ښار اوس د تاجکستان د جمهوریت دوهم لوی ښار
دئ. د شوروي واکمنۍ په دوران کې د دغه تاریخي ښار
نوم په (لنین آباد) باندي واوښت (۱۹۳۹ع) خو د
شوروي اتحاد تر ړنگېدو وروسته یې بیرته خپل پخوانی
نوم (خجند) راژوندی سو.

(۴) رحمان بابا(۱۱۲۸ هـ ق مړ) که د "ظالمانو
حاکمانو" له اسیته دا ښار له (گور) سره یو شان
بللی دئ، خو دا غندنه د هغي ستاینې پله نه ورسپکوي
چې د پېښور په باب کماحقه بیان سوي دي.

د آثارو د ژباړلو کار پر مخ وهلی دئ^(۵). د دې خوځښت باني، ستر خوشحال خان د پښتو ژبي خوار موقعیت درک کړی وواو په پوره بريالیتوب سره يې دا کاروان تر ډېري اندازې و منزل ته رسولی دئ. خوشحال خان له خپل دغه ادبي تلابن څخه رضائیت په دې بیت کي ښه پوره ښوولی دئ، چي وايي:

له خوشحال سره که کښېني يو څو کاله
دا د غــــــــــــره خټک به واړه شاعران شي
دا خوځښت له پلاره زامنو ته او له هغو
څخه لمسيانو ته راوغزېدی او په دې ډول يې
د پښتو ادبياتو د تاريخ يو پشپرفصل جوړ
کړ.

خوشحال خټک يو خانزاده پښتون وو. پلارونیکه يې د خپل وخت ننگيالي و توريالي پښتانه مشران ول. دی وايي:

راپاتي يو نه شو دوولس مې ترونه وو
ولاړل فنا شول چه اولسونه وو
څه بادشاهان ولاړل، څه څه خانان ولاړل
چه په دربار يې ولاړ زرگونه وو

(رباعيات - ۳۴مخ)

دغه وخت پر هندوستان باندي د مغولي شاهانو واکمني چلېده. د ډهلي دربار که په اتنيکي لحاظ د مغولي تورکانو په لاس کي وو، خو په فرهنگي لحاظ يې تر پارس او ماوراء النهر وروسته د فارسي ژبي او ادب يو بل پياوړی مرکز تشکیل کړی وو. له دغه سياسي او فرهنگي مرکز سره د خوشحال خان د کورني اړېکو د دغي کورني غړو ته د پارسي ادب د مطالعي پراخه زمينه برابره کړې وه او ستر خوشحال له دغي زميني څخه تر بل هر چا پراخه استفاده کړې وه. ده د پارسي ادب

^(۵) د پښتو آثارو د ترجمي او خپروني کار تر خوشحال خان دمخه د روشاني خوځښت پيروانو او د هغو مخالفينو هم کړی دئ (قصيده برده، د مخزن نوري برخي) خو د هغه ډېره پاملرنه د مذهبي شخړو او تصوفي فرهنگ لور ته وه.

کلاسیک آثار لیدلي ول او پخپل کلام کي یې د
دغو آثارو نومونه پر دې خبره دلالت کوي، چې
هغه یې ټول لوستلي هم ول.

چه لاس مې نه رسی غلیم مې یار دی

چه لاس مې ورسی غلیم مې پلار دی

دا پند به نه مومی پــــه شاهنامه کښې

په شاهنامهــــه کښې که ډېر اسرار دی

- (رباعیات)

(مخ ۱۲۹)

خوشحال خان خو لا خان په فارسي شعر
"طاق" بولي.

زه خوشحال پښتون چې په پښتو په پارسي طاق

یم

لامې په پښتو ژبه کي ژبه درغلېږي^(۱)

اشرف خان ویلي دي:

د پښتو ژبه مې ناوې کړه په نظم

د مغلو په شعر هم عالي مکان یم

- (دېوان)

(مخ ۱۰۱)

یا:

هسې نه چې شعر کـرم په خپله ژبه

تر پښتومي د فارسي شعر والا دی

(مخ ۵۰۱)

خو دا چې ولي یې پښتو شعر ته مخه کړې

ده، داسې وایي:

د پښتو ژبې مې آب ورکه پــــه شعر

د فارسي شعر چې نه وایم افغان یم

(مخ ۹۸)

د ډهلي له دربار سره روابطو پر ده

باندي د کتاب پرېماني هم میسره کړې وه. دی

په دستارنامه کي د داسې کتابو حوالې

ورکوي، چې د سرای اکورې یوه اولسي خان ته

یې د هغه وخت په شرایطو کي تر لاسه کول له

^(۱) خوشحال خان خټک په دستارنامه په یوه مخ کي (مخ ۱۲۶) د

مثنوي معنوي، سلسله الذهب، نجات الانس، معارج النبوة،

شاهنامه، سکندرنامه، ظفرنامه، اخلاق ناصري، گلستان،

بوستان او نورو کتابو نومونه راوړي دي، چې په پارسي ژبه

د ده د پراخي مطالعي ښکارندويي کوي.

ناممکناتو څخه وه. دی په دستارنامه کي د چنگېزخان په ارتباط پر تاریخ روضة الصفا باندي حواله ورکوي. دا تاریخ خواندمیر هروي (۹۰۳ یا ۹۰۴ هـ ق مړ) د لسمي هجري پېړۍ په سر کي ليکلی دئ. تاریخ روضة الصفا خوبه د هندوستان پایتخت ته رسېدلی وو، خو د روه د يوه پښتانه لاس ته رسېدل يې که له ناممکناتو څخه نه وه نو ډېره مشکه خو هرومرو وه. دا د ډهلي د دربار له علمي و ثقافتي اشخاصو سره د اړېکو برکت وو، چي د خوشحال لاس يې د خپل وخت نادر و او مهمو کتابو ته رساوه. له دغې مساعدې زمينې څخه د ده پلارونیکه دومره استفاده نه وه کړې او هغوی له دې دونه قومي او اولسي دېدبې سره سره عالمان يا لږ تر لږه باسواده خلک نه ول. د خوشحال خان د پلار د بې سوادۍ شهادت خو پخپله خوشحال هم ورکړی دئ. دی د پلار د سخا او توري توصيف کوي خو بېسوادي يې نه پټوي:

پلار مې شهبازخان په سخاوت لکه
حاتم وو

زړه يې د مزري پـــــــــــــــــــــــه
توره تېر وو تر رستمه
تینگ ولاړ په شرعه تل يې کار وو په رشتيا
کښې

خط ســـــــــــــــــــــــواد يې نه وو
نـــــــــــــــــــــور دانا وو له فهمه

(ارمغان -

۶۵مخ)

له دې څخه څوک حدس وهلاي سي، چي د خوشحال خان نيکه يحيی خان هم د سواد له خوا بابېز وو، ځکه باسواده پلار هرومرو پخپل زوی ليک لوست زده کوي.

د دې کورنۍ علمي و ادبي تاريخ له خوشحال خان خټک څخه راشروع کېږي او د علم او پوهې څراغ پکښې له خوشحال خان په هيسته بل سوی دئ خو د روڼا اوازه يې عين تر دکن

و کندهار پوري لا هم رسېدلې وه. عبدالقادر
خان خټک ویلي دي:

نوم يې لار وو تر دکن تر قندهاره^(۷)
نه وو بل هسي نامي لــــه زمينداره
(۴۶۲مخ)

خوشحال خان په دستارنامه کي شاه اويس
صديقي ملتاني د خپل استاد په توگه راښيي
او وايي چي "ډير بزرگ متبرک سړی وه - د
علوم ظاهري او باطني بهره ور وه "
(دستارنامه ۳۹مخ). دغه راز يې د شاه جهان د
دربار له ستر عالم مولانا عبدالحكيم
سيالکوټي سره د پېژندلو يادونه هم کړې ده،
(دستارنامه ۷۰مخ). د شاه اويس ملتاني د
پېژندگلوۍ په باب مي څه ونه موندل خو
مولانا عبدالحكيم سيالکوټي (۱۵۶۱ - ۱۶۵۶ع) د
شاه جهان په دربار کي تر ټولو محترم عالم
وو. وايي چي شاه جهان يو وار له سرو زرو
او دوه واره له سپينو زرو سره تللي وو.
نوموړی عالم د ۱۰۶۶ هـ ق کال د صفري پر
څلږوويشتمه مړ سوی او د سيالکوټ په تاريخي
ښار کي ښخ دئ^(۸). د ده د قبر پر شاوخوا
احاطه باندي اوس يو پارک سته چي د ده په
نامه نومول سوی دئ^(۹).

خوشحال خان خټک له دغه ستر عالم څخه د
باغي (ياغي) د مال د رواوالي او نارواتوب
په باب او دغه راز د سعد و نحس "ساعت" په
برخه کي پوښتني کړي وې.

خوشحال خان خټک د نابغه (Genius) شخصيت
څښتن وو. پياوړي حافظه يې وه. ده

(۷) په چاپي متن کي "تر دکنه تر قندهاره" دئ چي د
شعر وزن يې يوه هجا زيات کړی دئ.

(۸) وگ: ويکيپيډيا - په تقويم تاريخي (مرتبته عبدالقدوس
هاشمي ۲۶۷مخ کي د عبدالحكيم سيالکوټي وفات د اپريل ۲۵
مه ۱۶۵۶ ع کال د سه شنبې ورځ بللې ده، چي دغه نېټه د
صفري له مياشتي سره سر نه خوري).

(۹) د سيالکوټ تاريخي ښار د پاکستان د پنجاب ايالت په
شمال ختيځ کي د چناب رود ته نژدې پروت دئ له لاهورڅخه يې
واتن ۱۲۵ کيلومتره دئ (ويکيپيډيا).

دستارنامه د رنتنبور په جېل کې په داسې حال کې کښلې ده، چې هېڅ راز ماخذ ته یې لاس نه رسېده او وایې، چې: "...کتابونه راڅخه نه وو او که نه ښې ټکي مې به په دا کتاب کړي وې. نظم نثر عربي، فارسي مې به په اشتهاد په کښې ډیر راوړي وو. اما په عنديات په حافظه خو به دا هونبره څه کېده..." (دستارنامه - ۲۳۸، ۲۳۹ مخونه).

خو د کتاب په دغسې نېستي کې یې په دستارنامه کې تقریباً شپږمه آیته، حدیثه، ادعیه، مقولې راوړي دي او د غزل، مثنوي، قطعې، رباعی، فرد او مصرع په چوکاټ یې خپل و پردي فارسي و پښتو دوه سوه اتیا بیته له حافظې څخه رانقل کړي دي.

خوشحال خان جهان گشته سړی وو د پښتونخوا زیاتره برخې یې تر پښوکښلي وې او په هغو کې یې د اولسو د ژوندوژواک، ژبي او کلتور په باب پراخ مشاهدات راغونډ کړي ول. د دې پر څنگ یو با فرهنگه جنرال وو د جنګ و جګړو پر میدانو یې ډېرې سړې و تودې لیدلي وې او هر څه ته یې د یوه مدقق سړي په توګه کتلي ول او د دې ټولو پر څنگ بیا ښکاري وو. ما ته د خپل ژوند تجربې راښوولي ده، چې ښکاريان په مختلفو سیمو کې د گڼت و ښکار کولو له اسیته له خورا ډېرو اولسي لغاتو، د ونو، بوټو، حیوانانو، مرغانو او نورو له نومو سره مخامخ سوي او هغه یې په یاد کړي وي. دې کار د ده شعر ته د رنگینو لغاتو او وراشو د لاري موندلو زمينه برابره کړې ده.

د خوشحال خان تر وخت ښه ډېر کلونه پخوا د هندوستان نیمې وچې ته د اروپایانو تګ راتګ شروع سوی وو. د ده او د ده د زمانو له اشعارو څخه څرګندېږي، چې دوی له اروپایي کلچر او مصنوعاتو سره یو څه بلد سوي ول. خوشحال خان د پرتګالي شرابو یادونه کوي:

دواړه شونډي دي شراب پرتګالي دي

په ســــره والي له ياقوتو په سيالي دي
- (کليات)

(۳۸۵مخ)

عبدالقادرخان هم دې ته ورته مطلب لري:

ساقی می بســــویه چي وي پرتگالي

خواه پیاله وي مرصع خواه سفالي

(۳۰۲مخ)

خوشحال خان په ښکار کي د "فرنگستان"
له توپکو څخه کار اخیست او په دستارنامه
(۵۵ مخ) کي لیکي: "د ټوپک ښکار له
فرنگستانه اوس په دا آخر پیدا شه".

د شطرنج، نرد، موسیقي، نقاشی په اصولو
پوهېږي او په دې برخه کي یې لیکنې داسي
ایسي لکه د یوه ماهر شطرنج باز، موسیقي
پوه او نقاش له خوا چي لیکلي سوي وي.

دا ټول مطالب پر دې خبره باندي دلالت
کوي، چي خوشحال او کورنی یې مهذب، باسواد
او مدني اشرافي خلک ول.

خوشحال خان د دیني علومو پراخه مطالعه
درلوده خو متعصب او رانده مذهبي افکار یې
نه درلودل، بلکي د ژوند په چارو کي دی او
د کورنی زیاتره غړي یې لیبرال کسان ول. زه
نه غواړم چي له دوی څخه د نن زماني
روښانفکران جوړ کړم لکه دا کار چي د ثور
په اوله پاچاگشتی کي ځینو کسانو کاوه او
له صوفي رحمان بابا څخه یې د یوه بیت له
اسیته "طبقاتي مبارز" جوړکړ^(۱۰). مور وینو

چي د خوشحال کورنی کله چي دخانی منافع پر
غالب سي، له خپل تنور سره سره بیا د محتسب
او احتساب حمایه د "امراوو" وظیفه او د
"غیرت" جزء بولي او هغه هم په دې دلیل چي
گویا که دوی نه وي خلک بې لاري کېږي (وگ):
دستارنامه ۲۱۷مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور).
مگر پخپل خصوصي ژوند کي بیا د اشرافي ژوند

^(۱۰) هغه بیت دا وو:

نشي د خانانو او ملنگو سره کلي
چيرته عزيزخان چيرته ملنگ عبدالرحمان

له غوښتنو سره سم مذهبي حدود ماتوي او "پر
بکره باندي لاس بری" د "هغه جهان د سقر" په
بیه رانیسی :

که دي لاس په بکره بر شي پرې يې مه ږده
که دي خُـای شي په هـُـغه
جهان سقر

(ارمغان - ۵۷

مخ)

او اشرف خان د بیجاپور په بند کي په
سپینه ږیره له نامحرمو څخه د وصال غوښتنه
کوي او کله چي د "رد" جواب اوري نو بیا
خپل خبط و خطا د شعر په ویلو پاکوي (وگ
دیوان - ۵۵۳، ۵۵۴ مخونه).

د خوشحال خان د کورنی ژوند د "امراوو"
په شان دئ د یوه عادي پښتانه خان ژوند یې
نه دئ. د خانی په ژوند کي زامن د پلار
اطاعت پر ځان باندي لازم گني خو د امراوو
او سلطانانو دود و دستور بیا بل راز او د
سیاست پر غوښتنو ولاړ دئ. د سلطنت او آمریت
د بقا له پاره بیا پلار و زوی سره وژني.
شاه جهان ته زوی د سر په کاسه کي اوبه
ورکوي او د بهرام له لاسه خوشحال خان په
غرو کي سرگردانه گرځي. داسي معلومېږي چي
نااهله بهرام دي دا ور (میکروب) د هند له
درباره څخه اخیستی وي.

د خوشحال د شخصي و ټولنیزو ادبي ژوند
په باب کتابونه بویه چي وکښل سي او کښل
سوي هم دي. زما د همدې لیکني سره په
ارتباط کي، فکر کوم، همدومره به بس وي.

۲ - د خوشحال خان خټک او د هغه د کورنۍ ادبي ژبه:

که څوک د خوشحال خان خټک د ادبي ژبې یا لهجې په باب پوښتنه کوي نو ساده او بسیط جواب یې دا دی چې خوشحال خان په خټه خټک وو، په سرای اکوره کې اوسېدی. د دې سیمې خټک چې اوس په کومه لهجه ږغېږي، د خوشحال ژبه هم دغه او لهجه یې هم همدا وه. دا راز جواب په کلیاتو کې سم خپړي خو کله چې خبره د ژبې تحولاتو، انکشافاتو، جزئیاتو او بدلونو ته ورسېږي، هلته بیا دا راز استنباط د دغې مسئلې په واقعي پېژندنه کې مرسته نه کوي. او یا دا چې ځینې ما وارو! بیا کله چې د خوشحال خان په ژبه کې محوري فعلونه په شین سره وویښي، سمدلاسه حکم وکړي چې د ده ژبه د پښتو ختیځه لهجه وه. دا تحلیل تر ها بل څو چنده ساده او عامیانه دی.

د خوشحال خان د ادبي او شعري ژبې په باب زموږ محققینو تر یوې اندازې پورې ورته نظریې وړاندې کړي دي.

سید رسول رسا په ارمغان خوشحال (۱۲۰مخ) کې د خوشحال خان خټک د ژبې په باب لیکي، چې: "د خوشحال خان خټک د شعر ژبه، ساده خو الهامي او ادبي ژبه ده. عام ژبې

ته نزدو، خو عام ژبه نه ده. د هغه په دیوان کښې د هرې طبقې او هرې قبیلې د مخصوصو الفاظو استعمال شوی دی او په دې وجه د هغه د شعر ژبه، عالمگیر وسعت لري. خو په حیثیت مجموعي په محاوره کښې د خټکو ژبه ده".

پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار صاحب هم دې ته ورته نظر ورکړی دی او لیکلي یې دي: "خوشال په ټولیز ډول دا هڅه کړې ده، چې په خپله پښتو لیکلار او په ځانگړي توگه په شعر کې د خپل تېرني (ختکي) گړدود تر څنگه له نورو شاوخوا گړدودو څخه هم کار واخلي، نه یوازې د ویپانگې، بلکې په رغاونیزه (گرامري او غریزه) برخه کې هم. په دغه لړ کې یې وینگ له اړوند لیکدود سره، هغه هم لیر و ډیر د گرامر په بیه، دومره د شعري ټول وتال، پښېلې او پایلې (قافيې او ردیف) لاستکوی کړی چې کله کله له لاسکښونکیو هم لار و لودن ورکوي، پاتې لا له ټولیزو لوستونکیو او اورېدونکیو څخه^(۱۲)".

که په دغه رانقل سوي عبارت باندي زه سم پوه سوی یم نو د پوهاند صاحب مراد دا دی، چې د خوشحال خان په شعري ژبه کې چې د نورو لهجو لغتونه او گرامري سکښتونه راغلي دي، دا د خان ارادي هڅه وه او ارادتاً یې د نورو لهجو لغات کار کړي دي او هدف به یې غالباً د پښتو لغوي زېرمه خوندي کول وو او دوهمه خبره دا ده، چې د خوشحال خان د دېوان په خطي نسخو کې چې د لیکدود او تلفظ کوم توپيرونه لیدل کېږي، دا د کاتبانو لاسوهني نه دي، بلکې خوشحال خان پخپله د ژبي وینگ او لیکدود د شعر تر قافيې او ردیفو دومره قربان کړی دی چې له کاتبانو څخه یې لار و لیکه ورکه کړې ده.

د دغو دواړو حکمونو په منلو کې زه (هوټک) ځان ته قناعت نه سم ورکولای. د

^(۱۲) وگ : د خوشحال ادبي پښتو- ۲۵، ۲۶ مخونه، دویم چاپ.

خوشحال په ژبه کې چې د پښتو له نورو لهجو سره لغوي مشابهتونه په سترگه کېږي، سبب يې دا نه دئ چې گویا خوشحال د نورو لهجو لغتونه اورېدلي دي، هغه يې خوښ سوي دي، نو يې په شعر کې کار کړي دي. د دې لغتو سته والی زما په فکر پر دې خبره دلالت کوي چې هغه وخت د پښتو لغوي زېرمه او گرامري سکېتونه دومره سره ليري سوي نه ول، لکه دا نن چې يې مور په ليکنې پښتو کې وینو او لولو يې. هغه وخت پښتو "بکره" وه او لاس نه وو په وهل سوي، ځکه يې لغوي او گرامري مشترکات پر ځای پاته ول. د ښاغلي ډاکټر عبدالرازق پالوال صاحب په عقیده خو "په ختيځې او لوېديځې پښتيا نا کښې لا تر ۱۲۰۰هـ پوري يوه لهجه ويله کېدله (معياري پښتو- ۵۱ مخ). ډاکټر پالوال صاحب دغه لهجه د پښتو لومړنۍ لهجه بولي چې "د آڼيانو، غرغوښتيانو، ابداليانو او سربنيانو ټبرونومشترکه لهجه وه". نن چې پښتو د سره ليري کېدو پر خوا روانه ده، لامل يې د خواخوږی او دشمني په نامه بېځايه لاسوهني دي. د دې حکم له منلو سره چې د کاتبانو د لاسوهنو پړه دي پر خوشحال خان يا کوم بل شاعر باندي واچول سي، زه جدي مشکلات لرم. د متونو د اړولو او مسخه کېدو جريان ما په يوه بل کتابگوټي کې څېړلی دئ. محترم لوستونکي دي د دغه کتابگوټي د خپرېدو تر وخته غاښ وچيچي.

دا خبره سهې ده، چې د خوشحال خان خټک شعري ژبه د دې سيمي د خټک قام ژبه وه خو د نژدې څلورو سوو کالو وړاندي ژبه. د دغې ژبې د پېژندلو له پاره مور مجبور يو، لږ څه وړاندي ولاړ سو او د تاريخي و ژبنيو واقعيتو پر اساس باندي يې ځان ته معلومه کړو، چې د خوشحال او کورنۍ ژبه د پښتو ژبې په اوسنيو لهجو کې له کومي يوې سره د مقاييسې وړ ده.

د ژبي پوهان او د دې سيمي د تاريخ
خپرونکي او لرغونپوهان په دې عقیده دي چي
تر ميلاد زيات وکم پنځه سوه کاله وړاندي د
پښتونخوا په ټوله پراخه اورشو کي خروشتي
ليکدود باب وو. علامه رشاد ▶ د عکسي
خيرالبيان د سريزي په سر کي ليکي: "په
پښتونخوا کي د آمو له غاري رانيولې تر
سيستان، کندهار، روب، کورمي، پېښور،
ټيکسيلا، سوات، امب، باجور، هده (ننگرهار)
او وردگو پوري په هر ځای کي په دغه خروشتي
ليک سره کښل سوي سکي، لوبي او کتیبې پيدا
سوي دي"^(۱۳). خروشتي (خروشتي) هم د خلگو
نوم وو، هم د ژبي او هم د ليک. ډاکټر
عبدالرازق پالوال ليکلي دي چي خروشتي ليک
"...له پرثوي آرامايک سره کټ مټ ورته دئ،
خو رڼو غونه يې ځله بيل دي. دغه مانا دا چي
هغه يو تورئ په خروشتي کښي يو رغ لري، او
په پرثو آرامايک ليک کښي بل رغ لري. په
دغه ليک کښي د/ښ/ او/خ/ توپير سوئ دئ ...
په خروشتي ليک کښي دواړه توري سته والي
لري. خروشتي په ختيځي او منځني پښتونخوا
کښي سته والي لاره". له دې څخه يې دا بله
نتيجه هم رايستلې ده، چي تر دوهمي هجري
قمرې پېړۍ وړاندي د هندوکش د جنوب
اوسېدونکو ژبي د (ښ) او (ر) دواړه آوازونه
درلودل^(۱۴).

د پښتونخوا د اوسېدونکو په ژبه کي د
(ښ) او (ر) د سته والي مستند ثبوت د لسمي
هجري پېړۍ په ليکلو آثارو کي راپاته دئ.
په دغو ليکلو آثارو کي د روښاني خوځښت د
موسس بايزيد روښان (۹۲۵ - ۹۸۳ هـ ق) آثار
او د هغه د مخالفانو د مشر اخوند دروېزه
ننگرھاري (۹۴۰ - ۱۰۴۸ هـ ق) آثار د زمانې

^(۱۳) وگ : د خيرالبيان په سر کي د "خيرالبيان ليکدود" تر
نامه لاندې د علامه رشاد مقالې، ۵۸ مخ.

^(۱۴) وگ : معياري پښتو- تر ۵۸ مخ په هيسته، او د کابل چاپ
خيرالبيان ۵۶، ۵۷، ۵۸ مخونه.

له توپانو څخه خوندي سوي او اوس زموږ په
اختيار كې دي. د دغو دواړو تحريكو مشرانو
د پښتو ژبې د الفبې نيمگړتيا درك كړې وه
او د هغې له پاره يې ځيني سمبولونه يا په
ننني اصطلاح (گرافيمونه) غوره كړي ول. د
روښانيانو په الفبې كې د دغه خوځښت د مبلغ
شاعر دولت لوانې له خولې د پښتو له پاره
"ديارلس حرفونه" ټاكل سوي دي. دی وايي:
افغاني لفظ مشکل و، لوست کوپښ نه شه
ورته وشو_____وه کننده

ديارلس حرفونه

څېړونكي د (ديارلس حرفونه) په باب لږ
څه مشكوك دي ځكه د پښتو الفبې د عربي او
فارسي الفبې په مرسته جوړه سوې ده او په
هغې كې تر عربي الفبې دوولس توري زيات دي
نه "ديارلس". چې په هغو كې اته توري (ټ،
ځ، خ، ډ، ږ، ښ، ښ، ښ) د پښتو خپل توري دي،
چې په عربي او فارسي الفبې كې نسته او
څلور توري (پ، چ، څ، گ) له فارسي سره
مشترك دي، چې ټول دوولس كېږي. د روښاني
تحريك په اساسي كتاب، خيرالبيان كې چې كوم
توري كار سوي دي، په هغو كې، ويل كېږي، د
گاف توري مكرر راغلي دي. د پېښور چاپ
خيرالبيان د عالمانه مقدمې ليكونكي حافظ
محمد عبدالقدوس قاسمي وايي چې "گ، بايزيد
دوه ځله ليكلي دي چه مونږ ئې په فرق پوهه
نشو"^(۱۵). علامه پوهاند عبدالشكور رشاد
(۱۳۰۰ - ۱۳۸۳ هـ ش) د دغه مكرر گاف په باب
كومي وروستي فيصلې ته نه دئ رسېدلي او د
عكسي چاپ خيرالبيان په سر كې د خپلي ليكني
په ۶۷ مخ كې تر يو لړ دلايلو وروسته ليكي:
"تر څو چې د مكرر گاف په باب كومه نوې
څېړنه منځ ته راځي، زه د پورتنيو دليلونو
له مخې د خيرالبيان الفبې څلوېښت توري
شمېرم او پر عربي الفبې باندي د دوولسو
تورو زياتوب سم بولم".

^(۱۵) وگ : خيرالبيان - ۶۶ مخ، د پېښور چاپ.

ډاکټر عبدالرازق پالوال د خيرالبيان په الفبې کې د "ديارلسو تورو" د زياتوب د توجيه له پاره دليل موندلی دئ او وايي چې هلته گاف مکرر نه دئ، بلکې "د بايزيد پير روښان د خيرالبيان په پيللوستي کښې پښتو/گ/ دوه رازه کښه سوئ دئ. د يوه راز /گ/ مرکس ته ئې کړی ورکړې ده. دوهم راز ئې د/گ/ مرکس ته د کړی پر خای باندي يوه کرښکه ورکړې ده، يا ئې تر /ک/ لاندی درې ټکي ايښي دي ...".

ډاکټر پالوال صاحب زياتوي: "دا په زغرده سره ويلای سم چې کړی لرونکی /گ/ يوه ستوی /گ/ ؤ، او ټکیالی /ک/ يا کرښکن /گ/ يا /ک/، غبرگ روغئ، تېنکيز /نگ/ ؤ...". ډاکټر پالوال د يوه ستوي گاف په مثالو کې (گنج، گرگه، گرگن، گوگ، گوگلي، گلاگل، گگیانی، بگی، برگ...) او د تېنکيز غبرگ روغ په مثالو کې (جنگ، چنگاښ، شرنګ، رنګ، ...، رنګارنګ، ترنګ او ترونګ، ...) راوړي دي (۱۶).

د ډاکټر پالوال صاحب دغه نوې څېړنه د خيرالبيان په متن کې د دوو گافونو د سته والي له پاره تر ټولوزياته موجه او د قناعت وړ څېړنه ده چې د دولت لوانې د "ورته وشوه کونده ديارلس حرفونه" په باب خرڅښه هم له منځه په وړله کېږي.

د خيرالبيان په الفبې کې د (ر) له پاره گرافيم داسې جوړ سوی دئ چې د دال په منځ کې يې ټکی ايښی دئ او د (ښ) له پاره يې د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس هاشمي په قول همدا اوسنی شکل خو د ډاکټر پالوال په قول، تر سين لاندي يې درې ټکي ايښي دي (۱۷).

(۱۶) معياري پښتو- ۶۳ مخ.

(۱۷) وگ : معياري پښتو- ۶۲، ۶۳ مخونه.

ما (هوتک) د خيرالبيان په عکسي چاپ کي د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي د قول ملاتړ موندلی دئ. زما د اوسني ليکني له پاره د مطلب ټکي دا دئ چي پير روښان (ږ، ښ) جلا توري بولي او (گ، خ) جلا توري. د اخوند دروپزه ننگرھاري له خوا د پښتو د دغو دوو آوازو (ږ، ښ) له پاره همدا اوسني شکلونه، چي مور يي کاروو، منلي دي. دی په مخزن الاسلام کي ليکي: "... گاهي زاء معجمه چون ثقيل شود سه نقطه بر فوق او داده (ژ) می شود و چون ثقيل تر شود يك نقطه بر فوق و يك نقطه در تحت ايزاد کرده (ږ) می شود و گاهي سين مهمله چون ثقيل شود يك نقطه بر فوق و يك نقطه در تحت آن نهاده (ښ) می شود"^(۱۸). گویا اخوند دروپزه هم (ږ، ښ) له (گ، خ) څخه بېلول او دوه جلا توري يي گڼل.

د دغو دوو تحريکو په ادامه باندي په پښتونخوا کي د خوشحال خټک په لاس د يوه بل سياسي نظامي او فرهنگي خوځښت تاداو کښي ښوول سو. د دغه خوځښت په فرهنگي تگلاره کي د پښتو ژبي، چي د دوی په نظر تر دغه وخته پوري لا "بکره" پرته وه، د غنا له پاره منظمي هڅي د ټولو نورو کارو په سر کي راغلي وې. خوشحال خان هم د روښان پير او اخوند دروپزه په شان د پښتو الفبي د ايجاد اړتيا درک کړه او نوې الفبي يي ترتيب کړه،

^(۱۸) وگ: مخزن الاسلام د ۱۳۰۰ هـ ق (يکم ماه صفر) = ۱۸۸۲ع چاپ، دا چاپ له نن څخه يو سلو اته ويشت کاله وړاندي د دهلي ښار د يوسفي پريس په مطبع کي د پېښور د کتابو د تاجرانو دېوان ايشرسنگه اوچھجوسنگه په فرمايش چاپ سوی دئ، چي يوه نسخه يي زما هوتک په کتب خانه کي خوندي ده. د دي چاپ پر ځنډو باندي د حاجي بهادر صاحب کوهاتي تصنيف سوی ائړ، مفتاح الدقايق ليکل سوی دئ. دا نسخه د کندهار د زري جامع د امام ارواښاد عبدالاحد اخندزاده "غريبک" د کتابتون وه، چي پر دريم مخ باندي د دغه ارواښاد مهر هم سته او ما د کراچي ښار د کتابفروش مرحوم حاجي عبدالغني په کتابو کي وموندله.

چي د ده د زامنو، لمسيو او د ده د نورو پيروانو له خوا په لږ و ډېر توپير سره پالل كېدله^(۱۹).

د ده له خوا په وضع سوې الفبي كي د (ږ) توري د ښوونې له پاره يې تر (ژ) لاندي همزه او د (ښ) توري د ښوولو له پاره يې تر شين لاندي همزه ايښووله^(۲۰).

كه د روښان، اخوند دروېزه او خوشحال خان په ژبه كي (ښ) د (خ) په شان او (ږ) د (گف) په شان تلفظ كېدلای نو دا دوه توري خو يو په عربي او بل فارسي الفباوو كي موجود وو او دوی هم پخپلو نوو ترتيب كړو الفباوو كي رااخيستي ول، نو بيا د نوو تورو د وضع كولوضرورت څه وو؟ جواب ډېر ساده دئ او هغه دا چي د دغو درو سرو ذواتو په ژبه كي (ښ) د (خ) او (ږ) د (گف) په شان نه تلفظ كېدله. دغه دوه آوازونه يې هغه راز وینگ ته ورته تلفظ كول، لكه اوس چي په لوېديځه لهجه كي تلفظ كېږي.

د دغه حكم بل ثبوت هغه بيتونه دي چي خوشحال خان خټک پكښي (ازمايښته، بهشته، زشته، غوښته، نشته، كشته، خښته، خارښته، بالښته، رغښته، جوړښته) سره قافيه كړي دي. زه به دا بشپړه غزله دلته رانقل كړم:

څه به وايم د دې نفس له ازمايښته
چي ادم يې را ايستلی له بهشته^(۲۱)

چي په كي^(۲۲) د دواړو كـــــــونو مراد مومي

^(۱۹) د دغې كورني يو غړی دوست محمد خټک پخپل يوه اثر بحرالعلوم كي د (خټک) نوم په خوشحال خاني الفبي ليكلي دئ. د بحرالعلوم يوازي نسخه د دوست محمد خټک پخپل خط د افغانستان په ملي آرشيف كي په (۲۲/۱۲ محفظه) نومره خوندي ده.

^(۲۰) وگ: د خوشحال خټک كليات - لومړی ټوك، تر ۱ مخ

وراندي پاڼه، ۳۵۹ ش.

^(۲۱) په (مرغلري) او (ارمغان خوشحال) كي دا نيم بيتي داسي

دئ:

"نفس آدم دی را ايستلی له بهشته"

هغه چار دې تر نظر لاندې کا زشته (۲۳)
د کېمیا د بوټي گل کله مونده شي
چې د پښو تلي گلگون نه شي په غوښته
د سړيو په غفلت پوري حيران يم
چې په گور کې تورې خاورې هومره نشته
بيا به ځله څوک طلب د دنيا کاندې
چې يې خلاص نه وي يو دم د کار له کشته
که تر سر لاندې بالښت کېږدي (۲۴) د پرونو
عاقبت به ترسر لاندې کاندې خيسته
د دنيا مينه په مثل د خارښت ده
هيڅوک نه وينم خالي له دې خارښته
د صحرا په کاني رخه د شيطان شوه
عيسى سر په مځکه کېښېښه (۲۵) له بالښته
د زړه مينه په مثال لکه پټک ده
چې د گوی څښتن وهله هـــــــــــــــــورته رغښته
غم يې واړه د اشنا د بيلتانه دې
د خوشال څه سريکار شو له جوړښته
(د خوشال خان خټک کليات - ۱۲۴مخ)

په دې پسي په يوه بله غزله کې
(بالښته، خيسته، زشته، خارښته، کېښته،
غوښته، پښته، رغښته، بهشته، ونغښته،
رغښته، تښته).

که داسې وای چې خوشحال خان خټک ښين د
(خ) په شکل تلفظ کولای نو (نشته) او (خيسته)
به يې هيڅکله نه وای سره قافيه کړې.
له دې ټولو خبرو څخه داسې نتيجه
راوړي، چې د خوشحال خان په ادبي ژبه

(۲۲) په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کې "چې پکښې"
دئ.

(۲۳) په کابل چاپ کليات (۱۹۶مخ) او نوي چاپ کليات کې
"زښته" دئ. "زښته" دلته سمه معنا نه ورکوي زښته د (ډېر)
معنا لري او (زشته) د (بد، خراب، ناوړه) معنا لري، چې
دا دوهمه معنا له بيت سره سمه راځي. ما د ارمغان خوشحال
او مرغلري ثبت واخيست.

(۲۴) په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کې "کښېږدي"
دئ.

(۲۵) په ارمغان خوشحال کې "عيسى سر په مزمه کېښو..."
او مرغلري کې "عيسى سر په مځکه کېښېښو...". دئ.

کي د کلماتو تلفظ د لوېديځي لهجې وینګ ته نسبت تر نورو لهجو نژدې وو. خوشحال خان خټک تر روښان او اخوند دروېزه د ژبي د الفبې په برخه کي هم دقیق وو او هم یې په منظمه توګه تعقیب کړي ده. ده پخپله ایجاد کړي الفبې کي د عربي خاص توري په حساب کي نه راوستل. ده د پښتو الفبې دېرش توري بلله.

د "خوشحال ادبي پښتو" ښاغلي مؤلف د خوشحال خان خپله الفبې دېرش توري بللي ده او د خپلي ادعا تاداوي یې د خوشحال خان پر دغه بیت باندي درولی دئ:

عشق یو هسي یو دېرشم توری را زده کړ
چي په دېرش توري ځکوم د قلم کیلي^(۲۶)
(د خوشحال خټک مرغلري - ۵۱۰ مخ)

خو وروسته یې په یوه احتمالي خبره چي "... ښايي موخه یې د بیواکو نښې وي او په دې توګه تش یو توری زیات راځي" تر مطلب ګام اړولی دئ.

زما په ګومان دلته د خوشحال مطلب سم نه دئ درک سوی. د خوشحال پښتو الفبې پوره دېرش توري ده او دی په همدې دېرشو تورو قلم چلوي:

(ا ب پ ت ج چ خ غ خ د ډ ر ز ژ ږ س ش ښ غ ک
گ ل م ن ن وه ی). خالص عربي توري (ث ح ذ
ص ض ط ظ ع ف ق) په حساب کي نه راولي. په
تېر بیت کي د خوشحال مطلب دا دئ، چي د ده
قلم د دېرشو تورو په مرسته چلېږي او همدا
دېرش توري د ده د قلم چلولو محرکه قوه ده،
خو پر دې محرکه قوې باندي یو بل قوت هم
ورزیات سوی دئ، چي د ده قلم په چلېږي او
هغه "عشق" دئ. ګویا "عشق" د ده د الفبې (د
قلم چلولو د محرکه قوې) یو دېرشم توری دئ.
او دا هغه محرکه قوت دئ چي **د پښتو "غیب"**

^(۲۶) کیلي = لیکي، کرښي، خطونه.

اللسان" رحمان بابا يې په تعريف كې ويلي دي
:

داجهان دئ خدای له عشقه پيدا كړی
دهمه

وومخلو وقتوپلاردئ دا
اودپارسي "لسان الغيب" حافظ شيرازي يې په
توصيف كې ويلي دي :

طفيل هستی عشقند آدمی وپری

ارادتی بنماتاسا عادتی ببری

د خوشحال ژبه د خپل اولس ژبي ته نزدې
ده خو د زامنو ژبه يې د اشرافو ژبه ده. د
خوشحال خان د زامنو ژبه يومخيزه د فارسي
تر اغېزې لاندې سوې ده (۲۷).

د ژبي پوهان په دې پوهېږي، چې د
علموو ژبه، د ښاري خلکو ژبه، د كليوالو
ژبه، د نارينه وو ژبه، د ښځو ژبه، د
کوچنيانو ژبه، د ټولني د بېلا بېلو طبقاتو
ژبه يو له بله سره توپير لري. دغه راز د
اشرافو ژبه هم د اولس له عادي ژبي سره فرق
لري. خوشحال او کورنی يې په سراي اکوره کي
اوسېدل خو ژبه يې له هغې كليوالي ژبي سره
فرق درلود، چې عادي خټک په ږغېدل.

له دې ټول بيان څخه مي مطلب دا دئ، چې
د خوشحال خان د ژبي او لهجې د څېړلو پر
وخت يوازي دا خبره کافي نه ده، چې دی خټک
و، په اکوره کي اوسېدی نو ژبه يې هم د نن
ورځي خټکواله ژبه وه. د ده ژبه پر نننيو
معيارو باندي سنجول علمي غلطې ده. همدا
سبب دئ چې ما پخپله حاضره څېړنه کي د ده د
ژبي او د پښتو د لوېديځي لهجې تر منځ

(۲۷) د هجري ژوند د يوه اشرافي خانزاده په شان دئ. د شعر
اصطلاحات يې ټول درباري دي. اشرف خان زما په خيال که
فارسي و عربي لغات پيدا نکړ، بيا نو پښتو لغت ليکي.
د عبدالقادر خان خټک ژبه هم له عربي و فارسي څخه متاثره ده او د ده په
شعر کي بيا د اسلامي ثقافت خوا د خوشحال د نورو زامنو په پرتله غالبه ده
او دې غلبي يې هم د شعر ژبه يو څه ملایي کړي ده.

مشابهتونه بیان کړي دي نور قضاوت مي نه دئ
کړی.

د لهجې استازیتوب څوک کولای سي (۲۸)؟

انسانان چي پر يوه مېنه وزېږي د
زېږېدلو له هماغې لومړۍ ورځې څخه د خپلې
مور د ناز او مینې خبري او د خپل شاوخوا
نور ږغونه اوري او په مغز کي يې ثبتوي. د
ثبت تر دې عمليې وروسته چي بل هر وخت کوم
آواز اوري، مغز يې له هماغه ثبت سوي لیست
سره گوري او که له هر ثبت سوي ږغ سره دا
نوی اورېدل سوی آواز موافق و، د هماغه
آواز حکم پر کوي. که نوی اورېدل سوی آواز
د مغز په لیست کي موجود نه وو، نو بیا مغز
هغه ته د بل قریب المخرج آواز زیگلن
ورکوي. د مثال په توگه هغه ماشوم چي د خپل
چاپېریال په ژبه کي يې د (ډ) آواز موجود
نه وي او یوازي يې دال اورېدلی وي، د ده د
مغز په لیست کي هم (ډ) نه وي ثبت سوی. کله
چي د پښتو (ډوډی) یا د انگرېزي ژبي (door)
کلمه واورې د (d=ډ) آواز، د انسان مغز له
خپل ثبت سوي لیست سره وگوري او طبیعي ده،
چي نه سي يې موندلای خو هغه ته یو بل قریب
المخرج آواز په لیست کي موجود وي چي هغه
(دال) دئ، ځکه نو د (ډوډی) وینگ د (دوډی)
په شکل اود (door) د تلفظ له پاره د (دور)
حکم صادر کړي. د دغه ژبني قانون اغېزه ده
چي فارسي ژبي اورېدونکی د پښتو ژبي (ډوډی)
د (دوډی) او د انگرېزي ژبي (door) د (دور)
په شکل اوري. مگر دا کلمه که یو پښتون
واوري، څرنگه چي د ده د مغز په لیست کي د
(ډ) آواز له کوچنیوالي څخه ثبت سوی دئ، ده
ته هیڅ نابنده نه ښکاري او په نتیجه کي د

(۲۸) په دې برخه کي به زه د خپلې یوې پخواني مقالې یوه
برخه دلته رانقل کړم، چي د ۲۰۱۰ع کال د جنوري پر ۲۴ مه
نېټه مي په بېنوا او نورو وېبپاڼو کي خپره کړې وه.

(door) کلمه هماغه شان واوري لکه يو انگرېز چې يې تلفظ کوي.

په انټرنیټ کې د يوې کلمې يا يوه نوم پلټنه هم کت مت د مغزي عمليې په شان وي. کله چې تاسې د يوې کلمې د سر دوه يا درې توري ټايپ کړي لانه وي، بيا نوموړي کلمې ته د ورته تورو يو لیست د کمپيوټر پر پرده باندې درته راښکاره سي او تاسې ښايي خپل د غوښتنې لغت يا کلمه پکښې ومومئ.

په مغز کې د ثبت سوو آوازونو لیست چې هر څومره اوږد وي، هغومره يې د تلفظ ستونزه کمه وي.

د ماشوم ژبه او لهجه له همدې ورځې څخه شکل نیسي او د ځوانۍ تر مرحلې پورې يې لهجه پخېږي. دی که په هر لهجوي چاپیریال کې رالوی سوی وي، لهجه يې هم د هماغه چاپیریال مسلطه لهجه وي.

که د ماشوم د کورنۍ ژبه يا لهجه له دباندني ماحول سره يوه وه نو د ماشوم ژبه يا لهجه هم کت مت د هغې سيمې لهجه ته ورته وده کوي خو که د ماشوم د کورنۍ ژبې يا لهجې او تر کورنۍ دباندې د شاوخوا ماحول ژبې يا لهجې يو له بلي سره توپير درلود، د ماشوم ژبه يا لهجه هم د کورنۍ او دباندني ماحول د ژبو يا لهجو دواړو اغېزې اخلي.

لهجې چې يو د بل په څنگ کې واقع سي يوه پر بله اغېزه کوي. دغه راز که دبلي ژبې په شپول کې راسي هم بدلېږي. دا اغېزه او بدلون يوازي په لغتو کې نه وي بلکې په وينگ او د جملو په جوړښت کې هم منځ ته راځي. زه په سر سره خپل ځان درښيم چې څو پرله پسې کلونه مي په داسې چاپیریال کې کار کړی دئ، چې هلته زما د مورنۍ لهجې ويونکي يا نه ول او که ول هم، بيخي لږ ول. اوس چې خپلې پښتو ليکنې ته گورم، هغه راز پښتو نه پکښې وينم لکه پخپل محيط کې چې مي له مورو پلاره زده کړې وه.

کابلي سوي پښتانه پخپله ورځنی محاوره
 کي هغه جملې او ترکیبونه په پښتو راژباړي
 چي د کابل فارسي ژبي يې پخپلو خبرو اترو
 کي کاروي. دا پښتانه خو خامخا يوي پښتني
 سيمي ته منسوب دي او دوی هم ځان د هغي
 سيمي بولي خو دغه ترکیبونه چي کابلي سوي
 پښتانه يې استعمالوي، د دوی په مسقط الرأس
 کي څوک نه سي موندلای. دا څو مثالې به سره
 ولولو:

فارسي	ناسمه پښتو	سمه پښتو
درخانه ما بچه شد	زموږ په کور کي زوی وسو	زموږ په
کور کي زوی وزېږېد		
برف افتيد	واوره ولوېده	واوره وسوه
(وشوه)		
دلنگ شدم	زړه مي په تنگ سو	خوابدی سوم،
خپه سوم		
در کار ته سه مي نشينم په دريمه کارته کي کښېنم په		
دريمه کارته کي اوسم		
مهمان آوردم	مېلمه مي راوور	مېلمه مي
راووست		
گریه ميکند	ژړا کوي	ژاري

نو اوس که څوک د دوی دغه ترکیبونه د
 هغوی په مورني لهجه پوري وتړي، غټه ژبني
 غلطي به يې کړي وي.

څه موده مخکي مي يو کتاب کاته چي د
 لوېديځي لهجه ويونکي ځوان ژباړلی دی. په
 دغه کتاب کي د "رانيول = خريدن" فعل د
 "راونيول - ۹۰مخ" په شکل، او د "مندکي" پر
 ځای "مندتي" کار سوي دي، چي دا کلمات په
 هيڅ صورت د ده د مورني لهجه نمايندگي نه
 سي کولای. دا کلمات يې د ختيځي لهجه له
 ويونکو ملگرو څخه اخيستي دي. زه د دي
 اخيستنې پر ښه والي يا بدوالي خبري نه کوم
 بلکي مراد مي هغه اغېزې دي چي د لهجو
 ويونکي يې يو پر بل باندي کوي.^(۲۹)

^(۲۹) کاظم خان شيدا د خوشحال خټک د کورني غړی دی، خو ژبه
 يې د خپل مشر نيکه له ژبي سره له خپل وکور و کلي څخه د
 اوږده مهاجرت او د پارسي او هندي ژبو د اغېزې له اسيته
 توپير لري او په هيڅ ډول د خټکو د لهجه پوره نمايندگي
 نه کوي.

د لوېديځي اوختيځي لهجې وېش بايد هيڅکله داسي تعبير نه سي چې په دغه لهجوي حوزو کې ټول پراته اولسونه په يوه داسي طريقه باندې ږغېږي، چې د لغاتو تلفظ او د جملوسکېت او جوړښت يې بالکل يو دئ. مور د لوېديځي لهجې ويونکي د کندهار د ښار، د هغه د اطرافو، د هيلمند، روزگان، زابل، چمن، کوټي، ږوب، ښوراوک، گرمسير، فراه او ... اوسېدونکي د هغوی د خبرو له مخي پېژندلای سو. په داسي حال کې چې دا ټولي سيمي په لهجوي لحاظ يوې حوزې ته منسوبې دي. دغه راز د ختيځي لهجې ويونکي پخپلو منځوکي د کونړ، لغمان، ننگرهار او پېښور اوسېدونکي د هغوی د لهجوي توپيرونو او د کلماتو د ادا کولو له مخي تشخيصولای سي. د پکتيا د پراخو اولسو تر منځ خو دا راز توپيرونه تر دا نورو لهجوي حوزو لا زيات او رنگارنگ دي. د هري لهجوي حوزې اوسېدونکي هم پخپلو منځو کې د وینګ جزئي توپيرونه لري.

د لهجې استازيتوب هغه څوک کولای سي، چې د زېږېدلو له وخته څخه بيا د ژبي د پخېدلو تر زماني پوري په هماغه ټاکلې ژبني حوزه کې پاته سوې وي او تر هغه وروسته هم د زياتو پرله پسې کلونو له پاره له خپل مورني ټاټوبي څخه ليري اوسېدلی نه وي.

دوهم فصل

كل عالم پخپله بخره هوسيري
د هر چا تر فهمه خپل هنر كره دى
(ميرزاخان
انصاري)

د خوشحال ژبه د لوېديځي ژبځانگي په ترازوكي

۱،۲ - د كندهار او پېښور تاريخي اړېكي:
په دې څېړنه زما مراد له كندهار څخه
همدا اوسنى ښار او ولايت نه دى. د كندهار
تاريخي حدود تر دې ډېر پراخ دي. د
روښانيانو د وخت كندهار د كاسيانو او
شينوارو د اوسېدنې له مېني څخه شروع كېدى.
د كاسيانو او شينوارو ټاټوبى د ننني
بلوچستان د كوټي ښار ټول اطراف دي. دا
سيمه د مغولي شاهانو له خوا اداره كېدله.
د ميرويس نيكه د زوى شاه حسين هوتك (۱۱۱۴
هـ ق زوكړى) په وخت كې دا سيمه له مغولو
څخه ونيول سوه.

د خوشحال خان په وخت كې هم د كندهار
حدود له همدې برخې پيل كېدل. دى يو ځاى
وايي:

د مغلو سره گډ په زيست روزگار كېښي
غوريه خپل دي يا ترين د قندهار

- (مرغلري)

(۱۰۲۱مخ)

د ترينانو سيمه د اوسنى كوټي، شال
حدود دي. خوشحال دا سيمه د "قندهار" په
نامه بللې ده. د خوشحال خان په وخت كې به
دا سيمه د مغولي او پارسي پاچهيو تر منځ
لاس پر لاس كېدله.

د ميرويس نيكه د فرهنگپال زوى شاه
حسين هوتك په وخت كې پېښور ته د يوه
فرهنگي مركز په سترگه گتل كېده. څرنگه چې
دغه فرهنگپال پاچا، د پټي خزاني په روايت،

په کندهار کې هم د دغه ښار د فرهنگپالو په مرسته د پښتو ژبې او پښتنو شاعرانو یو مرکز جوړ کړی وو، نو یې د پښتونخوا له گوټ گوټ څخه د پښتو آثارو د راغونډولو کار ته پاملرنه کوله او په دې لړ کې به له کندهاره پېښور ته د پښتو آثارو د رانقلولو له پاره کاتبان لېږل کېدل^(۱).

وایې چې لوی احمدشاه بابا د ځمکنو د میاعمر ▶ لاسنیوی کړی وو. زما استاد علامه رشاد ▶ کښلي دي: "د حضرت میا عمر ▶ د ملایې او بزرګۍ ږغ کندهار ته هم رسېدلې و، د کندهار نامتو عالم ملا شاهو اخوند ساګزی هوتک، چې په ارادت سره مشهور و، د ده خلیفه و. زه باور لرم چې لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ - ۱۱۸۶ هـ ق) ته به هم تر پاچا کېدلو دمخه د ده د ښه سریتوب آواز رسېدلې وه

...

لوی احمدشاه بابا که له یوې خوا بزرګانو ته ارادت او ملایانو ته احترام درلود، له بلې خوا یې د خپلې پاچې ستني هم په دوی ټینګولې. د ۱۱۶۰ هـ ق کال د میانې په میاشت کې چې لوی احمدشاه بابا له خپله لښکره تر خیبر واوښت او پېښور یې له ناصرخان زیګ (د ډهلي د دربار والي) څخه ونيو، له میا صاحب ▶ څخه د دعا اخیستلو له پاره ځمکنو ته ورغی د ځینو په قول مرید یې سو او د لنگر له پاره یې په وارو وارو ډېرې سرکاري مخکې وروبخښلې..."^(۲).

د خټکو کورنۍ کندهار ته په درنه سترګه کتله. کله چې پر کندهار باندي د پارس له لوري څخه د علیمردان خان په مشرۍ لښکري راځي، خوشحال خان خټک خپله ناراضي داسې ښکاره کوي:

هندوستان به گوره څه شي ستا له فعله
خدای دي ورک کړه رافضي علیمردانه

^(۱) پټه خزانه - ۹۳ مخ، د ۱۳۲۳ش چاپ.

^(۲) پوهاند رشاد، د ځمکنو میا عمر ▶، ۲۲ - ۲۳ مخونه.

له هغي ورځې چې راغلي په دا ملک کښې
غم دي راوړ تر سپاهه تر د هقانه
چې دا هسې شوم قدم دي په ملک گډ کړ
چې دي گورم څه ناپوه يې شاه جهان
(ارمغان - ۲۹مخ)

دا واقعه د هغي اسماني بخولي (وبا)
سره يو ځای بيانوي، چې د زرو انسانانو
سرونه يې وخورل.

خوشحال خان د کندهار مېرمني
"نيکفرجامي" بللي:
کشمير فرخار کابل کندهار څو چې خراسان دی
په دا کښې نیک فرجامې ډېري ډېري موندې
کېږي

(ارمغان - ۹۱مخ)

او د کندهار ښايسته وو ته د کشمير دا
(بنده = مړی) کوي:

ښايسته د کندهار د چا په ياد دي
په دا حسن يې بنده واړه کشمير کړ
(۷۶مخ)

افضل خان خټک په کندهار کې د ميرويس
نيکه په زعامت باندي خوشالي کوي.
ده په تاريخ مرصع کې د "ذکر ميرويس غلجي"
تر سرليک لاندي مفصل بيان کړی دئ او په پای
کې يې کښلي دي "... تر دا تاريخ چې سن زر
څلوېښت دی، په کندهار ناست خپل حکومت او
سرداري کا توفيق يې رفيق شه ښه پښتون
دی" (۳).

د خټکو د کورنۍ او نورو پښتنو مرورو
به کندهار ته ځکه مخ نيوی چې دلته يې هم
عزت کېدی او هم يې حرمت ساتل کېدی. په دوی
کې د بحرالعلوم او اخلاق احمدي مؤلف دوست
محمدختک راتگ کندهار ته د يادوني وړ دئ.
دوست محمدختک د محمداکرم خان زوی د کرم

(۳) تاريخ مرصع: ۴۴۵ مخ، د ۲۰۰۶ع می چاپ، پېښور. د تاريخ
مرصع دغه برخه علامه پوهاند عبدالحي حبيبي د تاريخ مرصع
تر چاپ شپږ کاله وړاندي په وړمه مجله - ۱۳۴۷ ش کې خپره
کړې وه.

خان لمسی او د زمان خان کړوسی وو. دغه زمان خان بیا د زرنام خان زوی د پاینده محمد خان لمسی د عبدالقادرخان خټک کړوسی او د خوشحال خان کوسی وو. دوست محمد خټک د امیر شېرعليخان د پاچهی په دوهمه دوره کي د ځینوکورنیو خوابدیو له امله کندهار ته راکډه سوی وو او د کندهار خلکو ورته د یوه خانزاده مېلمه په سترگه کتلي او د ارغنداب د رود پر غاړه یې د محتشم په کلي د استوگي له پاره مځکه ورکړې وه^(۴).

د میانعیم متي زي کورنی هم له پېښور څخه کندهار ته مهاجره سوې ده او په ناکودک کلي کي یې اړولي دي. دا کورنی د کلات د شیخ متي بابا له اولادې څخه ده خو د پېښور په خلیلو کي زېږېدلی دی^(۵).

د خوشحال په کورنی کي یوازنی سړی چي "کندهاري" یې کړلي دي، هغه اشرف خان هجري دی. دی وایي:

نوم د وفا شته اثر یې نه وینم په دور
خلق د جهان دي همه ټگ قندهاري
(وگ : ۵۵۰ مخ)

ما ته د دې کړني انگېزه نه
رامعلومېږي.

(۴) وگ: بحرالعلوم، سريزه (و) مخ، د ليکونکي په زيار.

(۵) د تفصيل له پاره وگورئ: پښتانه شعراء، دوهم ټوک، ۴۱۹مخ. د میانعیم دېوان د خیال بخاري په دیباچه، ترتیب او تدوین سره د پېښور یونیورسیتی پښتو اکیدیمی له خوا په ۱۹۶۴ع کال چاپ سوی دی. "پېژندگلو" یې مولانا عبدالقادر لیکلي ده.

۲، ۲ - د گرامري سکښت او جوړښت مشترکات:

لهجوي توپيرونه يوازي د لغتو او کلماتو په وینګ پوري محدود نه پاته کېږي، بلکې هره لهجه ځينې ځانګړي گرامري سکښتونه او جوړښتونه هم لري. د همدغو گرامري سکښتو له توحيد څخه د ژبي عمومي گرامر تهيه کېږي. لهجوي سکښتونه لکه د ژبي لغتونه، زېږي، وده کوي او مري لا هم.

زه به په دې راتلونکو کړښو کې هغه گرامري سکښتونه بيان کړم چې د لوېديځي لهجې او د کلاسيک ادب تر منځ سره مشترک دي. لکه مخکې چې مي هم يادونه وکړه له ليکنې متن څخه دا خبره معلومول سخته ده، چې دغه سکښتونه به د شاعر يا ليکوال له خپل کښنگ سره سم کټ مټ رانقل سوي وي که يا؟

۲، ۲، ۱ - اسان، اسونه:

آس مذکر نوم دئ. په پښتو کې د مذکرو نومو د جمع لاحقې (ان، ونه) ده. آس - اسونه، لاس - لاسونه، اوښ - اوښان، چرگ - چرگان. د کندهار په لهجه کې د آس جمع (اسان) ده.

خوشحال خان د "اسان" او "اسونه" دواړه راوړي دي.

خدای چې ښه کړي په دا جهان دي
که پرې پوهېږي انسان، اسان دي
چې _____ره یو شی دا دواړه توکه
مشکل کارونه ورتـــه اسان دي
(رباعیات - ۱۸۴مخ)

یا :

اسپې اسونو وته _____تلی شي
تېو یې خرونو _____و سره شړلی شي
تېوان یا خ_____رونه باندي ختنه کا
ځینې نابودې گلي حاصلې شي
(د خوشال خان خټک کلیات - ۴۵۵ مخ)

+++++

٢، ٢، ٢: و - ونو (مغیره جمع):
د پښتو په زیاترو لهجو کې د مفرد مذکر
نومو مغیره جمع په (ونو) سره کېږي، لکه:
کتابونو، لاسونو، ځنگلونو او نور. د کندهار
په لهجه کې یې د "کتابو"، لاسو، **ځنگلو** ..."
شکل کارېږي. د خوشحال خان خټک او نورو
کلاسیکو شاعرانو کلام هم دغه راز ترکیبونه
لري.

لاس، لاسو:

بند په بند د لاسو گوتې وبله کېږي (٦)
سـر تر پایه درست صورت سره یو راز کا
(مرغلري ٢ مخ)

زړه، زړو:

خوشحال وایي:

یو بڅری درومي، واړه بهر سرې لمبې کا
مه گوره ښه مخ ته زړو ته غم راوړي بصر
(٦٠مخ)

دا بیت له هغې نسخې څخه رانقل سوی دئ،
چې د خوشحال خان په ژوند لیکل سوی ده.

ځنیو، ځنیو:

خوشحال خټک ویلي دي:

بیا له کـــــــــــــــــومه لوریه بوی راځي د
ځنیو
چې خاطر مې په های هوی راغی د ځنیو
(١٦٩مخ)

(ځنیو) ته یې په حاشیه کې زیاته کړې ده
چې "د کامل په دواړو چاپونو او کندهار چاپ
کې (ځونیو) ... " راغلی دئ خو په دریمه خطي
نسخه کې " ... (ځینیو) راغلی دی". د خوشحال
خپل تلفظ یې (ځنیو، ځینیو) دئ او د پښتو د
لوېدیځې لهجې تلفظ یې هم په همدې راز دئ.
په (٤١٧مخ) کې یې په متن کې "ځنیو"
لیکلی دئ خو په لمنلیک کې ورته کېښلي دي چې

(٦) په کابل چاپ کلیات، نوي چاپ کلیات کې "کیردي" دئ خو په ارمغان
خوشحال (٣١٠مخ) کې بیا "کښیږدي" راغلی دئ.

"په كندهار چاپ كې (ځونو) او په نورو كې (ځنو) دى" له دې حاشيې څخه څوك ويلای سي چې د (ځنو) شكل يې تر (ځنيو) عام استعمال لري. بيت داسې دئ:

په هر چين كې يې د ځنيو منښك چين دي
لخلخې ځنې توييري چې پـــــــــــــــــه لار ځي
(۴۱۷مخ)

رحمان بابا وايي:

رحمان ستاپه مخ بي ځنو هم مين دى
بېهوده دي ورته كيشو دام پـــــــــــــــــه څه
(۱۳۳مخ)

مرو، مرو:

د كندهار په لهجه كې د (مرو) مغيره جمع
(مرو) ده په نورو لهجو كې (مريو) ويل
كېږي. په خوشحال خاني ادبياتو كې هم زه د
(مرو) له شكل سره ډېر مخامخ سوي يم.
د خوشحال خان زوى اشرف هجري وايي:

په مسند يې هسې غوره نمسي ناست دي
چې يې فخر كه پـــــــــــــــــه مرو باندي
نيكونه
(دېوان - ۱۷۵مخ)

وار، وارو:

د خوشحال په بل اثر فراقنامه كې د
"وار" جمع د لوېديځې لهجې په شان "وارو"
راغلي ده نه "وارونو".
زما فكر ستاوارو ته
ته تيار د ما خارو ته
(۶۱ مخ)

د دوهم نيم بيتي "د ما" زما په نظر د
خوشحال خان له خوا كار سوي لغت نه دئ. د
نسخې د كاتب اراده پكښې ډېره دخيله
معلومېږي. خوشحال خان هر وخت د (زما، ستا)
ضميرونه كاروي. د خټكو په لهجه كې د "دما"
ضمير رواجېدل تر خوشحال خاني عصر وروسته
انكشاف دئ.

لېونى، لېونو:

رحمان بابا هم د "ليونيو" پر ځای
 "ليونو" کاروي او داسې څرگندېږي، چې دا
 قاعده یوازې د خټکو په لهجه پورې منحصره
 نه وه او د دغې سیمې پراخو اوسېدونکو
 اولسو کاروله. د رحمان بابا د کلام مثال یې
 دا دئ:

ليونتوب لــــه ليوونو نه تلونی نه دی
 که یې راج په خونه ورشي که تاراج
 (۲۸ مخ)

ژوندی، ژوندو:

حمید مومند هم د (لېونې) مغیره جمع
 (لېونو) راوړې ده، نه (لېونیو). ده ویلي
 دي:

وې یې څه له گذشته وو شر و شور کړئ
 د ژوندو ترانه واورئ مړه درگورکړئ
 (کلیات - ۳۴۸ مخ)

دا قاعده د کندهار په لهجه زیات
 عمومیت لري او مور یې د حاجي ولي محمد
 مخلص کندهاري په کلام کې گورو، چې د (موتړ)
 مغیره جمع (موتړو) لیکي. دی وايي:
 نن ځـــــــاوند یې د ماڼۍ او موتړو
 چې عالم دئ ستا د درب په نندارو
 درپوهېږو ځـــــــان به نه اچوې پلن
 چې لـــــــه بډو دي میندلي په زرو
 (د لوی مخلص کلیات - ۱۹۹ مخ)

مولوي بريالی هم د (سړي) مغیره جمع
 (سړو) لیکي نه (سړيو).
 ته هم ما رنگ يو سړی یې له سړو څه
 کمینی درڅخه صرف کئ پشمي کوت
 (اهار - ۱۷ مخ)

پوهاند دوکتور زیار صاحب د دغه راز
 مغیره واو د کارولو په وخت کې له واو سره
 د (ی) نښلول لازمي بولي خو ورپسې زیاتوي،
 چې "که د گډون ویره نه وي او رواني پېښوي،
 نو د (ی) غورځول دومره نادوده نه بریښي،
 په تېره بیا په شعر او وینا کې".
 (لیکلارښود - ۵۱ مخ).

+++++

۲، ۳، ۴: و او - سربل:

په پښتو کلاسیک ادب کې د (و) سربل ډېر لرغونی دئ او زیات په سترګه کېږي. لکه و کابل ته، و بل چا ته، و اسمان ته، ... د منځنی دورې شاعرانو هم پاللی دئ. دغه د جهت ښوولو (و) په انګرېزي ژبه کې د (to) معادل دئ. د کندهار لهجې دغه ځانګړتیا خوندي کړې ده او نورو لهجو له لاسه ورکړې ده. اوس د پښتنو لیکوالو عمومي تمایل هم د دغه راز (و) د نه کارولو و خوا ته زیات دئ.

خوشحال خان دغه ګرامري ځانګړتیا پاللي ده.

و نور چا وته به څه
ل_____ره څه وايي^(۷)

و خپل ځان وته خوشحال خټک دا پند کا
(۴مخ)

یا:

چې دنیا ورته ښکاره شوه بې وفا
و دنیا ت_____ه به مخ نه کا
بې قفا
(۹مخ)

دا بې درد عالم پرې هیڅوک خبر نه شو
و خوشحال ته یې خوله ورکړه په اخفا
(۱۰مخ)

یا:

اول ښه شهپر پیدا د ال_____وتو کړه
بیا له پسه الواته کړه و اسمان ته
(۲۰۱مخ)

د هغه غزل، چې دا بیت ورڅخه رانقل سوی دئ، نوري قافيي (وجهان ته، و درمان ته، و ایمان ته، و مهمان ته، و باران ته، و پان ته) دي.

^(۷) په ارمغان خوشحال (۳۱۱ مخ) کې دا نیم بیټی داسې دئ:

"و نور چا وته به څه وته څه وايي"

(۴مخ)

په کلیات خوشحال خټک کې یې کښلې دي چې
په "ارمغان" کې (دوه) سترگې ثبت دي. د
نورو بدیلونه راوړل یې پر دې خبره باندې
دلیل کېدلای سي چې گویا په هغو کې هم (دوې)
سترگې دي.

یا:

دوې دې تورې سترگې لکه دوې تورې بلا
دوې دې تورې وروځې لکه دوې تورې تر ملا
دا بیت د کلیات د مرتب له خولې په
لومړۍ خطي نسخه کې په همدې شکل دئ خو په
دوهمه او دریمه کې د (دوې) پر ځای (دوه)
راغلي دي.

یا:

په سپین جمال چې تار په تار دوې زلفې
عنبر فام کا
محبوبه غواړي دا چې رڼا ورځ پـــــــه
عاشق شام کا
(۲۹مخ)

یو ځای یې د حضرت علي کرم الله وجهه په
وصف کې ویلي دي:

ذوالفقار یې اژدها و دوې یې ژبي
چې د دین مخالفان یې وو خوراک
(۱۰۳مخ)

بل ځای:

چې په هره میاشت کې دوې ورځې دي نحسې
هم دغه _____ دي چې
حساب وشو خوبک

(۱۰۴مخ)

یا:

ځینې یې _____ وه کا ځینې دوې درې کا
په انځورونو _____ وکښېدې سرې کا
د دنیا خلک یاری یاری کا
چې سود یې نه وي یاری یې پرې کا
(رباعیات - ۵ مخ)

حمید مومند ویلي دي:

په ژړا کې دې دوې سترگې
دوه رودونو _____ ه کا زاهب
(کلیات - ۳۹مخ)

په "در او مرجان" (۱۳مخ)، د عبدالحمید
دیوان (۴۲مخ) کې د (دوې سترگې) پر ځای
(دواړه سترگې) او د عبدالحمید مومند دېوان
(۴۸مخ) کې بیا (دوې سترگې) ثبت دي. دلته
ما ته نه معلومېږي چې دغه "دوې" به د
کلیات د ترتیبونکي اراده وي او که د حمید
خپل وینګ.

میرزا خان انصاري ویلي دي:
دین دنیا دي په مثال سره دوې خویندي
چې یوه یې په عقد کېږي بله طلاقه
(۱۶۸مخ)

یا:

دوې وروځي تکی توري
پرې دپاسه وسمه کړي
(۱۷۵مخ)

یا:

د مشرک آینه یوه، مخونه دوه شوه
د عارف سترگې هم دوې نه دي دوبیني
(۲۴۵مخ)

میرزااحنان بارکزي ویلي دي :
په کثرت داسباب نه شي مطلبونه
په دووژبودوې خبري نه کړي مار
(۵۸مخ)

هغه غزل چې دابیت پکښې راغلی دی، دکوټي
بلوچستان په چاپ کې نسته . ددغه چاپ په
۲۶۶مخ کې دشاغلي سعیدگوهرپه قلم
دهغوغلویادونه سوې ده چې زما(هوتک) په
واسطه دترتیب سوي دېوان په لومړي چاپ کې
نه دي راغلي خوددې خبري یادونه ځني پاته
سوي ده چې داغزله بیاددوی له خواپه ترتیب
سوي دېوان کې نسته . د کابل دپښتوټولني
چاپ بیاداغل لري،خودغه بیت پکښې نسته .
زما(هوتک) په لاس دترتیب سوي دېوان په
دواړوچاپوکي داغزل خوندي ده .

پوهاند زیار صاحب هم په لیکلارښود
(۲۳۳مخ) کې "دوې ښځې" کره او "دوه ښځې"
ناکره بللي دي. د کابل پر مطبوعاتو باندي
واکمن د پوهاند صاحب دغه لارښوونه نه پالي
او پر خپل سر يې ډنگوي او دی هم دا
سرغړونه جدي نه نيسي!

د خوشحال خان په کلیات کې د عدد په
ارتباط پر یوه بله قاعده هم پېښېږو او هغه
داسې ده: په لوېدیځه لهجه کې د نورو لهجو
پر خلاف (دوه اويا) د (دواويا) په شکل ویل
کېږي. د خوشحال د دېوان په قلمي نسخو کې
هم (دواويا) لیکل سوی دئ، خو د چاپي متن
ترتیبوونکو له هغه څخه (دوه اويا) جوړ
کړی، مگر کور يې ودان چې د قلمي نسخو د
ثبت (دواويا) خبره يې په حاشیه کې پته کړې
نه ده. بیت دا دئ:

یو يې اصل سره، دوه اويا مذهبه
خدایه څه بني ادم فریق فریق شو
(۱۸۷مخ)

یا:

چې مې وليدې څو خولې، همره خبرې
راڅرگند شول واړه دوه اويا گروهه
(۲۸۰مخ)

په قلمي نسخو (دریمه او څلورمه) دا
عدد بیا د (دواويا) په شکل ثبت دئ.
رحمان بابا د "دوه دېرش" پر ځای
"دودېرش" کاروي:

زړه مې تراشي د بــــــــــــنو پــــــــــــه
تېره نوک

ماتوي مې دودېرش غاښ واړه په سوک
(۶۷مخ)

د عبدالقادرخان خټک په دې لاندي بیت کې
چې د "دوشپېته" پر ځای "دوه شپېته" راغلی
دئ، د مرتب ناسمه لوستنه باید وگڼل سي.
دوه شپېته کاله دې لار عــــــــمر په لهُو
عبادت دې په عادت نيکي په سهو
(۴۹۲مخ)

پوهاند زیار صاحب لیکي، چې د خوشحال خان په کلام کې "اووه" هم له کندهاری لهجې سره سم دوی څپي کښل سوي دي (د خوشحال ادبي پښتو ۲۷ مخ) تر کومه ځایه چې ما ته معلومه ده، په ختیځه لهجه کې "اووه ویشته" عدد د "وه ویشته" په شکل تلفظ کېږي.

دغه راز په ارمغان خوشحال (۳مخ) کې "خلیرویشته" د کندهاری لهجې "خلیرویشته" ته بیخي نژدې دی:

یو لک خلیریشت زره کم و زیات پیغمبران دي
کل واړه _____ د پام د دي ثناخوان د
محمّد ◀

+++++

۲، ۲، ۵: ښځینه (تانیته) هي او د هغې د جمع قاعده:

په کلاسیک ادب او لوېدیځه لهجه کې هغه ښځینه کلمې چې فشار یې پر وروستی څپه وي، په اوږده (ې) سره جمع کېږي. کله چې څوک په کلاسیک ادب کې دا قاعده وگوري، د پېښوریانو خبره، ایګي یوه استثنا لاهم نه سي پکښې پیدا کولای. مثالونه یې:

مڼه - مڼي

خښته - خښتي

حمید مومند وايي:

چې زغم ستاد رقیب بدي فتنې زه

یاره کله يم دا هسې بي کینی زه

(کلیات - ۲۱۹مخ)

د دې غزل نوري قافیه (پنې، سڼي، نڼي، پښتني، ستني، ادیني، مدیني) دي چې د ټولو فشار پر وروستی څپه دی.

اشرف خان هجري وايي:

د دنیا خونه د باد په مخ ایري دي

پاینده چاري هوري دا مسخري دي

(۴۷۶مخ)

نوري قافیه یې (خوري، ديري، څهرې، تيږې، اسرې، منارې، هوري، پيږې، سپيږې،

سورې) دي او يوه يې هم داسي نه چي فشار دي
يې پر لومړۍ څپه وي^(۸).

+++++

۲، ۲، ۶: د فعل په گردان کي د مصدري لام
ساتل:

د کندهار لهجه د فعل د گردان په وخت
کي د مصدر وروستي لام ساتي او يايې غبرگوي.
لکه راغلم، ورغله، غوزار سولم، ...

زموږ ليکوال اوس د راغلم، ورغلم،
غوزار سوم، ... شکلونه غوره گڼي. خوشحال
خان خټک هم د غبرگ لام قاعده پاللي ده.
راغلم په شهر لاس په لاس شوه له ما ورکه
کوی په کوی جاروزم پسې غـوارم بخارا
(۷مخ)

يا:

په درتللو يې شـــــــــــــــــري
په تلو يې بولي
چې يې نه پريږدي په هيڅ کي خوشحال څه کا
(۲۱مخ)

يا:

ښه چې راغللي په غېږ کي
بيا مي لرې د زړه زنگ دی
(۳۱۵مخ)

يوړله (يووړه):

خوشحال وايي:

هغه يووړله له ځـــــــــــــــــــــانه، دا
فاني دنيا اې ځوانه!
چې يې تار په تار خوره کړه، نه هغو چې يې
ونغبسته

(۱۹۸مخ)

په نورو لهجو کي (يووړه) د (يووړله)
پر ځای ويل کېږي.

شوله (شوه):

^(۸) دا موضوع ما پخپل کتاب "پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څېړنه"
۱۱۱ - ۱۱۴ مخو کي مفصله څېړلي ده.

(۱۰۶مخ)

حمید مومند ویلي دي:

وران به وای جهان له بي نیاوی که
بادشاهانو

کرای د ستا په خپر دا
هـومره کبر و تغافل
(کلیات- ۱۳۴مخ)

د حمید مومند په کلیات کي د (وای) پر
ځای کله کله (وې) هم په مخه راځي:

د زړه زخـم و م وژلی
نهایت
که مې نه وې تر خولې شوی سرایت
(۵۱مخ)

دلته (وې) د شرطیه (وای) پر ځای راغلي
دئ او دا فیصله گرانه ده چې دا به د حمید
خپل وینګ وي که د کاتب یا مرتب تلفظ.
میرزاخان وایي:

که مې وای د حقیقت ژوندون لیدلی
یو زـمـان به بي دیدنه نه
پایېږم
(۸۲مخ)

یا:

که مقصود يي د خپل مخ ننداره نه وای
د انسان جامـه یې څه لره کړه
سازه
(۱۴۳مخ)

کامگار خټک وایي:

یا مې مینه په یار نه وای
یا مې یار ستمگار نه وای
(۱۵۴مخ)

میرزاخان بارکزی وایي :

نسب نه دئ شرط په مینه کي که وای
دمحمودمینه به نه وه له ایاز
(۶۷مخ)

د حمیدد سبک پیرو شاعر مولوي بريالي
کندهاري ویلي دي:

د طلب نغده چې وړي په ناکامی کي
بالکل مـه وای د دې دهر د بازار مخ

د کندهار په لهجه کې (زما، ستا، زمور) یوه څپه ویل کېږي او خوشحال یې هم یوه څپه وایي. په ختیځه لهجه کې (زما) د دوی څپې (زما) ویل کېږي، (ستا) د (دُتا) په شکل دوی څپې او (زمور) د (زُمونږ) په بڼه دوی څپې ویل کېږي.

د رحمان بابا په دېوان کې (خما) دوی څپې دي:

گوره هسې کردگار دی رب خما
چې صاحب د کل اختیار دی رب خما
د کندهار په لهجه کې چې د (خما) ضمیر د دوو څپو وینګ ضرورت احساس سي نو په دغه صورت کې د (زُما) په شکل تلفظ کوي یعنې لومړي توري ته یې (پېښ = ضمه) ورکوي او په ختیځه لهجه (زې) ته زور = فتحه.

شمس الدین کاکړ په یوه بیت کې د (زما) یوڅپیز او دوه څپیز شکلونه دواړه راوړي دي:
زما د حسن خراغ گل شو "شمس الدینه"

اې زُما د زړه پتنگه څه وي څه شـــــــــــــــــوې؟
په (لیکلارښود - ۵۳ مخ) کې د (زما، زمور) ضمیر دوه څپیز وینګ په دې دلیل معیاري گڼل سوی دی، چې ویونکي یې زیات دي خو پر څنگ یې دا فتوا هم ورکول سوې ده چې "په شعر کې دواړه بڼې جواز لري، ان (زمور) درې څپیز (زموره) هم راتلای شي". زه د دې عجیبي فتوا په سر پوه نه سوم.^(۹)

^(۹) کله کله لیدل کېږي، چې ځیني لیکوال د خپلي خوښي لهجه د کومي قاعدې له پاره د ژبپوهنې د مجوز موندلو په خاطر پرنسیبونه د خپلي مرضا سره سم پرله اړوي او رااړوي. دغو کسانو پخپل ذهن کې یوه لهجه د معیاري په توګه منلې ده او د هغې د مسجل کولو له پاره د ژبپوهنې له پرنسیبو څخه په بې پرنسیبې سره استفاده کوي. د مثال په توګه د (دېروالي، نه التباس، باقاعده ګی، سپما، اسانی او روانی، بلاغت، لرغونوالي) پرنسیبونه مني. خو له هر یوه څخه په هغه ځای کې کار اخلي چې د ده د خپلي خوښي لهجه سره مرسته کولای سي. که د ده د خپلي خوښي لهجه ګټه په لرغونوالي کې وه، لرغونوالي ته ډېر اهمیت ورکوي په دېروالي او نه التباس او نورو کې بیا ری نه وهي؛ که یې فایده په دېروالي کې وه بیا پر ټول کلاسیک ادب، روانی، ساده ګی او باقاعده توب باندي چلیپا کاري؛ که یې مفاد

+++++

٢، ٩، ٢: ولاړ، ولاړل:

د كندهار په لهجه كې د (تلل) مصدر د گردانولو پر وخت هره صيغه په سر كې (واو) اخلي: ولاړ، ولاړم، ولاړل. د پښتو په ځينو لهجو كې دا حالتونه د (لاړ، لاړم، لاړل) په شكل راځي.

خوشحال خان يې ډېر ځايونه د (ولاړل) په ډول كاروي.

ستا د مخ په ياد يې دواړه له زړه ولاړل د خوشحال د زړه ارام، د سترگو خوب (٣٦مخ)

يا بل ځای وايي:

هم مې زړه په غمزه وړي، هم ځان نادان كا راته وايي وايه بيا دې زړه په څـــــــه ولاړ

(٧٣مخ)

يا:

ما ليدې په دا چشمانـــــــو، وړانې مېنې د شاهانو

يكباره ورځني ولاړل چې يې درسته دنيا غوښته (١٩٧مخ)

يا:

ښه ښه ياران وو ښه اشنايان وو

چه په دولت كښې راسره ځان وو

دولت چه ولاړ شو راته يې شا كړه

جدا له مـــــــا نه په يوه نان وو

(رباعيات - ٣٦مخ)

پوهاند زيارصاحب هم د دې خبرې تاييد

كوي او ليكي: "تر لاړ، لاړ شي ... ولاړ، ولاړ

شي ډېر كاروي، بې له دې چې د خپل كرلني

گردود له مخې ورته له وپلارسره ټكر وركړي"

په سپما كې وو، بيا دا نور ټول پرنسيبونه په لغته وهي. دا روشنې علمي دڼې او نه هم عملي. پرنسيبونه بايد د خپل ژبني اهميت او منطق له مخې درجه بندي سي او قيمتونه وركول سي. په دې صورت كې د عندي خوښيو او ناخوښيو مخه نيول كېدلای سي.

(وک : د خوشحال ادبي پښتو - ۳۳ مخ) . د ده په دېوان کې که ځای ځای لوستونکي له "لار شي، لار" سره مخامخ سي هغه دي د کاتب لاسوهنه وبولي.

دشمس الدين کاکړپه دېوان کې هم
د (ولارل) پرځای (لار شول) اچول سوي دي چې په
هيڅ ډول يې دشمس الدين کاکړخپله ژبه نسو
بللای .

دخوښي دهوس خلق له مالار شول
اوس راپاته شول په غم لرلي خلق
(۷۳مخ)

سم شکل يې :

دخوښي دهوس خلق له ماو لارل
اوس راپاته شول په غم لرلي خلق
+++++

۲، ۲، ۱۰: (Metathese) اوړون :

په پښتو کې د ځينو لغتو توري سره
اوړي. دې عمليې ته په ژبپوهنه کې
(Metathese) وايي. لکه (روغ) او (ورغ)،
(اروبدل) او (اورېدل)، (ازانگه) او (انگزه)،

.....

د کندهار په لهجه کې تر مور يو نسل
وړاندي (روغ) او (اروبدل) په ويلو او کښلو
دواړو کې باب ول خو اوس دا لغتونه د (ورغ)
او (اورېدل) په شکل ويل کېږي. (ازانگه) اوس
هم دخلکوپه خولوکي جاري ده . شمس الدين
کاکړيې داسي راوړي :

لکه غردخپله درده ازانگه کړم
داسي زجرمي دلبره له تاوخور
(۵۹مخ)

د خوشحال خان خټک په کلام کې د لوېديځي
لهجې دغه ځانگړتيا سته .

البته د خوشحال خان په کلام کې د (ورغ)
استعمال هم زيات سته . په ارمغان خوشحال کې
خو هر ځای (ورغ) راغلي ده . له چاپي دېوانو
څخه د دې خبرې سپينېدل گران دي، چې دا به

د کاتبانو تصرف وي، که به د خوشحال خان خپل کلام .

د ميرزاخان انصاري په چاپي دېوان کي (ورځ) تر (روځ) زياته وينو. ما ته يو ځای دوه د (روځ) شکل په مخه راغلی دئ: روځ يې نوراني په خپل جمال کړ شپه يې هم د دوو زلمو فودواج (۶۵مخ)

يا:

د جمال جلوه يې زياته ده له روځي بيا د تورو زلفو زېب يې توره شپه در (۷۰مخ)

خو کله چې مي د چاپي دېوان هغه ځايونه چې (ورځ) پکښې په همدې شکل ثبت سوې ده، زما د کتبخانې له خطي نسخې سره مقابله کړل، په ټولو کي د (ورځ) پر ځای (روځ) ليکل سوې ده. د ميرزاخان انصاري د دېوان دغه قلمي نسخه په ۱۱۲۷ هجري قمري کال د عبدالغني کاسي په لاس په ملتان کي خطاطي سوې ده.

کندهاری شاعرشمس الدین کاکرد(روځ) شکل

کاروي :

روناروځ پرمابې ياره توره شپه ده
داتاريکه شپه به کله شي سحربيا
(۳۴مخ)

اروېدل :

يو سر بل سر په سر جوړ کا دوه غوړونه
چې په دواړو اروپدنه د
اواز کا
(د خوشحال خټک کليات - ۱ مخ)

د دغه کليات ترتیبوونکی وايي چې په "ارمغان خوشحال" کي دغه لغت "اروېدنه" دئ. د نورو چاپي او خطي نسخو بدیلونه يې نه دي راوړي نو گویا هورې هم "اروېدنه" ثبت دئ.

يا:

که کاته دي که لیده که اروېده دي

دا د _____ و یارانو واره دی شفا (۱۰)
(۹مخ)

یا:

دا چیستان د یار د شونډو راته حل شو
اروږده شو یو ځای نقل هم شراب^(۱۱)
(۳۴مخ)

یا:

تیارېزه وخت د کوچ راغی خوشحاله
په هر ل_____وري نارې اروې د جرس^(۱۲)
(۸۴مخ)

یا:

چې د کبلیو په لیدل نه وي محظوظ
د سرود په اروږدل نه وي محظوظ^(۱۳)
(۹۲مخ)

یا:

مست یم، می پرست یم، رندي کرمه، کرمه، کرمه، کرمه،
واوره محتسبه! باده _____ورمه، خورمه،
خورم
(۱۴۸مخ)

د (واوره) کلمې ته یې په حاشیه کې
کبلی دي "قلمی نسخې: واروه". گویا دا
تبدیل د چاپی دېوان د ترتیبوونکو له خوا
پېښ سوی دی.

یا:

د بهل_____ول او د شیرشاه خبرې اورم
چې په هند کې پښتانه وو بادشاهان
(۱۵۴مخ)

(۱۰) (۱۱) د خوشحال خان خټک کلیات (۲۵مخ) کې او ارمغان خوشحال
(۳۳۳مخ) کې په ترتیب سره "اوریده شو" او "اوریده شو" راغلی دی خو په
مرغ

لري (۳۹مخ) کې "اوریده شو" ثبت دی.

(۱۲) په "مرغلري - ۱۶۰مخ" او د خوشحال خان خټک کلیات
(۵۷مخ) کې هم "اروي" راغلی دی خو په ارمغان خوشحال
(۴۰۳مخ) کې "آوري" ثبت دی.

(۱۳) په "مرغلري" کې (۱۷۴مخ) او د خوشحال خان خټک کلیات (۶۲مخ)
کې هم "اروږدل" دی خو په ارمغان خوشحال (۴۱۲مخ) کې بیا "اوریدل"
ثبت دی.

(اورم) ته يې په حاشيه کي کښلي دي
"قلمي: اروم" (۱۴).

زه نه پوهېږم چې مور ولي د "اروېدل"
شکل له کلاسيک قدامت او په لوېديځه لهجه کي
له استعمال سره سره له ليکني ايستلي دي په
داسي حال کي چې د "اروېدل" شکل په استعمال
سره به مو له "اورېدل = باريدن" سره شکلي
التهباس هم ورک کړی وای.

په دستارنامه (د پېښور چاپ) کي هر
چيري د "اروېدل" شکل خوندي سوی دي. لکه:
"... دا چه د وارويدلي، د خروار مُشت
هم نه دي". (۲۰مخ)

په فراقنامه (۲۳مخ) کي هم "اروېده"
ليکل سوی دي.

اروېده په دواړو غورو

_____ په تا ارووي زړه

په سواتنامه (۲۰ مخ) کي لولو:

پښتانه واره نادان د _____ هل
کان دي

که يې واروي يوسفزيه په بل کان دي (۱۵)
(۲۰مخ، د کابل چاپ)

اشرف خان هجري ويلي دي:

نصيحت د ناصح نه اروې سرکشه

په محسنو پسې ځي خپله رضاکړي

(۲۰۳ مخ)

دغه راز د هجري دېوان ۲۰۸، ۲۵۳، ۳۰۹

مخونه، ...

عبدالقادرخان وايي:

(۱۴) په کندهار چاپ "مرغلري" (۲۵۱مخ) کي هم "اروم" ثبت دي خو په
ارمغان خوشحال (۴۶۰مخ) او د خوشحال خټک کليات (۹۶مخ) کي بيا
"اورم" ليکل سوی دي.

(۱۵) په ارمغان خوشحال کي دا دوهم نيم بيتي داسي دي:

"که يې واوري يوسفزيه په بل شان دي"

(۱۰۲۲ مخ)

او د خوشحال خان خټک کليات کي بيا بل راز ثبت دي:

"که دي واورېد د يوسف دا په بل شان دي"

(۹۲۱مخ)

چې له کبره یې سم نه ویل و چا ته
اوس کـــبرې خبرې آروي له هر چا
(۳۳مخ)

دغه راز ۴۷، ۲۹۵ مخونه، ...
د حمید مومندپه کلیات کي خای خای
"اروي" د کاتب یا مرتب له چپاوه خوندي
پاته سوی دئ.
ستور د سرپه سترگو غور اروي هم ویني
سترگې غـــــــور بویه د زړه
بينا شنوا
(کلیات - ۱۱مخ)

د میرزاخان انصاري په دېوان کي د
"اورېدل" شکل عام دئ خو خای خای "اورېدل"
هم په سترگه کېږي:
کم دلیل عالم یې نه اروي له لیري
د خپل راز خـــبري واړه د مقرون کا
(۲۶مخ)

یا :
"میرزا" واروه اوازونه
واړه دا وایي یک لخته
(۱۱۲مخ)

د کندهار نقاد شاعر مرحوم حاجي ولي
محمدمخلص ویلي دي:
چې دي پروت وو د بابا د ســـــــخا
ږور
هم د ډېر ښه ســـــــریتوب و
حیا ږور
تا به څه رنگ بـــــــولي زوی د هغه پلار
چې له هیڅ بابـه څوک نه اروي ستا ږور
(۱۷۰مخ)

د دې قاعدې په مثالو کي (چکښو) او
(څښکو) هم راتلای سي. چکښو یا څکښو یې د
کندهار تلفظ دئ او په ځینو لهجو کي
(ځاښکو، څښکو) ویل کېږي. حمید مومند وایي:

داپه کبرلېچن کسي به دي روغ شي
که ځاښکوکړې دخوبانوخواکپای
(۲۶۰مخ)

+++++

خلک بد گني د خور و لـــــــور تر
بار
(د لوی مخلص کلیات - ۱۶۵مخ)

اودل:

دا لغت په کندهاری لهجه کې همداسې ویل
کېږي او خوشحال خان یې هم زیاتره په همدې
شکل راوړي. د پښتو په نورو لهجو کې یې د
(وودل) ډول رواج لري. ځکه نو په چاپي
دېوانو کې هم (وودل) سوی دئ. په ځینو
لیکنو کې (اوبدل) سوی هم دئ چې دا راته د
کاتبانو (پارسیټ) ښکاري.

خوشحال وایي:

چې هر دور یې و اودلو ته هوس کا
د زربفـــــــتو هنرچیرې دی اسان
(۱۵۸ مخ)

په حاشیه کې ورته لیکلي دي چې "... دا
مسی په چاپي کې داسې ده:
(... وودو ته هوس کاندې). دلته بیا د چاپي
متن ترتیبوونکو له (اودلو) څخه (وودو) جوړ
کړی دئ. د خوشحال خپل تلفظ (اودلو) دئ.
په گلشن روه کې اول نیم بیټی داسې دئ:
"په هر دهور ئې و اودلو ته هوس کا"
او په (مرغلري) کې بیا "چه هر ډور ئې و
اودو ته هوس کاندې" دئ.

یا:

د بـــــــملو په اودل به خبر نه شي
په شماره که اتیا زره بوریاباف وي
(۴۰۰ مخ)

د خوشحال خان په شعر کې (ویده، بیده)
هم هر کله د (اوده) په شکل راغلی دئ،
(مثالونه):

گوره بیا دې څه په زره کوم مې گناه دی
چې لیدو لـــــــره دې درشم ځان اوده کړې
(۴۴۶ مخ)

یا:

د ســـــــحر گټنه ډیره تر
هر څه ده
ځنې ځنې ورته وینځنې اوده کړې

(مخ ۴۴۸)

اوربشینه:

د خوشحال خان په کلام او د پښتو په لوېدیځه لهجه کې (اوربشي) او (اوربشینه) له (الف) سره یو ځای ویل کېږي. په نورو لهجو کې یې (وربشي) او (وربشینه) بولي. خوشحال ویلي دي:

د ماره تر فهمه هیڅ نه ده غنمینه
ولې وړي ته حلوا ده اوربشینه
(مخ ۲۷۸)

یا:

ډوډی غنمینه وی که اوربشینه
په وخت د لـــــــــــــــــوړی خوره لگینه
مور د نباتو حلـــــــــــــــــوا ته نه گوری
هوبیار به پوه شی په دا رازونه
(رباعیات - ۸۳ مخ)

یا:

د غنمو پـــــــــــــــــه لذت
بـــــــــــــــــه نه پوهیږي
د هر چا چې زیست روزگار وي په اوربشي
(مخ ۴۶۷)

یا:

چې اوربشي کړي، کله غنم ریبی
پټه نه ده څه کـــــــــــــــــري هغه اخلي
(مخ ۴۷۹)

په دستارنامه - ۵۲ مخ کې راغلي دي: "آس دي ... نور ... ښه په پوخ واښه او په اوربشو مراوه شي".

خان په سواتنامه کې ویلي دي:
هر هر بیت د قصیدې چې درمرجان دی
په پښتو کې تـــــــــــــــــر اوربشولا ارزان دی
(مخ ۴۵)

عبدالقادر خان خټک وايي:
قوت خو هومره چې قوت ځني حاصل شي
که پـــــــــــــــــه ټوک یې د اوربشو که غنمین
کا

(مخ ۲۳)

په ارمغان خوشحال کي هم د "اوربشي" ليکنه عامه ده.

رحمان باباوايي:

هر چي کر کا د اوربشو غنم غواړي
له خاطره دي بيرون کا دغه خيال څوک
(مخ ۶۹)

حميد وايي:

چي کرلي دي اوربشي د عمل دي
بيا به نه ————— مومي غنم په اخسته
(کليات - ۱۹۲ مخ)

اوربل:

دا کلمه هم د پښتو په زياترو لهجو کي
(وربل) ويل کيږي. د لويديځي لهجي ويونکي
يي (اوربل) تلفظ کوي. د خوشحال په کلام کي
ما دواړه شکله ليدلي دي. يو ځای وايي:
ډېر به ما غوندي په عقل تېروبيږ کړي
چي وربل دي تېروبيږ درڅخه شته
(مخ ۲۶۵)

يا:

دلريا، خوب ————— اوربل دي تېروبيږ دي
هر هر تاري يي د عاشق تر زړه چاپېر دي
(مخ ۳۲۵)

يا:

يا د ښو زلميو خيال دي په شمله کي
يا د ښو نجونو د تور اوربل دماغ دي
(مخ ۳۳۲)

په ځينو ځايو کي خوشحال غوښتي دي چي د
(اوربل = کاکل) او (اوربل = آتش) تر منځ د
تجنيس صنعت تطبيق کړي خو دلته لا هم د چاپي
نسخو ترتيبوونکو د (وربل) شکل ليکلی دئ او
د خوشحال خان هڅه يي په پام کي نه ده
نيولي. مثلاً:

توري دي زلفي دي تور دي وربل دي
مخ مي دي وليده لکه اوربل دي
هم تور لوگي دي هم سرې لمبي دي
د غوښو زړه مي پکښي قبل دي
(رباعيات - ۱۲۸ مخ)

نه وي، نو دلته به هم په دغه مشخصه قاعده كي د خوشحال وينگ او د لوېديځي لهجي تلفظ يو له بله سره بېل وي.

اورکزي:

د پښتنو دا قوم په ځينو لهجوي (ورکزي) ويل کېږي. د لوېديځي لهجي وينگ يې (اورکزي) دئ. خوشحال خان هم (اورکزي) راوړی دئ:

که اورکزي يې سراسر واړه گمراه دي
اپريدي دي تر گـــمراهو لا
گمراه
(مخ ۲۹۸)

اورمېږ:

"مثلا اوسپنه پيدا ده چه توره شی - که د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه، ... د کافر تر اورميږ پريوته..." (دستارنامه - ۲۸ مخ)

هجري وايي:

چي يې لاس زما امېل د اورميږه کړه
له نشاطـــه مي د سترگو ډر نثار وه
(مخ ۴۵۵)

د هجري په دېوان كي (ورمېږ) هم راغلی دئ (۴۴ مخ) چي ما ته د هجري خپل تلفظ نه ايسي.

اورنی:

د اورني کلمه په لوېديځه لهجه كي د (اونې) په شکل ويل کېږي. په ځينو لهجو كي (ونې) ورته وايي. د خوشحال خان په کلام كي يې هم د سر الف ورسره پاته دئ خو په ارمغان، کليات (د کامل صاحب) او په کندهار چاپ كي يې ځای ځای الف ځنې ايستلی او ځای ځای يې (اونې) کړی دئ. خوشحال وايي:

هغه وخت چې د زانگو او د اورني وو
په مـــرغيي هيڅ نظر نه و

د ده

(مخ ۲۶۷)

يا:

ته لاطفل د اورني يې
که دې ريره کر بلا ده
(مخ ۲۷۷)

په چاپي نسخو کي (اوبی) دئ.
حمید مومندي يې هم (اورنی) وايي:
که هر څو مي لکه وورکی د پرهېز په اورني
بلېش
تپند زره راڅخه ترکـــــــــــــــو عاقبت ځان
ته راکېش
(کليات - ۱۰۱ مخ)

اورېځ:

حمید وايي:

د مـــــــــــــــخ پتي شکلي حسن کشش ډېر کا
ولې تاب وي د اورېځي د آفتاب سخت
(مخ ۴۷)

بل ځای:

لا که مخ له خال وخطه آب وتاب ډېر
ولې تاب وي د اورېځي د آفتاب ډېر
(کليات - ۷۶ مخ)

د کندهار په لهجه کي (اورېځ) ويل کېږي
او په نورو لهجو کي (ورېځ) .

۳، ۱۰، ۱۰: اورېدل:

د پښتو په نورو لهجو کي (اورېدل) =
باريدن) د (وورېدل) په شکل ويل کېږي.
رحمان بابا وايي:

که همه عـــــــــــــــــــــــمر باران ورباندې
ووري

لا گرمي يې په صورت کښي د آفتاب وي
(مخ ۱۰۸)

د پروفيسر عبدالمجيد افغاني په چاپ
(مخ ۷۶) کي د لومړي نيم بيتي (ووري) د
(اوري) په شکل ثبت دئ.

د لويديځي لهجي تلفظ يې (اورېدل) دئ.
خوشحال خان دواړه شکله راوري دي.
ستا د مهر باران نه ووري چې شين شي

_____ په زړه کرلی ستا د مینې کر

دی

(مخ ۳۱۶)

په گلشن روه کي د خوشحال خان خټک د
کلام په (۳۴ مخ) کي "ستا د مهر باران نه
اوري چه شين شي" ليکل سوی دئ او همدا يې د
خوشحال خان خپل تلفظ بايد وي ځکه د ميگر
راورتي له پاره د (ووري) او (اوري) تر منځ
يو انتخابول مطرح نه وه.

يا:

په لاتقنطوا تکیه ده

که نه، اور ووري تور تم دی

(مخ ۳۴۲)

په رباعیاتو کي هم (ووري) راغلی دئ
(۱۹۵ مخ).

ما ته (ووري) د کاتبانو او مرتبینو
لاسوهنه ښکاري (والله اعلم).

اورکی:

هجري وايي:

عارفان دي له نېستی هستی ويزار دي
لکه اورکي ترخه گوټ کا په شودو کښې

(مخ ۶۵)

دغه راز ۳۵۴مخ، ۴۳۲ مخ.

د رحمان بابا د کلام په هغه برخه کي چي
ميگر راورتي په گلشن روه (۲۶ مخ) کي راوړي
ده، (وور = کوچنی) د (اور) په شکل ثبت
دئ:

عاشقي به د اسمان غنډ سر لوړ کا

که مجنون غنډ هر څو په صورت اور ئي

(بيت د گلشن روه په ليکدود دئ)

اورۍ:

اورۍ د (دوبۍ = تابستان) معادل لغت
دئ. د کندهار د لهجې تلفظ يې همدا سي دئ خو
په نورو لهجو کي (وورۍ) تلفظ کېږي. خوشحال
خان يې هم (اورۍ) کاري.

په دا باغ کي يې _____ وه ونه،

تل تازه تره برخنه

چې يې اوړی ژمی بر خورم، برخو هسي وي کنه
(مخ ۲۹۵)

دغه راز په سواتنامه کې داسې راغلي دي:

تر کابل نه يې هوا د اوړي ښه ده
د کابل هــــوا ترخه د ده خوږه ده
(مخ ۴)

حمید وايي:

چې پوښاک کا ژمی اوړی یو خرخوړی
وي به سبزه لکه ســـــــــــــــــــــــروه ژمی اوړی
(کلیات - ۲۷۴ مخ)

میرزاخان انصاري ویلي دي:

گه اوږه، برېښنا، تناچي باران ووري
گه (ي) اوړی، منی، ژمی او بهار شي
(مخ ۳۸)

اوسپنه:

خوشحال په دستارنامه کې ویلي دي:
"مثلاً اوسپنه پیدا ده چه توره شی- که د
استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه،
... د کافر تر اورمیر پریوته..."
(دستارنامه - ۲۸ مخ)

رحمان باباوايي:

نصیحت د ناصحانـــــــــــــــــــــــو اثر نه کا
د سرې اوسپني خوشي ټکول دي
(مخ ۹۵)

اوسپنه په ځینو لهجوکي (وسپنه) تلفظ
کېږي. د کامگار خټک په دېوان کې زه د
(وسپنه) پر شکل پېښ سوی يم:
په کې نه مومم د صبر یو بڅری
که د وسپني سینه کرم، زره له سنگه
(مخ ۱۲۱)

زه د "وسپني" دغه راز استعمال ځکه د
بل چا لاسوهنه بولم، چې کامگارخټک خو "ومه
شه، ونه لید، ... لا د" اومه شه، اونه لید"
په شکل کاري. له دې کارېدني سره سره د
کلاسیک ادب مثالونه يې ټول د لوېدیځي لهجې
له وینګ سره برابر دي.

وبال پرېږده کړه ثواب
(۶۴مخ)

اوسى (هوسى) :

د کامگارختک د دېوان د الف ردیف په لومړۍ نیمګړې غزله کې د پنځم نیمګړي بیت په دوهم نیم بیتي کې د (اوسى = هوسى) له سرخه الف ایسته سوی دئ او "وسى" ځیني جوړه سوې ده. دی وايي:

"د وسى مشک يې پیدا کړه په صحرا"
(د کابل چاپ دېوان - ۱ مخ)

کامگارختک د خوشحال خان خټک کړوسى دئ . که د "وسى" دغه راز وینگ د ده خپل تلفظ وي او د کاتب لاسوهنه نه وي، نو بیا څوک ویلای سي، چې دغه وخت د اوسنى خټيځي لهجې قاعدې د تکوین تر مرحلې وتلي او شعر ته يې لار موندلې وه.

اولس:

دا کلمه د پښتو په نورو لهجو کې (ولس) ویل کېږي او مشتقات يې هم بې الفه وي. لکه: ولسي جرګه، ولسوال، ولسوالي، ... خوشحال خان يې د (اولس) په شکل راوړي:

درست اولس، قبيله واړه
گرفتار په ډېرغضب شول
(۱۰۷ مخ)

یا:

په ښادي ســـــــــــــــــره شریک دي اولسونه
غم یوازې د خوشحال خټک د ځان دی
(۳۱۸ مخ)

یو ځای مي د (ولس) په شکل هم په سترګه

سو:

د خټک ولس پـــــــــــــــــه ننگه نه پوهېږي
کار يې درست د نادیده و په خصال دی
(۳۴۷ مخ)

خو دې بیت ته يې په حاشیه کې کېښلی دي، چې په "دویمه او دریمه" خطي نسخه کې (اولس) ثبت دئ.

دغه راز په دستارنامه -۱۵۴ مخ کي لولو:

"... پښتون ډير دى، تومنونه اولسونه، د وارو گنجايښ نشته. که حق تعالى نجات راکړه ... په کور عليحده تاريخ به انشا شي".

د خوشحال کړوسى کامگارختک وايي:
د آشنا په عشق کي هسې بينوا شوم
چې خندان د اولس، کلي، محلت زه يم
(۷۴ مخ)

اولکه:

دا کلمه په ختيځه لهجه کي (ولکه) تلفظ کېږي. اوس يې د (واک، قبضه، تصرف) په معنا استعمال عام دئ. د کندهار په لهجه کي (اولگه) ورته وايي. خوشحال خان يې هم (اولکه) ليکي. په دستارنامه (د ۱۹۹۱ع چاپ) کي لولو:

په دستارنامه کي دا کلمه داسي لولو:
"... چنگيزخان کافر خوگ خوروه، اتفاق يې په قوم په قبيله په خيل خانه کښي وه، پلار يې د يوې اولکې څښتن وه. ده په ربع مسکون حکم وچلاوه..."
(۲۰۸ مخ)

د هوتکو په نارو کي يوه ناره داسي ده:
د قيتول پر سر مي ده رابيا ولاړه
يوه لو ناره يې وکړه، د حاجي ميرخان گټلې
اولکه ولاړه

اير:

په کندهار کي يې (اير) بولي. په ختيځو لهجو کي (ير) ورته وايي. د ميرزاخان انصاري دېوان په قلمي نسخه کي (زما د کتب خانې) دا لغت همداسي راغلی دئ، خو په چاپي دېوان کي يې د دغه لغت مربوطه غزل ځکه د (ياء) په ردیف کي راوړې ده، چې نوري قافيي يې (خيرې، کيرې، لويرې،...) دي او څرگنده

خبره ده، چي (اير) يې د (ايری) په شکل ثبت کړی دئ.

مگر بخل دي په حلم باندي زور شو
و جحيم وته تيار شو — وې لکه ايری
(مخ ۲۳۱)

زما د مطلب ټکی په (اير) يا په (ايري)
کي نه دئ، بلکي د دغه لغت د سر په الف کي
دئ چي گویا ميرزاخان يې هم (اير) ليکي نه
(ير).

اینه:

په کندهاری لهجه کي اینه (جگر = lever)
ته وایي او د تلفظ پر مهال يې فشار پر
دوهمه څپه راځي. اینه د (جگر) په معنی په
نورو لهجو کي (ینه) ویل کېږي او فشار يې
هم پر لومړۍ څپه دئ.

خوشحال خان خټک یو ځای ویلي دي:
ستا له خويه نه مي خوړينه ده اینه
ځکه هسي وهم کاني په سینه

(مرغلري - ۳۴۲مخ، کلیات د کابل چاپ ۲۸۷مخ)

بل ځای يې (ینه) هم راوړې ده:
د دلبرو په ستاینه
ما پخه کړه خپله ینه
(مرغلري - ۲۶۲مخ)

میرزاحنان بارکزي ویلي دي:

ستادمیني گړگ په هسي شان رنځورکړم
چي زهوب می مدام وزي له ایني
(مخ ۱۸۱)

بل ځای وایي:

ترورېشمويې پسته هسي سینه ده
وبغل تي دزاهدخوړينه اینه ده
(مخ ۲۰۴)

مولوي بريالی وایي:

چمبه گل مي په سینه لاسونه سره کا
په اینه مي وهي گوتي د منگول ناز
(اهار - ۴۷ مخ)

تر (واو) وړاندي د (الف) د زیاتولو
قاعدده دومره پراخه وه، چي "ونه لید" غوندي

کلمات لا هم "اونه لید" او "ومه شه" د
"اومه شه" په شکل ویل کېدل. کامگار خان
ختک ویلي دي:

په دنیا کې مې اونه لیده په سترگو
په فردوس کې د سرور نبي صحبت را
(دېوان - ۲۴ مخ)

تر قیامته بیا په ما باندي اومه شه
که د تا د لاس د زخم څه درمان کړم
(دېوان - ۶۴ مخ)

دغه راز "اوخت" په ۶۸ مخ کې.
+++++

۲، ۲، ۱۱: څخه:

(څخه) هم یو هجایي تلفظ لري هم دوه
هجایي. له دوه هجایي تلفظ سره یې د ختیځو
لهجو کاتبانو مشکل نه دئ موندلی او ځای
ځای یې پر خپل حال پرې ایښی دئ، خو یو
هجایي تلفظ یې یو مخیزه ایستلی او پر ځای
یې (نه) ایښی دئ (وگ: معیاري پښتو - ۲۱۶ مخ).

د دې کلمې پر ځای د پښتو په ځینو لهجو
کې (نه) توری استعمالېږي. د خوشحال خان په
کلام کې د (څخه) استعمال ډېر په سترگه
کېږي. داسې ځایونه هم ډېر دي چې د (څخه)
پر ځای (نه) ورلوېدلی دئ او که دغه ځایونه
بیرته په (څخه) ولیکل سي، د شعر پر روانی
باندي ښه اثر ښندي. مثالونه یې:

موسی څخه هیڅ نه وو، ورڅخه یوه عصا وه
قارون څخه دنیا وه، خـــــــود یې ولیدل
آفات

(۳۹ مخ)

د پښتو په ځینو لهجو کې په پورتنیو
مواردو کې (سره) کلمه ډېر رواج لري (موسی
سره هیڅ نه وو، ورسره یوه عصا وه).

د نورو کلاسیکو شاعرانو په دېوانو کې
هم کاتبانو (نه) سرباری کړی دئ. لکه د
حمید په دې بیت کې چې یې لولو:

دا مې پرېوته پېښه د زړه له داغه
که د لاس نه د نمر مخي مشال پرېووت

(کلیات - ۵۰ مخ)

د دوهم نیم بیټي سمه بڼه باید داسي وي:

"که د لاسه د نمر مخي مشال پرېوت"
زما يقين دئ چي په خطي نسخه کي به د
(لاس) په کلمه کي د سین پر سر باندي زور
(فتحه) له کاتبه هېره سوې وي او د کلیات
مرتب یا بل چا به د نیم بیټي د وزن د پوره
کولو په خاطر (نه) پر زیات کړی وي.
د خوشحال خان په کلام کي د (درڅخه،
راڅخه) نور مثالونه دا دي:
چه هنر د بزرگئ درڅخه نه وی
طالع څه کا تا په سر واخلی مگر
(دستارنامه - ۲۸ مخ)

یا:

خان او زړه، صبر ارام یې له ما یوورل
له ژوندونه خو ه———مدا څه وو راڅخه
(۲۰۵ مخ)

یا:

یو ق—————رین هسې پیدا نه شو
راڅخه
چې دما په زړه یې نه کړل منگول ښځه
(۲۰۶ مخ)

یا:

آئینې وته ن—————ظر کره گل به څه
کړې
چې خپل مخ د گل په څېر درڅخه شته
(۲۶۵ - مخ)

دغه راز په سواتنامه کي لولو:
په ورتله به بیاخ—دمت راڅخه غواړي
پښتانه چې سره وژنو، دیو پرې ویارې
(۱۴- مخ)

هجري وایي:

زړه عجب راڅخه گم شه نه یې مومم
بي گمانه به هورې وي چې صنم دی
(۱۸۵- مخ)

رحمان بابا وایي:

په يوه _____ نظر يي زړه
راڅخه يووړ
خدای دي خیر کا چي لا وکړي بل نظر بیا
(۱۷ مخ)

میرزاخان وایي:
دغه نن ساعت درڅخه غنیمت دی
د پ_____رون اندیښنه واړه ده سلفه
(۱۶۴ مخ)

د کندهار لهجه د (څخه) د استعمال دغه
راز موارد ډېر لري. ملا محمد عیسی کندهاری
د عمرجان صاحبزاده کیشانی (۱۳۴۸ هـ ق مر)
په مرثیه کي وایي:
اوس يي بېلتون دئ له جهانہ څخه
ولاړئ _____ احب له خراسانه څخه
(د ؟ مخ)

پوهاند زیار صاحب د خوشحال په کلام کي
د "څخه" د استعمال په ارتباط لیکي چي د
خوشحال خان په کلام کي د دغه ضمیر "بېځایه
کارونو څرک ... هیڅ نه لیدل کېږي ... او
دا چي (څخه) يي زیاتره د (سره) هممانیز
کارولي دی کومه نادره نه بلل کېږي".
پوهاند صاحب د "څخه" بل انډول "نه" معیاري
نه بولي او دلیل داسي راوړي، چي "له نفی
ویکي (نه) سره گډون پېښوي". دغه راز د
کندهاري گړدود "څه" هم معیاري نه گڼي. دوی
يي دلیل نه دئ راوړئ خو غالباً به يي مراد
له "څه = قدری (فارسي) " التباس وي. پوهاند
صاحب د دې ضمایرو پر ځای "له - سره" معادل
معیاري گڼي (وک: د خوشال ادبي پښتو- ۷۹ مخ). زه
د پوهاند صاحب دغه پیشنهاد سوې قاعده له
پخوا څخه په ټینګه تعقیبوم.

+++++

۲، ۲، ۱۲: (پر) او (په):

د خوشحال خان په کلام کي د (پر) پر ځای
زیاتره (په) راغلي دئ. پوهاند زیار صاحب
هم دغې گډوډۍ ته اشاره لري (د خوشحال ادبي
پښتو - ۷۸ مخ) او دا بیا د ختیځو

لهجواغېزه بولي. زما په خيال د (په) دغه راز بې‌خايه استعمال د خوشحال خپل انتخاب نه بلکې د کاتبانو لاسوهنه ده. د پوهاند صاحب دا خبره چې وايي " له کندهاري او تاريخي ادبي پښتو پرته نور زياتره گړدودونه (په) او (پر) سره گډوي، پر يوه وخت يا دواړه په الي، ارتباطي او تسلسلي مانا کاروي، په بله وينا دواړه د (په) پازه پر خای کوي او يا دواړه په استعلايي مانا؛ يا په بله ژبه دواړه د (پر) دنده تر سره کوي، ... " (۱۸).

دپوهاند صاحب ددغي خبري دتاييدله پاره دشمس الدين کاکړيوبيت رااخلم چې د(په) او(پر) دکارولوډېرښه مثال کېدلای سي :
چې يې شرط تاره په سرديارپرزلغو
مستوج_____به دکشتن شوزمادل
(۸۱مخ)

د (په) او (پر) په برخه کې ما (هوتک) يو وخت په دعوت جريده (۱۱۳ - ۱۱۴ گڼه ۹ مخ) کې د زيارصاحب پر "واښه پر خوله" باندې تبصره کړې وه او ليکلي مي وه، چې دلته د ظرف و مظروف په حکم (واښه په خوله) کره راځي. پوهاند زيار صاحب پخپل کتاب (ليکلارښود - ۳۲ مخ د ۱۳۸۶ش چاپ) کې زما په جواب کې بيا پر خپله خبره ټينگار کړی دئ او خپل دلايل يې داسې ليکلي دي، چې: "... يو خو په ظرفي مانا او جاج (په) ما هيڅکله، په هيڅ گړدود او متن کې بې (کې) سربله نه دی موندلی او بله دا چې دلته اړينه نه ده چې واښه دې کورټ او سکوت دننه په خوله کې ونيول شي، بلکې کېږي د چا خبره هسې يې اکت و شي "... زه د دوی له دغو دلايلو سره سره بيا هم "واښه پر خوله" سم نه بولم او "واښه په خوله" کره گڼم. دلته

(۱۸) زيار، مجاور احمد (دوکتور)، ويې پوهنه - ۴۷ مخ، کابل پوهنتون - ۱۳۶۰ ش. د ډبري ليکه ده. دا خبره د ليکلارښود په ۳۱مخ کې هم تاييدکړې ده.

(کي) حذف سوی دئ او دا چي پوهاند صاحب
 وایي په هیڅ متن کي یې (په) له (کې) پرته
 لیدلی نه دئ، د حمید دا شعر د دوی په جواب
 کي ورته راوړم چي ویلي یې دي:
 رستمان د صبر په دا په ځمکه؟
 و هلک ته د زاری واښه په خوله کا
 (د عبدالحمید مومند کلیات - ۲۵۵ مخ)
 لومړی نیم بیټی سم نه دئ ثبت سوی.

یا:

که هر څو ورته نیوه په خوله واښه
 لایې ځان لکه لمبه راته گواښه
 (کلیات - ۳۷۴ مخ)

+++++

۲، ۲، ۱۳: لره:

خوشحال دغه اداتي ضمیر هم له لوېدیځ
 گړدود سره سم کاروي. پوهاند زیار صاحب د
 خوشال ادبي پښتو په ۵۲ مخ کي د دې قاعدې
 په مثال کي "هر طبیب لره چي ویرشمه ناقص
 دی" راوړی دئ.

د تلوکان ملاحسن اخوند (۱۲۴۵هـ ق مر)

ویلي دي:

چي چندن لره ورځي سر خو به بایلي
 د ابي مارانو ځای د چندن سیوري

+++++

۲، ۲، ۱۴: خبر، خبره:

د کندهار په لهجه کي (خبره) د (خبر) -
 د باء په زوه ره کي) په شکل ویل کېږي. جنس
 یې مونث دئ. د خوشحال خان په ځینو بیټو کي
 که (خبره، خبرې) د (خبر) په شکل راوړه سي،
 د مسری وزن ډېر روان کېږي. د (خبرې) په
 سته والي کي د خان شعر بي وزنه سوی دئ.
 مثال یې:

څوک د وصل خبرې کاندې
 خوښ په خپل بر بست یو
 (مخ ۱۷۸)

موره

په دې غزل کې هر نيم بيتی اته څپې دي. که (خبر) د (خبرې) په شکل وليکل سي، د نيم بيتي وزن يوه څپه زياتېږي او نهه (۹) کېږي. خو که (خبر) د کندهار له لهجې سره سمه وکښل سي، د څپو شمېر اته کېږي او وزن هم په سمېږي. د دې غزل نور بيتونه داسي دي:

په سما _____ و قدم ايښی
 لکه _____ هسې پست يو
 هغې _____ ولې وته نظر کړه
 هغه هسې نيست و هست يو

له موضوع سره د ارتباط په لړ کې، خوشحال (څپر) کلمه هم بې له (ه) کار کړې ده خو د کاتبانو لاسوهني له هغې څخه (خيره) جوړه کړې ده او د خوشحال خان شعر يې بېخونده کړی دی. بيت دا دی:

لس کالونه تېر کاپه يوه جامه خيړنه
 کوز وجود برمند، په سر څيره کښېږدي زرينه
 (کليات - ۲۵۴مخ، کابل، مرغلي - ۲۷۳مخ)
 دلته (څيره = چهره، څهره) معنا نه ورکوي او دا کلمه غالباً (څپر) ده، چي د (خبر = خبره) پر وزن مجازاً د (خولۍ) معنا ورکوي. (څپر) په نورو لهجو کې (څپر) ويل کېږي.

+++++

۲، ۲، ۱۵: د (ې) لنډون:

(ددې قاعدې له پاره دلنډون اصطلاح پوهاندزيارصاحب کارکړې ده) دا قاعده په کندهاري لهجه کې ډېره عامه ده او ما په (پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څېړنه — ۹۴مخ) کې په تفصيل سره بيان کړې ده. دلته يې د خوشحال په کلام کې هم څېرم:

بې = به يې:

خوشحال وايي:

نه به سترگې د سړي په چا خوړې شي
 نه بې _____ اته په اوبو شي د چا
 تنده

(۲۰۷مخ)

د (بې = به يې) قاعدې په پوهېدلو کې د پښتو د زياترو لهجو ويونکي مشکلات لري. همدا سبب دئ چې د خوشحال خان خټک کليات په (۱۳۲مخ، نوی چاپ) کې دا بيت له خپل اصلي حالته اړول سوی دئ او دوهمه مصرع يې "نه يې ماته په اوبو شي د چا تنده" ثبت کړې ده خو دې ته يې پام سوی نه دئ چې د لومړی مصرع (نه به) د دوهمي له (نه يې) سره د زمانې په لحاظ تناقض لري او دا تناقض بيا د خوشحال له "سخنوری" سره سر نه خوري. خوشحال خان د دومره ټیټي سويې شاعر نه وو، چې د يوه بيت دوې مصرع گاني دي په دوو بېلويېلو زمانو کې سره وتړي.

بل ځای وايي :

اشرف خان به چرته بند وي

څه به کا څرنگ بې ژوند وي

(فراقنامه - ۳۱مخ)

شمس الدين کاکړويلي دي :

کافران بې له هيښته مسلمان شي

مسلمان به په اسلام شي مفتخر

(۵۷مخ)

نهې = نهې يې:

خوشحال خان يو ځای ويلې دي:

واړه _____ مې قبول دی

ترې توبه چې نهې نام دی

(۳۱۹مخ)

دلته (نهې = نهې يې) ده . دا

قاعده د کندهار په لهجه کې عامه ده .

يا:

په هر لوري = په هر لور يې:

په دا اور کې دې زما لمن ونه سوه

په هر لوري رسېدلې شرارې دي

(۳۸۱مخ)

دلته "په هر لوري = په هر لور

يې" دئ. دغه قاعده د کندهار د لهجې

قاعدہ دہ. د خوشحال خان خٲک کلیات (۲۷۱ مخ) کی دوہم نیم بیٲی "پہ ہر لوری رسېدلی شرارې دي" لیکلی دئ، چي سم نہ دئ. پہ پورتنی بیت کی "شرارې" له "دا اور" سرہ تړلي دي یعنی د "دا اور" شرارې ہر لور تہ رسېدلی دي او دا مطلب پہ "ہر لوری یی رسیدلی شرارې دي" سرہ ٲنہ افادہ کېدلای سی خو دغہ لیکنہ بیا د شعر وزن له دوولسو ٲیو ٲخہ دیارلسو ٲیو تہ زیاتوی او سکتہ منځ تہ راوړي. د دې سکتې چارہ پہ "ہرلورې = پہ ہر لوری یی" سرہ کېږي او "سخن شناس" خوشحال له دغی قاعدې سرہ ٲنہ پورہ بلد وو او پہ شعر کی یی کار کړي دہ. کہ "پہ لوری رسېدلی شرارې دي" ومنو نو بیا دا حکم عام دي او له "دا اور" سرہ چي د (دا) پہ اشارہ سرہ مشخص سوی دئ، نہ جوړېږي. پہ دغہ راز باریکیو باندي پوهېدل د متنپوه له پارہ حتمی او لازمی دي.

ٲي = ٲه یی:

خوشحال خان ویلي دي:

گرگدن گردن د فیل خوري

ٲه میریہ ٲي قوت وي

(مخ ۳۹۶)

دلٲہ (ٲي = ٲه یی) دئ.

د خوشحال خان خٲک کلیات (۲۸۵ مخ) او ارمغان خوشحال (۶۱۹ مخ) او د خوشحال خٲک مرغلري (۴۸۳ مخ) کی دوہم نیم بیٲی "ٲه مېږی ٲه یی قوت وي" راغلی دئ. دلٲہ بیا وینو چي د "ٲي = ٲه یی" پہ پوهېدلو کی مشکلات پېښ سوی دي ٲکه یی نو د بیت د وزن ساتلو پہ نیامت د خوشحال خان "مېږیہ" پہ "مېږي" اړولی دئ. د کابل چاپ کلیات د "مېږیہ" پہ ثبت کی د هغی نسخې لیکنہ پہ پام کی نیولی چي د خوشحال خان خٲک پہ ژوندلیکل سوی دہ.

بورې = بورہ یی:

خوشحال خان وایي:

کہ پہ دا حسن د گل غوندې پیدا یی

بورې مور که بشپړه یې راوړې
(مخ ۴۷۱)

دلته (بورې مور که = بوره یې
مور که) ده. که یې په بشپړه توګه
ولیکئ د شعر وزن ته تاوان رسېږي.

پرې = پر یې:

خوشحال خان ویلي دي:

چې مین شوې درست د یار په رضا درومه
اوس که خپله رضا کړې خوشحاله! پرې
(مخ ۴۷۱)

پرې = پر یې (ملامت یې)

یا بل ځای وايي:

د عشق شورې د عاشق له دله نه ځي
په جهان یې فیروزي ده په دا تور کې
(مخ ۴۷۷)

دلته (شورې = شور یې) دئ.

یا:

دې = دي یې:

خوشحال لیکي:

" ښه آس، ښه توره، ښه عورت په بخت په
طالع په لاس کښیوزی - تجربه ئې هونبره چا
کړې ده، چه پوست ډ (دې) تنګ وی، شاد (دې)
وبله ته نزدې وی، سترګې ډ (دې) غټې وی، سر
ډ (دې) هسک او بي گوشت وی ..."

(دستارنامه - ۵۳ مخ).

په قوسینو کې (دې) ما په نقل قول کې
ورزیات کړی دئ او په ټولو ځایو کې "ډ = دې
= دي یې" معنا ورکوي. په دستارنامه کې دغه
راز ځایونه نور هم سته (۶۱، ۱۰۶ مخ).

نې = نه یې:

نه په تله د جهان غم کړم

نې په راغله یم خوشحال

(فراقنامه - ۲۸ مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي "نې: نه یې،

اصل: نه په".

کې = که يې:

د سوات ملک چې پکې روغې حویلی دي
په هـــــــــــــــر کور کې گلزارونه، سهیلی
دي (۱۹)

(سواتنامه - ۵ مخ)

چې = چي يې:

حمیدوايي:

مخ به ځنې کور کا اوس د ستاغوندي دلبره
خدای چې کـــروي له بدبختیه د چا
ورځ

(کلیات ۶۱مخ)

دلته "چې" د "چي يې" وظیفه سر ته
رسوي.

تيغوني = تيغونه يې:

هجري وايي:

هسې شنه تيغوني وزوول له زمکې
چي يې باغ کان د فولادو سر په سر که
(۱۱۷مخ)

په اصل کي "تيغونه ئې" دي چې په شعري
کي يو سېلاب زيات کړی او سکتته يې پکښي
راوستلي ده.

ډکې = ډکی يې:

هجري ويلي دي:

چنبې زیر گلـــــــــــــــــونه وزوول له تنه
هر يو ډکې نمونه د چندن هار که
(۱۳۱مخ)

په متن کي "ډکی ئې" دئ چې دنيم بيټي
يوه څپه يې زياته کړې ده اوشعريې عيبي کړی
دئ. که يې دهجري پخپله ژبه "ډکې = ډکی يې"
لوستلی وای داعيب يې له منځه تئ .

رازي = راز يې

(۱۹) د خوشحال خټک کلیات (۹۱۸ مخ نوی چاپ) کی دا بیت
داسی دئ:

د سوات په ملک کې روغې حویلی دي

په هـــــــــــــــر کور کې گلعدازې سهیلی دي

حمید مومند ویلی دی:

دا چې ته په هسې رازې د رقیب
ځکه ورمسه زه ناسازې د رقیب
(۴۴مخ)

دردوني = دردونه یې:

مولوي بريالی وايي:

هجر شوخ فراق یې شوخ دردوني شوخ دي
ناز یې شوخ کبر یې شوخ کوي گفتار شوخ
(اهار - ۲۷مخ)

+++++

۲، ۲، ۱۶: یوه (د مذکر له پاره):

په کندهاري گردود کي (یوه) د (واو)
په زوه ره کي سره د مذکر له پاره کارېږي
او د (واو) په زور (فتحه) سره د مونث له
پاره کارېږي. لکه: (یوه سړي راته وویل،
یوه نجلی راغله). دا جملې په نورو لهجو
کي (یو سړي راته وویل، یوه جني راغله)
ویلي کېږي. د خوشحال په کلام کي هم د مذکر
له پاره د (یوه) کلمه استعمال سوې ده.

چې احوال د هر یوه راته معلوم شو
هر یوه ته مې تیار کړل یو څو چخه
(۲۰۶ مخ)

یا:

په سنت به د همه زرونو مردود شي
که دچار شي تر یوه پوري مردوده
(۲۰۷ مخ)

یا:

یوه زړه لـــــــره یـــــــوه
مینه کافي ده
څوک چې ډیرې مینې کا د غم لایق شي
(۳۵۵ مخ)

د اول نیم بیټي لومړی "یوه" د (واو)
په زوه ره کي او دوهم "یوه" د (واو) په
زور (فتحه) باید وویل سي.

یا:

زویه چه ووت د پلار لـــــــرایه
توبه دې وکاکم بخت ته وایه

توبه که نه کا ســـــــزا به مومی
په دواره کونه لـــــه یوه خدایه
(رباعیات - ۸۶ مخ)

یوه : (د "واو" په زوه ره کی - د مذكر له
پاره)

حمید وایي:

په یوه به دې هم سترگی خورې نه شي
که نظر کـــــــــــــــــــــرې د دې دور په
دا خلق

(کلیات - ۱۲۳ مخ)

+++++

۲، ۲، ۱۷: یو (د مونث له پاره):

هجري وایي:

یو لقمه بې غــــــــــــــــــــمه نه لري د خورد
په خو رنگ نقش پیدا په یوه دم کا
(۴۰ مخ)

حمید وایي:

تر دا منځ یـــــــــــــــــــــــو غزاله فتنه
انگېز

لکه دی هسې شوخ چشمه بلاخېز
(۴۸۲ مخ)

+++++

۲، ۲، ۱۸: لمن:

په لوېدیځه لهجه کی (لمن) په همدې شکل
رواج ده او جنس یې د نورو لهجو په شان
مونث دئ. په نورو لهجو کی یې د (لمنه) په
شکل وایي. خوشحال خان دا لغت د (لمن) په
بڼه زیات راوړی دئ.

که لاس مې رقیبان په تیره توره سره پرې کا
لمن به دې لا هـــــــــــــم زما له لاسه نه شي خلاصه
(۲۲۵ مخ)

یا:

لویه پیشکشي ده په وصال کې درته وایم
دُر یې په لــــــــــــــــــــمن کی ورته
گـــــــــــــــــــــوره تلوه

(۲۹۳ مخ)

يا :

په دا اور کي دې زما لمن ونه سوه
په هر لـورې رسېدلي شرارې دي
(مخ ۳۸۱)

يا :

گد شـم په گلشن کي لمن ډکه کړم له گلو
بيا بيخوده لار شم واره گل راڅخه تل شي
(مخ ۴۱۱)

يا :

د _____رد چه نه وی لمن خیرنه
پاک وی په ژبه پاک وی په ژمنه
که زر بلاوی انـ _____دوه دې نه کا
فرشتې بـ _____ه وړوی بلا له ده نه
(رباعیات - ۷۹مخ)

رحمان باباوايي:

ما دي ستا لمن ته اچولي دا خپل خان دی
ستا دی ځما نه دی که دانا دی که نادان دی
(مخ ۲۳۹)

هجري وايي:

مـ _____رگ بې واره لمن کله د چا نیسي
ولې نه پایي یو دم چي رزق یې تم که
(مخ ۷۳)

عبدالقادر خان وايي:

سري سري اوښکې مې له سترگو په لمن ځي
د يار _____غه راشه
گـ _____وره لاله زار خپل
(مخ ۸۷)

شمس الدين کاکروايي :

محبت هسي لمن ده

چي پرڅرخه دزره ستن ده

(مخ ۱۰۷)

+++++

۲، ۲، ۱۹: خپلوان :

خپلوان د (خپل) جمع حالت دئ. د ختيځي لهجې
ويونکي دا کلمه اوس د مفرد له پاره هم
کاروي او ليکنې ژبي ته يې هم لار موندلې
ده. دمثال په توگه: په دې جملوکي چي "دی

زماخپلوان دئ " يا " دازماخپلوانه ده " (۲۰) څخه
 يې مراديوتن وي .په لوېديځه لهجه كي د
 مفرد له پاره د خپلوان كلمه نه راځي او پر
 ځای يې "خپل" كاروي. د مثال په توگه: "دی
 زماخپل دئ، دا زماخپله ده، دوی زما خپلوان
 دي، تاسي زموږ خپلوان ياست" (۲۱).
 خوشحال خان هم "خپلوان" د جمع له پاره
 كاروي.

بدخويي به د خپلوانـــ و سره څوك
 كا

چې په خپله په خپل ځان پسندي اندوه
 (۲۸۴ مخ)

حاجي ولي محمد مخلص کندهاری وايي:
 خپلوان خپل کړه چې دي وس رسي تر څو

زړه يې ســـ اته د
 ځـــ لميانو د زړو

هغه څوك مه كـــ ره له
 ځانه مرور

چې يې بيا پخلا
 كـــ وې په مرکو

(كليات - ۲۱۰مخ)

په کندهار کې د "خپلوان" له پاره
 "کریبان، قریبان" هم رواج لري. د "قریبان"
 کلمه خو به ښايي د عربي "قریب" څخه راوتلي
 وي. په عربي کې د "قریب" جمع
 "اقارب، اقربا" ده، خو د کندهار په لهجه کې
 يې د پښتو ژبې د جمع قاعده پر تطبيق کړې
 ده. حميد مومند د (قریب) کلمه د (خپل) په
 معنا کار کړېده. دی وايي:

که لير ډاډ و ما "حميد" راکا په عشق کې
 نشته بل يار و آـــ نا
 قریب زما

(۲۱) په لوېديځو مطبوعاتو کې د "طالبان" کلمه د مفرد (يوه طالب) له پاره
 هم کاروي. مثلاً (One Taliban was killed) يعني يو طالب وژل سوی
 وو، خو که دا انگرېزي جمله ټکي په ټکي وژباړل سي، معنی به يې داسې
 وي: يو طالبان وژل سوی وو.

(کلیات - ۱۷مخ)

شمس الدین کاکړ وایي:

اقارب شول عقارب راپوري نښلي

خدای وماته کړل داخپل هسي بلا

(۳۲مخ)

اشرف خان هجری د "قربان" پر خای
"قربان" لغت راوری دئ:

زه ختک هر گز رضایه پردیس نه یم

د یار مینې کړم جدا له
قربانته

(۳۵ مخ)

+++++

۲،۲، ۲۰: رونا، رنا:

د کندهار په لهجه کې د (رونا) وینګ
عام دئ. نوري لهجه یې د (رنا) په شکل تلفظ
کوي او لومړي توري ته یې زور (فتحه)
ورکوي. د خوشحال خان په کلیات (کابل چاپ)
کې دا دواړه شکل زما په سترګه سوي دي:

زور خوشحال چې د دلبرو دیدن غواړي

د دلبرو په وصال کې
رونایي ده

(۲۸۷ مخ)

یا:

لکه ستا کسی په خوارو برابر شي

د طالع تر رونا ښه دا سیاهی شوه

(۲۹۰ مخ)

+++++

۲،۲، ۲۱: یې = وي:

د لوېدیځې لهجه وینکې کې د "ول" په
گردانولو کې د راتلونکې زمانې احتمالي
(وي) حالت زیاتره د (یې) په شکل کاروي.
مثالونه یې دا دي:

- زما په خیال مېلمانه به راغلي یې
(راغلي وي).

- خور به مي له كابله راغلي يي (راغلي وي).

- تاسي به اورېدلي يي (اورېدلي وي) چي فتح خان د كلابس وو.

ما د خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور) كې د (يي = وي) شكل ليدلي دئ. دى ليكي: "تا به آرويدلى ئي چه پښتانه د كوهستان، راجگان د هندوستان چه ډير نام و ناموس لرى — تهورو بسالت په افراط لرى — ...".

په دې عبارت كې "تا به اروېدلي ئي = تابه اروېدلي وي" له لوېديځې لهجې سره سم راغلي دئ.

د دستارنامې دغه چاپ له هغې نسخې څخه تهيه سوي دئ، چي د خوشحال خان تر مړيني نونس كاله وروسته د هغه د لمسي افضل خان په غوښتنه استنساخ سوي ده. په كابل چاپ دستارنامه (۶ مخ) كې يې دغه ځاى "تا به هم اورېدلي وي ...". ثبت كړى دئ.

بل ځاى د خط د هنر په باب ليكي: "كور د ده وران شه چه د ده دمخه څه ورانه ئي، څه ودانه ئي په جهان ...". (دستارنامه ۳۶ مخ)

(څه ورانه ئي، څه ودانه ئي = څه ورانه وي، څه ودانه وي).

په كابل چاپ دستارنامه (۱۹ مخ) كې يې دا برخه داسي راوړې ده:

"كور د ده وران شه چي د ده دمخه څه وړانئ، ودانئ په جهان شئ".

ما (هوتك) ته داسي ايسي چي د كابل چاپ دستارنامې ترتيبوونكي دي د (يي = وي) په پوهېدلو كې ستونزي درلودې.

د پښتو په نورو لهجو كې هم د (واو) واول په (ى) باندي اوړي. (مور) د (مېر) په شكل وايي. په لوېديځه لهجه كې په (ى) باندي د (واو) د اوښتلو دوه مثالې زماپه سترگه سوي دي، چي يو يې همدا پورتنى (يي = وي) او بل يې (څليرويشت = څلورويشت) دئ.

دشمس الدين كاكړپه دالاندي بيت كي (يي
= وي) معناښندي :

زړه دكبرپر_____ه فاقه سره
مړښه يي

چي خوږه خوله مي دياروخواته نه شوه
(۱۱۹مخ)

"وخواته" دلته د (اشتها) په معنا راغلي ده .
"ډوډي مي وخواته نه كېږي" يعني اشتهامي
نسته، ډوډي نه سم خورلای .

+++++

۲، ۲، ۲۲: راغله، وليده، وكړه، كړه
(د جمع له پاره):

د كندهار په لهجه كي كه د (راغله)
كلمه د لام په زور (فتحه) وويل سي د مونث
له پاره راځي او كه په زوه ره كي وويل سي
د جمع له پاره كارېږي. دا قاعده په كلاسيك
ادب كي هم پالل سوې ده. دخوشحال خان خټك
اودده دكورني دشاعرانوپه كلام كي په دغه
راز حالاتوكي (راغله) او (راغلل) دواړه
موندلای سو. خوشحال خان په سواتنامه كي ويلي
دي:

دا سگان رال_____ره راغله، زه يي وپښ كړم
په ليده او په راتله يي په تشويش كړم^(۲۲)
(۴۸مخ)

هجري وايي:

هغه تللي ياران نه راغله لارغه شول
په كاته پي س_____تري دوه ليمه شول
(۳۹۱مخ)

(۲۲) دي بيت د خوشحال خان خټك په كليات (۹۲۷مخ، دويم چاپ) كي لاس
خورلي دي او "دا سگان رالره راغلل، زه يي وپښ كړم" ځني جوړ كړي
دي. (ويش) به يي د (تشويش) قافيه له اسپته اړولي وي او (راغلل) به يي
معياري كړي وي. خو تر دي بيت يي څلوربيته وړاندي بيا "كړه" فعل د
جمع (ملكان، شيخان) له پاره ثبت كړي دي. كه د اوسني قاعدې مراعات په
كلاسيك ادب كي روا وي نو دلته يي هم بايد د (كړه) پر ځاي (كړل) راوړي
واي. په متونو كي دغه راز لاسوهني د ژبپوهانو ستونزي ورزياتوي.

حمید مومند (ولیده) د جمع له پاره
راوړې ده.

د دنیا اهل دُول د زړه په سترگو
واړه ولیده تر ځان خواروېتر ما
(کلیات - ۸ مخ)

د کندهار په لهجه کې (ولیده) د جمع له
پاره ویل کېږي. "ډېر خلگ مې ولیده چې
چکچکې یې کولې". په دغه راز حالاتو کې اوس
(ولیدل) شکل کارېږي.

حمید "کره" هم له کندهاری لهجه سره سم
د جمع له پاره کاروي:

ما په یار پسي لېمه په ژړا سپین کره
یار په مــــــــــــا پسي کــــــــــــوي توره
بلا

(۲۲ مخ)

"لېمه" دلته جمع ده او له ننني قاعدې
سره سم باید په تېره زمانه کې د "کرل" فعل
ورته راسي.

یا:

په یوه نظريې هر څه له ما لوت کره
مه شه ســــــــــــاز په چا د ترکو روایت
(کلیات - ۵۱ مخ)

دلته بیا د (هر څه) له پاره، چې جمع
حالت دئ، د (کره) فعل راغلي دئ.

میرزاخان انصاري هم (کره) د جمع له
پاره راوړي:

سالکان یې د هجران په تاو پاخه کره
اوس یې گوره استعداد ورته دلودی
(۲۰۷ مخ)

اشرف خان هجري هم (کره) د جمع له پاره
کاروي:

د ژړا سیل مې جوړه کسي لاهو کره
کله زړه د دهر سور شه لاشدت کا
(۲۷۸ مخ)

"جوړه کسي" جمع ده او فعل یې ورته
"کره" راوړی دئ.

خوشحال خان په یوه بسته غزله (دوولس
بیته) کې (کره) د جمع له پاره راوړي دي خو

د کاتبانو او مرتبینو تصرف او لاسوهني له هغه څخه (کړل) جوړ کړي. غزل داسي ده: ما په ننگ د پښتانه ځوانان قربان کړل بیا مي غوره غوره جمع ښه ځوانان کړل (کلیات - ۱۱مخ)

دې غزلي ته يې په حاشیه کي کښلي دي: "دغه نظم په چاپي نسخو کي د (ه) په پټی کي خپور شوی دی او په ټولو نسخو کي د (کړل) پر ځای (کړه) راغلی دئ". (پر "کړه" باندې تاکید زما دئ. هوتک) څوک اريان پاته سي چي د مرتب له پاره به د دغه راز لاسوهني مجوز څه وي؟ چي "ټولو نسخو" (کړه) ثبت کړی وي او دی يې (کړل) کوي!

کندهاری شاعرميرزااحنان بارکزي د(کړه) فعل د(مارانو) له پاره داسي راوړی دئ: زماومرگ ته دي دزلفوماران جوړکړه دمېږي په مرگ حشرڅه کوي څوک (۷۹مخ)

حشر دلته د(اشر) په معناکارسوی دئ. ميرزا خان انصاري (ټوله) د جمع له پاره کاروي نه (ټول). دا څه وخت شو د هولي هندوان ټوله شو ولولي نارينه چي دپوانه شوه هسي ښځي دي بهولي (۲۵۱مخ)

(شوه) د (واو) په زوه ره کي د جمع فعل دئ. د کندهار په لهجه کي هم (نارينه) د جمع په حالت کي راتلای سي. په ختيځه لهجه کي اوس د (نرينه) ليکني د رواجولو هڅه روانه ده (۲۳).

++++
۲، ۲، ۲۳: درلود:

(۲۳) ددغه راز الفانودحذف مثالونه دډاکټر پالوال صاحب دکتاب "معياري پښتو" په ۱۱۴مخ کي وگورئ.

عبدالقادار خان د خپل پلار خوشحال خان
 خټک په باب وايي:
 خپل پردي له ده هـــــــمه شکر گذار و
 خاموشي حلم يې ډير درلود بردبار و
 (۴۶۲ مخ)

د پښتو په ختيځه لهجه کي د "درلودل"
 پر ځای "لرل" زيات کارېږي او د "درلود" پر
 ځای په دغه شان حالاتو کي "لاره" ويل کېږي.
 ++++++

۲، ۲۴، ۲: گډېدل:

گډېدل مصدر د پښتو په نورو لگو کي د
 "نڅېدلو، رقصېدلو" په معنا کارېږي. "گډا"
 يې اسم دئ. د کندهار په لهجه کي د (خبرو
 کولو) په معنا ويل کېږي په تېره بيا د
 بېځايه خبرو کولو په معنا ډېر راځي. په
 همدې معنا يې خوشحال خان هم کاروي:
 لير وار و ما ته راکره چه زه هم درته ووايم
 څو ته هسې گډيږې پـــــــه خبرو نامحکم
 (ارمغان - ۶۹ مخ)

مولوي عبدالغفار بريالی وايي:
 "برياليه" عبث مه ورته گډېږه
 کانه نه اروي د بل له قاله هيڅ
 (اهار - ۳۲ مخ)
 ++++++

۲، ۲۵: چپ:

(د لومړي توري په زوه ره کي) د
 خاموش، پټه خوله په معنا د لوېديځي لهجې
 ژوندی لغت دئ. د پښتو نوري لهجې يې (چوپ)
 تلفظ کوي.

حميد وايي:
 د داغلي زړه له آهه شم څه شان چپ
 د چمن په گلـــــــو، نه وي بلبلان چپ
 (۴۵ مخ)

د کندهار په لهجه کي د ډېري خاموشي له
 پاره "چپه چپايي" لغت کارېږي چي په نورو
 لهجوکي يې "چوپه چوپتيا" بولي.

+++++

۲، ۲۶: رانیول = خریدن:

دا لغت د نورو لهجو ویونکی (راونیول) لیکي، چي معنا يي "گرفتار کردن" راخي. (رانیول) په کندهار کي د (پېرودل) په معنا عمومي رواج لري او په کلاسیک ادب کي يي هم د کارولو مثالونه سته.

میرزا خان ویلي دي:

مخ په مخ يي واړه رنگ له رنگه ویوست
په سایه يي دولت رانیو له
ه_____مايه

(۱۰۴ مخ)

یا:

نارینه وو میراث رانیوه له ښځو
له ناکامه د دوی هم ورسره سازه

(۱۴۴ مخ)

+++++

۲، ۲۷: لو (لویه):

(لو) د (لوی) ښځینه شکل دئ، چي په لوېديځه لهجه کي عمومیت لري. لو نجلۍ، لو لار، لو کوڅه، لو واله، او نور يي مثالونه دي. د کندهار ښار په شمال کي یو کانال بهېږي چي د کندهار خلک يي (لوواله) بولي. د دې ولې شا پاله ته د استوگني لو مېنه پرته ده، چي د ښاروالی یوه ناحیه او په رسمي اسنادو کي د (لو واله) په نامه قیدده. (لو) ښځینه صفت په نورو لهجو کي (لویه) دئ.

د میرزاخان انصاري په دېوان کي د "لو" صفت ما په دغه شکل یو ځای لوستی دئ، نه پوهېږم چي دا به دده خپل وینگ وو که د کاتب یا مرتب؟ دی وايي:

د کامل یوه بېجده لو رڼا شوه
د باور لاس يي په هر لوري دراز دی
(۲۰۳ مخ)

په پورته بیت کي که (لویه رڼا) ولیکل سي، د بیت وزن په وړانږي.

+++++

که کرهني ته هر څو پټي لري
او بهېږي باندي ارتي ولي
و بي نه خوري گټه څو چي يې په زيار
له ستريا پر ځان رانه ولي خولي
(مخ ۲۰۸)

نوري لهجې يې يوه څپه وايي. د رحمان
بابا په دېوان کي دا کلمه يوه څپه راغلي
ده:

پس له مرگه که څوک آرت غواړي خپل گور
که حق وايي ————— م همره آرت
دي بويه کور
(مخ ۱۴۴)

حميد مومند هم (ارت) دوې څپې راوړي
دئ:

په مه ————— جور ارت جهان هجر
زندان کا
ځکه هسي پکې تنگ پاڅي تنگ کبښني
(درومرجان - ۱۱۸مخ)

په کلیات (مخ ۳۱۲) او د عبدالحميد
مومند دېوان (مخ ۳۹۰) کي "په مهجورو
ارت... " راغلي دئ، چي په دغه راز ثبت کي
بايد (ارت) يوه څپه ولوستل سي. دا راز
لوستنه د کلاسيک ادب ملاتړ نه لري.
په ليکلارښود (مخ ۵۳) کي د (آرت)
ارخاييک وينگ او د لوېديځ گړدود تلفظ په
پام کي نه دئ نيول سوی او فتوا پر "يو
څپيز" تلفظ ورکول سوی ده. د (ولي؟) جواب
يې مسکوت پاته دئ.

اَرخ:

په لويديځه لهجه کي د (ارخ) کلمه دوې څپې
ويل کېږي اونوري لهجې يې يوه څپه تلفظ کوي
.دخوشحال خان په کلام کي دالغت دوه
څپيزکارسوی دئ . پوهانددوکتورزيارصاحب هم
دخان په کلام کي ددغه ويي دوه څپيزاستعمال
تاييدوي (دخوشال ادبي پښتو — ۳۱مخ)

(مثالونه)

اختيار (دوې څپې) :

په کلاسیک ادب کې (اختیار) دوی څپې ثبت
سوی دئ. خوشحال خان وایي:
و بلا ته د اختیار توره په لاس کې
و قضا و ته تسلیم په شان د مړه یم
(کلیات - ۱۲۵ مخ کابل)

اشرف خان هجري وایي:
تل دي لاف د پت کاوه پخپل وطن کښې
دکن څه دی که رښتیا کوي اختیار
(دېوان - ۴۶ مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:
اختیار هر چي یې ویشلی
ځای ځای سود، چرته زل و
(۳۶ مخ)

یا:

په اختیار یې بې اختیاره چاري کېږي
د نظر حساب یې نشته چي حصار شي
(۳۸ مخ)

په یو بیت کې یې (اختیار) درې څپې
راوړی دئ (۱۸۹ مخ) خو تر هغه دوه بیته
وروسته یې بیا بیرته دوه څپه ییزه کار کړی
دئ. له دې څخه څوک ویلای سي چي د لومړي درې
څپه ییز (اختیار) په ثبت کې وړانې پېښ دئ.
د کندهار په لهجه کې اختیار دوی څپې
ویل کېږي. مولوي عبدالغفار بریالي وایي:
کم قـــوته خلک ځان ځني جار باسي
ما په خپل اختیار په شا کئ غر د شعر
(اهار - ۴۴ مخ)

اعتبار (درې څپې):

اعتبار کلمه پښتو ته له عربي څخه
راغلې ده او عربي وینګ یې په درو څپو سره
کېږي. دا کلمه د کندهار په لهجه کې هم درې
څپې ویل کېږي او د پښتو په ختیځو لهجو کې
د (اِتبار) په شکل دوی څپې تلفظ کوي. اردو
ژبي یې هم دوی څپې وایي.

حمید مومند "اعتبار" درې څپې کاروي:
د غـــــــــــــــــمجنو په آه آتشار ږو
د بې غمو د خوښی په اعتبار ږو

په ختيځو لهجو كي (بزرگي) د لومړي
توري په زور (فتحه) باندي درې څپي تلفظ
كېږي.

بانه (بهانه) :

دا لغت په كلاسيك ادب كي دوي څپي
موندلای سو.

حميد وايي:

كه يي څوك د مرگ بانه پوښتي له خلقه
د "حميد" د يار له غـــــــمه سر په گور
شه

(كليات - ۲۲۸ مخ)

پوهاند دوكتور زيار صاحب د خوشال ادبي
پښتو (۲۳مخ) كي ليكي، چي خوشحال خان دا
لغت د عربي تلفظ پر خلاف "دوه څپيزوي".

د ميرزا خان انصاري په دېوان كي
(بانه) او (بهنه) دوه شكله راغلي دي خو
دواړه شكله يي دوي څپي كار كړي دي.

كه بهنه يي د باغبان تربيت نـــــــه وای
دغه دومي فيض به چا وور له پالېزه
(۱۴۸ مخ)

ميرزااحنان باركزی وايي :

خوبرويان په هنرزه له خلكويوسي

دملهم په بانه كښېږدي دالم داغ

(۷۵مخ)

شمس الدين كاكرويلي دي :

چي داهسي مي دقتل بهانه غواړي

نورترڅوبه راته درنگ كړي هغه يار

(۵۲مخ)

دلته كه څه هم (بانه) د (بهانه) په شكل ثبت

ده خووينگ يي بايددوي څپي وي .

بيابان :

په كندهاري لهجه كي "بيابان" دوي څپي

ويل كېږي. خوشحال خان يي هم دوي څپي
كاروي:

زر و ما ته هسې خوار وو

لكه خـــــــاورې د بيابان

(ارمغان - ۳۲ مخ)

ميرزاحنان بارکزی وايي :

ستاله غمه څخه ورک پرېابان شه يم
چې پرکورمي روغ عالم گل په عذاب کړ
(۶۳مخ)

مولوي عبدالغفار بريالي ويلي دي:
چې لاله رنگه پر _____ بر بټي
بيابان نه سي
کله وړای سي د شهرت پر ځيگر خال مفت
(اهار - ۱۴مخ)

توان :

په لوېديځه لهجه کي دا لغت د لومړي
توري په سکون يوه څپه تلفظ کېږي. د کندهار
په پښتنو کي دا متل ډېر عام دئ، چې وايي:
"غر به در په شاکرم، توان به درپيدا کړم"
کامگار خټک دا لغت يوه څپه کار کړي
دئ:

ستا دواړه زلفينو توان پرې نه شو په
ناتوان کې
هيڅ ويلى نه شم چې دې مخ دی په میان کي
(۱۴۴ مخ)

ميرزاحنان بارکزی وايي :

دعاشق بي ياره کله شي توان يودم
پتنگ کله له ډېوې ساتي ځان يودم
(۸۳مخ)

نوري لهجې "توان" د لومړي توري په زور
(فتحه) دوې څپې وايي.
په کندهار کي "توانو" د نارينه وو د
نامه په توگه ايشوول کېږي. د ډيورنډ پر
کرښه باندي سپين بولدک ته نزدې د "حاجي
توانو" په نامه يو کلی سته.

توانا :

يوه څپه:

ميرزا خان انصاري وايي:
حياتي يې بي نقصانه
هم په هره چار توانا ده
(۳۱مخ)

د يوې څپې بل مثال:

(۲۱۱ مخ)

یا:

د حرص د سپي غاښ مات په قناعت شوی
په زنجیر یی

بیا د صبر وو ترلی

(۲۵۱ مخ)

حمید وایي:

اضطراب مې د حرص کړې له زړه لرې
قناعت قوی لنگر د دې

جهاز را

(کلیات - ۱ مخ)

یا:

له صحبتته یی کهښت د حرص خپړي
دې په اصل کې پمن اهل دنیا
(کلیات - ۵ مخ)

د کلیات په ۱۵مخ کې "حرص" یوه خپه کار
سوی دئ، سبب یی دانه دئ چې حمید گويا دا
لغت یوه خپه وایه، بلکې دا دئ چې د نیم
بیتي رانقلوونکي "حرص" یوه خپه وایه او له
دې خاطر یی تر هغه وړاندې فعل دوي خپي
کړی او د نیم بیتي وزن یی په پوره کړی دئ.
ناسم ثبت یی:

شوخ بې شرم کړلی حرص تر هسي حده
چې نه شرم کړی له خدايه نه
پروا
په دې بیت خو "حرص" باید یوه خپه وویل
سي.

سم ثبت یی:

شوخ بې شرمه کړې حرص تر هسي حده
چې نه شرم کړی له خدايه نه
پروا

په دې بیت کې بیا "حرص" دوي خپي راغلی
دئ. زه دا دوهم شکل ځکه سم بولم چې په یوه
بیت کې د یوه فعل دوه رازه ثبتته (کړې،
کړې) د حمید له "موشگافي" سره سر نه خوري
او هر ورو باید په دې دوو شکلو کې یو د
کاتب لاسوهنه وي. د دغه استدلال پر بنسټ
باید د "کړې" شکل د کاتب تصرف وگڼل سي.

سیراب کیږي له خریفه له ربیعه^(۱)
دلته وینو چې (حرص) که دوی څپې وویل
سي، په شعر کې وړانې نه پېښیږي او د (حرص)
د دوه څپیزتوب خبره پیاوړې کوي.
کامگارختک هم (حرص) دوی څپې راوړی دئ:
د حرص له بده رنځه به فارغ شي
؟

شمس الدین کاکرهم (حرص) دوی څپې راوړي :
ډېرنعمت ددنیالړپه حرص بولي
په صرفه صرفه اوبه چښی له دریا
(۳۳مخ)

رمنځ (رمنځ): یوه څپه
د کندهار په لهجه کې یوه څپه او په
ځینو نورو لهجو کې دوی څپې ویل کېږي.
خوشحال خان یوه څپه کاروي (د پېښور کلیات -
۱۸۲مخ د "خوشال ادبی پښتو" د ۳۲ مخ په حواله). پوهاند
زیار صاحب یې دغه وینګ د کرلانی ګردود وینګ
بولي. گویا کرلانی وینګ او کندهاری وینګ
سره یو راز دئ.

عبدالحمید مومند وايي:
زړه مې له غیرته پـــــــه کوگل دننه
دود شي
رمنځ چې دې بې فهمه وهي گوتې په کاکل
(کلیات - ۱۳۴مخ)

یا بل ځای یې ویلي دي:
که څښتن یې په خپل فضل رمنځ نه کا
ښي ښي ږیرې به شي سپکې لکه درب
(۳۴مخ)

دلته "رمنځ" دوی څپې ویل کېدلای سي خو
زما په فکر دلته د (ږیرې) کلمه د جمع په
حالت کې ده او فعل یې باید (رمنځي) وي. په
دې صورت کې نو (رمنځ) باید یوه څپه تلفظ
سي. په دې ډول:
که څښتن یې په خپل فضل رمنځي نه کا

(۱) زما په خطي نسخه دوهم نیم بیټی داسې دئ:
"سیراب کیږي له خریفه له ربیعه"

بني بني ريرې بـــــــه شي سپکي لکه درب
د ارواښاد رښتین صاحب په لاس تهیه سوي
دېوان کي يې دغه بیت ته په حاشیه کښلي دي:
"په چاپي نسخه کښي د (ړمنځ) په ځای (درني)
راغلي دي" دلته وینو چي د (بني بني ريري) له
پاره (درني) فعل د جمع په شکل راغلی دئ نو
له همدې اسیته باید د (ړمنځول) فعل هم د
جمع په بڼه (ړمنځي) راسي.

میرزا خان انصاري وايي:

د _____ یرزا خبري ړمنځي
د معنا دي

چي غونچه ملوکی زلفي پرې تارتارکریم
(۸۱مخ)

مولوي بريالی وايي:

چي په عشق کي ځان تالا کي لکه ړمونځ
عاقبت به ځان رســـــــوا کي لکه ړمونځ
(اهار - ۳۱مخ)

دلته (کې = کرې) دئ خو د (کول) له
مصدره اخیستل سوي کلمه ده.

سُجْدَه : درې څپي

د کندهار په لهجه کي (سجده) زیاتره
درې څپي (سُجْدَه) تلفظ کېږي. په کلاسیک ادب
کي زیاتره دوي څپي کار سوي ده، خو د
میرزاخان انصاري په کلام کي یو ځای درې څپي
کار سوي ده، چي دا راز وینگ یې له لوېدیځ
گردود سره ورته دئ.

یک جنس وارو سجده و ده ته وکړه
او شیطان یې امر نه مانه رجیم شو
(۳۴مخ)

د همیشه خلیل په مرتبه دیوان کي دا غزل
د (ش) په ردیف کي راغلي ده:

یک جنس وارو سجده و ده ته اوکړه
او شیطان ئې امر نه مانه رجیم ش
(۸۷مخ)

(سجده) کلمه دلته هم درې څپیزه کار سوي

دميرزاحنا ن بارکزي په کلام کي درې
خپيزه (سجده) داسي لولو:
سجدي دشکراني کرم بسمل طوره
چي دزړه غوښي مي توی شي په منگول ستا
(۳۹مخ)

یا:

سروپښوته سجده زلفي په داکه
دهندوانووي له اوره سره کار
(۵۶مخ)

سکندر:

دا نوم د خوشحال د کورنی په شعر او د
پښتو په لوېديځه لهجه دواړو کي د لومړي
توري په سکون دوې څپې ويل کېږي. نوري لهجې
يي درې څپې وایي.

خوشحال خان ويلي دي:

نه بهرام وونه يي گور وو
نه سکندر وو، نه دارا
(ارمغان - ۴۶مخ)

عبدالقادر خان وایي:

په سکندر او په دارا يي وکړې چارې
په شکراداد او په نمرود يي وکړې لا
(۳۲مخ)

دغه راز ۲۶۸ مخ او نور

حمید مومندوایي:

که هر څو يي جنگ بدل په دنيا وکا
ځنې یی و نه وړه سکندر و دارا هيڅ
(کليات - ۶۲مخ)

په ۷۵مخ کي چي "سکندر" درې څپې راغلی
دئ، هلته بيت سم نه دئ لوستل سوی.

ناسمه لوستنه يي: "ونراوه سد د سکندر
څو څو ما څو څو" (سکندر - ۳ څپې)

سمه لوستنه يي: "ونراوه سد د سکندر
څو څو و ما څو څو" (سکندر - ۲ څپې)

بل ځای:

څوک يي څه نومي سکندر که قلندر يي
د ک_____وم گل و نار بلبل و

سمندر يي

(۴۷۲مخ)

ميرزا خان انصاري ويلي دي:
مهتر خضر و ما هسي اوبه راكړي
د سكندر ملكونه وينم بي مرآته
(۱۱۰مخ)

يا:

د سكندر د آييني ننداره
چا كره

دا جهان په جام كښي چا لیده بي جمه
(۱۸۲مخ)

دميرزاحنان باركزي په كلام كي هم پردوه
خپيز(سكندر) باندي پېښېږو:
زما دزره سكندريه كله ځني گزي
چي يې خط شوراته خضرخوله حيات
(۴۶مخ)

دبلوچستان پښتواكډمي چاپ دېوان (۵۹مخ) كي
هم د(سكندر) كلمه په همدې بيت كي دوې خپي
ثبت ده خودحنان باركزي ددېوان دلومري چاپ
مُدون چي د(سكندر) كلمه غالبأدرې خپيزه
ويله، په لومري نيم بيتي كي لاس وهلي دئ
او(سكندر) يې درې خپيزكړي دئ :
سكندر دزره مي كله ځني گزي
چي دي خط شوراته خضرخوله حيات
(۱۴مخ)

شمس الدين كاكركا كړپه كلام كي (سكندر) دوې
خپي كارسوي دئ :
معلومېږي سنگدلي دخوبرويانو
آئينه كه دسكندر داحكايات
(۴۱مخ)

سليمان:

دا نوم په كلاسيك ادب او لوېديځ گړدود
كي د لومري توري په سكون او د دوهم په زېر
(كسره) دوې خپي (سلېمان) ويل كېږي. خو په
نورو لهجو كي د لومري توري په پېښ (ضمه)
او د دوهم په زور (فتحه) درې خپي (سَلِيْمَان)
تلفظ كېږي. كامگار ختک وايي:
كله گل په هوار سور لکه سلېمان شو

چې بلبل په نوا سر لکه داود شو
(۷۹مخ)

یا:

د زړه تخت دې ځکه ونیوه دیوانو
چې دې گوتې د سلېمان لاره له لاسه
(۹۹مخ)

شلومبې:

په کلاسیک ادب کې (شلومبې) زیاتره دوي
څپې کار سوي دي.

خوشحال وايي:

که د غواد بزو شلومبې خورې زیان يې نشته
اشـــتها
د

ســـري زیاته کا په خور
(ارمغان - ۵۷مخ)

په کندهاری لهجه کې هم (شلومبې) دوي
څپې ويل کېږي. پوهاند زیار صاحب هم دا
خبره تاییدوي (د خوشال ادبي پښتو - ۳۶مخ). په
نورو لهجو کې (شلومبې) درې څپې تلفظ کېږي
او شین ته زور (فته) ورکوي.
(وګ: څلرم فصل د "شلومبې" لغت)

ښایسته:

د خټکو د کورنۍ په اشعارو کې "ښایسته"
درې څپې راغلي دي او د لوېدیځې لهجې تلفظ
یې هم درې څپې دي.
خوشحال خان وايي:

ښایسته د کندهار د چا په یاد دي
په دا حسن يې بنده واره کشمیر کړ
(۷۶مخ)

عبدالقادر خان ویلي دي:

په راتله يې ښایسته د مزکې مخ (شو)
په دا شان څوک په زمین راغلی نه دی
(۲۶۹مخ)

عبدالرحیم هوتک وايي:

ښایسته کندهار ډېر ډېر یادومه
نه هېرېږي که هر څو يې هېرومه

عَيْب:

په کلاسیک ادب او لوېدیځه لهجه کې د لومړي او دوهم توري په زور (فتحه) دوې څپې تلفظ کېږي. په ختیځو لهجو کې (عېب) یوه څپه ویل کېږي. اردو تلفظ یې هم یوه څپه دئ.

حمید وایي:

مه کړه زار د نو خاسته حسن له جوړه
عيب نه غلطی د ده غلطی د
نوآموز
(۸۵مخ)

ناتوان : دوې څپې

حمید ویلي دي:

په غرور د توان تېری په ناتوان مه کړه
چې د منه توله سپکېږي په سپر گوره
(کلیات - ۲۱۷مخ)

مراد: یوه څپه

(د لومړي توري په سکون)

حمید ویلي دي:

بې کرداره گفتار محض سر درد دی
مونده نه شي د مراد مغز په دا پوچه
(کلیات - ۲۰۰مخ)

یا:

د مراد حسن ځنې ځي پا په رکاب شه
چې یې پاڅېده د خط غبار لسه مخه
(۲۰۱مخ)

میرزا خان ویلي دي:

د صورت په صفت ولي غلطیږي
له اوله مراد آواز دی له جرسه
(۱۵۰مخ)

دمیرزاحنان بارکزي په کلام کې هم (مراد)
یوه څپه لولو:

لامی نه و مراد د وصل پیدا کړئ
دهجران دلمبودمی ترسرووت
(۴۹مخ)

شمس الدین کاکړهم (مراد) یوه څپه راوړی دئ
. دی وایي :

هرسری دخپل یارلاس نیسی له مراده
خدای زه نن ورځ دغه څرنګه نامرادګرم
(۸۵مخ)

مشران او کشران : (درې څپې)

له کندهاری لهجې سره سم درې څپې وایي.
خوشحال خان له خپلو زامنو څخه د شکایت په
ترڅ کې ویلي دي:

مشران یې د شـــــــریه ګنده پشم
کشران دي په مثال اومه حریر
(ارمغان - ۴۰مخ)

حمید وایي:

لـــــــري مشر مشره بخره کشر کشره
برابر نه دی چرګ بانګ لــــه ملبانګه
(کلیات - ۲۴۱مخ)

نوري لهجې یې دوې څپې تلفظ کوي
(دوکتور زیار، د خوشحال ادبي پښتو - ۳۳مخ)

+++++

۲ ، ۳ : کاف په قاف اړول:

د خوشحال په کلام کې زیاتره پښتو
کافونه په "قاف" سره اوښتي دي. لکه د کلا
پر ځای قلا، د چیکر پر ځای چیکر او نور.
دا کار په یقین سره د کاتبانو لاسوهنه
ده، ځکه خوشحال خان پخپله هم د دغو "قافو"
استعمال غندلی دئ. دی چې کله په سوات کې د
اخوند دروېزه ننگر هاري له پیرو
"میانور" سره د مباحثې جریان بیانوي هورې د
میانور د ناپوهی د اثبات له پاره یو دلیل
دا راوړي چې نوموړي پخپل لیک کې کافونه په
قافو اړولي دي:

کتابت یې لاپـــــــخوا و، راته کښلی
مشمول په جـــــــهالت و، ناپسندلی
نه یې خط، نه یې املا، نه یې انشا وه
فضولي یې خپله کښلی پـــــــلا وه
د سلـــــــوک د تصوف، واړه لافونه
په املا د کاف پـــــــر ځای واړه قافونه

(سواتنامه - ۵۰، ۵۱ مخونه)

پوهاند زیار صاحب هم په لیکلارښود
(۵۲مخ) کي دغه قافونه "چي په ختیځو گردودو
کي دود لري" د پردیو اغېزه بولي او وایي
چي باید "معیاري ونه گنل شي" خو دا چي د
خوشحال په کلام کي یې بیا د کافو دغه اوښتل
د "لندي غاړې" د گردود اغېزه بللې ده (د
خوشال ادبی پښتو - ۳۵مخ)، د تامل وړخیره ده. د
ډاکټر پالوال صاحب په نظر په ختیځه لهجه
کي په قافو باندي د کافو اړول د "هندي
الاصله ژبو اغېزه" ده. نوموړي پر لوېدیځه
لهجه باندي د پارسي او نورو آریایي ژبو
اغېزې ته هم اشاره کړې ده (وگ: معیاري پښتو-
۱۱۵، ۱۱۷مخونه)

+++++

۳، ۳: سره ورته متل وشمه وراشي:

"د بولاق غوا مندنو بوتله":

هجري وایي:

له دېواره دي سر پورته که (کر) غلغل شه
ماوي غوا مندنو بوتله د بولاق
(۳۸۰مخ)

په کندهار کي هم یوه وراشه سته چي د
ډېر غالمغال او ښورماښور په وخت کي ویله
کېږي. وایي "د جتانو غلبېل اوبو وړی دی".

+++++

د پښو په ځای کي:

په پښتنو کي "د موچنو په ځای کي"، "د
کپیو په ځای کي" د کښېنستلو اصطلاح گاني د
یو چا د اجتماعي موقف د ټیټوالي ښکارندويي
کوي. په کندهار کي د دغه راز مطلب له پاره
"د بوټو په ځای کي" وراشه باب ده. له دې
راز متنوعو وراشو څخه د ژوندانه د وسایلو

تغیر و بدلون (پڼه، کپی، موجنه، بوت) ډېر
ښه څرگندېدلای سي.

عبدالقادرخان وايي:

د پڼو پـــــــه ځای به ناست وی په مجلس
کي

اوس دي ناسته که په غیبرکي د خپل یار شي
(۴۵۰مخ)

حمید وايي:

هر چې تا غوندي دلبر یې په څنگ کېښي
د پڼو په ځای هـــغو ته اورنگ
کېښي

(کلیات - ۳۱۱مخ)

+++++

په پالوده کی غاښ وتل:

په کندهار کي "په پالوده کي غاښ وتل"
اصطلاح هغه وخت کارېږي چې یو څوک په ډېر
اسانه او ساده کار کي پاته راسي؟

حمید وايي:

د بوسې په هـــوس غم کره
رېوده

بدبختي مې ویوست غاښ په پالوده

(کلیات - ۲۰۶مخ)

(د لرغوني شاعری گړنې) کتاب کي دا

گړنه نسته.

+++++

هدوپوست کېدل:

د ډېر رنځ له امله دونه ډنگرېدل چې
یوازي یې پوست او هډوکي پاته وي نور یې
غوښه ټوله ویلي سوې وي.

حمید وايي:

زه د ستاله ډېره غمه هډوپوست شوم

ته زمـــا لـــه

خرابییه بي خبره

(کلیات - ۲۱۳مخ)

دا وراشه په کندهار کي ډېره عامه ده.

نن رنځـــور یم د کلو پر ږدنو

پروت یم

هدوپوست یمه طبیب راخه پردی سو
(سرامنی اوشکی - د لیکونکی شعری مجموعه،
۳۷مخ)

د "لرغونې شاعری گرنې" په ۲۵۶مخ کې د
(هدوپوست کېدل) گرنې ته لیکل سوي دي: "ډېر
غمېدل، دردېدل، سختی گال". دا یې ضمني
معناگاني کېدلای سي.

+++++

تر خېښ نس ورپېښ:

د کندهار په پښتنو کې دا متل عام دئ
چې وایي: "تر خېښ نس راپېښ دئ".
حمید هم دا اصطلاح راوړې ده:
اول مــــه وای مین شوی چې مین شوې
اوس راپېښه هر چې ده نسه په خوښه
(۲۳۵مخ)

+++++

۴،۳ - د (ښین) او (رې) لرونکو لغتو مشترکات

د (ښین) او (رې) اوازونه د پښتو ژبې
له پاره خورا ډېر اهمیت لري. د پښتانه او
پښتو زړه له همدې توري سره تړلی دئ که دا
توری د پښتانه او پښتو څخه لیري سي، له
دواړو څخه به یوه بې معنا کلمه جوړه سي.
لکه انگرېزي چې د (ډال، رې، ټې) تورو په
تلفظ باندي له نورو اروپايي ژبو څخه
رابېلېدلای سي، لکه عربي چې د حلقې تورو
(ح، ع، ق، ...) له مخې پېژندل کېدای سي،
لکه چينايي ژبې چې د "ونگ، بنگ، منگ، ..."
وشمه آوازو له رویه معلومېدلای سي، دغه راز

پښتو هم د "بن، ز" د لوېديځ او منځني ګردود له تلفظ څخه تشخيص کېدلای سي. د ختيځ ګردود تلفظ يې ځکه ما ياد نه کړ، چې هغه کټ مټ د (خ) په شان دئ. (خور= خواهر) او (بور= حرکت) کټ مټ يو راز تلفظ کوي.

پوهاند دوکتور زيار صاحب خولا په دې عقیده دئ چې د (مونشن) او (زوريځ) ښارو نومونه دي (مونښن) او (څورينښ) وليکل سي او دليل دا راوړي چې په الماني او روسي ژبو کې د (بن) او (ز) ډرغونه " له پښتو سره ګډون لري" (وگ: ليکلارښود - ۵۵مخ). البته د پوهاند صاحب مراد د دغو اوازو هغه راز وينګ نه دئ لکه د پښتو په ختيځو او شمال ختيځو لهجو کې تلفظ کېږي.

د خوشال خان او د ده د عصر په نورو پښتو ادبياتو کې د (ښين اوړي) د کارولو او تلفظ کولو هغه مشترکات چې له لوېديځي لهجې سره يې لري، په لاندي ډول د الفبې په ترتيب وړاندي کېږي.

اخښل:

په نورو لهجوکي يې (اغښل) وايي.
ميرزا خان انصاري وايي:
چې اوړه يې د مظلوم په وينه واخښه
په هغو شوې جاودانه ښادې زوړی
(۲۳۳مخ)

اخښی:

د خور مېړه، د ماندينې ورور.
خوشحال خان په دستارنامه کې ليکلي دي:
"خسر د سړي پلار دی اخښی ورونه شخيني
خويندې
د خسرعورتي واړه پـــــــه حساب کښي
لکه ميندي
(۱۸۳مخ)

اخښي ته په نورو لهجو کې (اوشی) وايي.

+++++

بخښل:

په لوېديځه لهجه كي يې (خ) او (ښ) دواړه تلفظ كېږي او په كلاسيك ادب كي يې هم وينگ او كښنگ دواړه همدا سي دئ. په ختيځو لهجو كي يې د (بخل) په شكل تلفظ كوي.

خوشحال وايي:

غر گناه راته د خس غوندي ښكارېږي
چې په مهر كرم رايشم بخېل كړم
(۱۲۷مخ)

+++++

پكښي:

د كندهار د لهجي دا كلمه په نورو لهجو كي (پكي) ويل كېږي. خوشحال خان يې د (پكښي) په ډول ډېر زيات راوړي. څه خوښي يې پكښي ايښي ده پوهېږي هر نفس چې دې واته ننواته كا
(۱۵مخ)

د خوشحال خان د دغه بيت عرفاني مفهوم حضرت شيخ سعي داسي بيان كړي دئ: "هر نفسي كه فرو ميرودمد حيات است و چون بر مي آيد مفرح ذات پس در هر نفسي دو نعمت موجود است و بر هر نعمتي شكري واجب" (وگ: د گلستان مقدمه).

يا:

شيخان چه هسي اوږده نمونځونه كا
پكښي باغونه اسونه جونه كا
پكښي رنگين رنگين گنډي وړېښمين سگني
پكښي د سپينو د سرو گنجونه كا
(ارمغان - ۱۰۹مخ)

+++++

پېښي:

پېښي د (تقليد) معنا لري. مفرد شكل يې (پېښه) ده، چې فشار يې پر دوهمه څپه راځي. په كلاسيك ادب كي يې مثالونه سته. په ختيځو لهجو كي د (پېښه = واقعه، حادثه) او (پېښه = تقليد) جمع دواړي په اوږده (ې) ليكي. د كندهار لهجي د كلاسيك ادب قاعده خوندي كړې ده.

چي پر مور وه، مور خو وکړه
چي وار پرخېښي راغی، خېښي غول پر لينگو
وکړه

خو که يو له بل څخه راضي وي، داسي
وايي:

چي پر مور وه، مور خو وکړه
چي وار پرخېښي راغی اميري کارونې وکړه
د کندهار په پښتنوکي دا متل عام دئ چي
وايي: "تر خېښ نس راپېښ دئ".

حميد هم دا اصطلاح راوړې ده:
اول مه وای مين شوی چي مين شوي
اوس راپېښه هر چي ده نسه په خوبښه
(کليات - ۲۳۵مخ)

بل ځای:

چي هر چا ده آشنایي نيولې خېښه
عاقبت به جدایي شي ورته پېښه
(کليات - ۵۰۵مخ)

خوشحال هم د "خېښ" ويی په همدې
معنا راوړي:

څوک چه قانع دی مخدوم يې وگڼه
څوک چه حريص دی محروم يې وگڼه
که ورور که زويه که خېښ که دوست دی
چه ستاپه رای نه وی معدوم يې وگڼه
(رباعيات - ۶۴مخ)

په رباعياتوکي يې د (خوبښ) په شکل هم
کښلی دئ (۱۵۱مخ). زه فکر کوم چي دلته به د
فارسي "خويش" رسم الخط اغېزه کړې وي.
هجری وايي:

ما هر گز راستي د چا ليدلې نه ده
برادر که يار و خويش که عزيزان دي
(۱۸۳مخ)

ميرزا خان وايي:

کل همت يې په مجاز پوري تړلی
د لباس زبایي زیاته شوه له خېښه
(۱۵۵مخ)

شمس الدين کاکروييلي دي:
پرصحرا لکه مجنون گرزم له خلقو
نه مي رازله بېگانه شي نه له خېښه

(۱۱۳مخ)

+++++

شرمين:

چه دادسا څښتن همه يو
که فهم وکړي لکه رمه يو
مرگ لکه شرمين راباندي ځغلي
د رب وفضل وته په تمه يو
(رباعيات - ۳۳مخ)

په کلاسيک ادب کي "لېوه" هم موندلای سو
او عموماً داسي فکر کېږي چي دا کلمه د
"شرمين" معنا لري. د کندهار په لهجه کي
شرمين او لېوه دواړه سته. ښاغلي ډاکټر
عبدالرازق پالوال د "لېوه" کلمه د ټولو
(درنده گانو) په معنابولي (معياري پښتو -
۱۷۰مخ).

ميرزا خان انصاري "لېوه" د ځنگله
درنده بللي دي او له دې څخه څوک د ښاغلي
پالوال د نظر ملاتړ موندلای سي ځکه شرمين د
دښتو او غرو درنده حيوان دي.
د شيطان دانش عذاب دی که باور کړي
چي يې نغورې بد لېوه د تورځنگل دی
(۲۰۵مخ)

کندهاری مخلص وايي:

چي سموالی د چا نه واورې په غور
په ورو ورو تگ غلط مه سه د هر گير
شرمين غلی تر شپانه پوري ورځي
څو چي ونيسي تر غاړه د بل مړ
(۱۶۹مخ)

په خوشحال فرهنگ - ۱۳۱مخ او د خوشال
خان خټک کليات په ويپانگه - ۱۲۳۰مخ کي
شرمين د (شرمخ) په شکل ليکل سوی دي، چي دا
راز تلفظ نه د خوشحال خان خپل وينگ دي او
نه هم د خټکو.

+++++

ښانک:

له لرگو څخه جوړي سوي غټي کاسي ته
وايي.

خوشحال خان وایي:
نه په خوله گولي خوړلي د ټوپک^(۱)
نه نه لئیمان _____ و
د شانک
(۱۰۵مخ)

په سواتنامه کي راغلي دي:
د "تالي" که درته وایم یو کالی دی
ډک شانک دی د اوگرې، که یا تالی دی
(۳۰مخ)

رحمان بابا وایي:
چه په اصل خدای نسکور وي پیدا کړی
څوک به څه خوري د دې دهر له شانکه
(۱۷۶مخ)

هجري ویلي دي:
عاشق زړه هسي د یار په زلفو بای کړو
لکه بای کړو گدایانو په شانک روح
(۳۱۳مخ)

عبدالقادر خان خټک یې "شانکی" شکل ثبت
کړی دئ، چي د شانک مصغر دئ.
هر چې وخورې هغه ستا شي نورې پریږدې
دا دنیا د مهمانیه شانکی دي
(۲۷۳مخ)

په دستارنامه (۱۴۳مخ) کي "شحنکونه" هم
ثبت دئ

+++++

بنخ:

په کلاسیک ادب کي (بنخ) او (بنخول) کلمات
د لوېدیځي لهجې له وینګ سره سم راغلي دي.
خوشحال خان وایي:
په لویه ورځ به ستا په گربوان بنخي کرم
منگولي

^(۱) په کلاسیک ادب کي ټوپک هر ځای په (ت) سره لیکل سوی دئ.
پوهاند دوکتور زیار صاحب د (ټوپک) او (ټوپک) تر منځ زړه
نازړه دئ. یو ځای د (ټوپک) شکل تر (ټوپک) کره بولي (وگ)
: د خوشحال ادبي پښتو- ۳۶مخ) خو بل ځای یې بیا په
لیکلارښود (۲۰۸مخ) کي له دغه حکم سره سره د (ټوپک) شکل
معیاري بللی دئ.

خه ته، خه دې ويل دي ستا د خون خه پروادار
يم
(۱۱۹مخ)

په ختيځو لهجو كي يې كله (خ) تر مخ
ليكي او كله (ښ). (وگ: معياري پښتو - ۱۴۷مخ)
+++++

ښكار، ميرښكار:

ميرشكار، ميرښكار هغه څوك دئ چي د
ښكار چاري پر مخ وهي. په پخوانيو منصبو كي
(ميرآخور، ميرغضب، ميرمنشي، مير هزار، مير
شب،...) بېلابېل ملكي او پوځي منصبونه ول.
د خوشحال فرهنگ په ۱۹۵مخ كي چي يې د
(ميرښكاران) معنا "د ښكار مهارت لرونكي، د
ښكار ماهران" كړې ده، د تامل ورڅېره ده.
خوشحال خان وايي:

د ښكار په كار كښي كه هر څو ښه يم
چه باز مې ځان دې هغه يو زه يم
په باز كه هرڅو قازوكلنگ نيسم
ريزه مې سپينه شوه ميرښكار لانه يم
(رباعيات - ۲۵مخ)

+++++

ښكنځل:

خوشحال خان هر وخت دا كلمه د (ښكنځل)
په شكل راوړې ده او كه ځای ځای مور د
(كنځل) پر شكل پېښېږو، هغه به يا د كاتب
لاسوهنه وي يا د مرتب. مثالونه يې دا دي:

واړه مست شو بد ويل كا
و سړيو ته ښكنځل كا
(۲۷مخ)

يا:

خوشحال چه تشه مينه په بل كا
تر حلق به پورته خالی ويل كا
خدای يې ورپرېږده يو هسې يار لری
په قهر راشی ورته ښكنځل كا
(رباعيات - ۶مخ)

حميد وايي:

چي دې وپاڅوي ما ته په ښكنځلو

خه په بد کې نېکخواهي کاندې رقيب زما
(کليات - ۱۶مخ)

د خوشحال خټک کليات په ځينو برخو کې د
(کنځل ، کنځا) شکلونه راغلي دي خو دې ټولو
مواردو ته يې کښلي دي چې په خطي نسخوکې د
(ښکنځل، ښکنځا) شکلونه ثبت دي گویا د کنځل
ثبت د کاتبانو او ناسخانو لاسوهنه ده. لکه
دا ځايونه:

که هر څو راته کنځل کا، يا قهريري
په خوله واړه شکر بار دی هغه کس
(۸۳مخ)

په لمنليک کې ورته کښلي دي: "لومړی،
دریمه، دوهمه: ښکنځل".

د سرو شونډو په شرابو چې بيخود شم
له مستيه رقيبانو ته کنځل کړم
(۱۲۰مخ)

دلته يې په حاشيه کې ورته کښلي دي "په
قلمي کې: ښکنځل".

په دستارنامه ۲۱۴مخ کې ښکنځل ليکل سوي دي
.

په سواتنامه کې لولو:

مخامخ په يو څو ورځې ښه نمانځه شم
پسې شابه حرام خور، گيدي ښکانځه شم
(۱۴مخ)

حميد وايي:

په دغه نمانځه نمانځه نه شي ښکانځه شي
چې دې زړه دی په رباب مخ په محراب
(۳۴مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

په ښکنځل يې سرفراز عبدالقادر کړ
د ژوندون له باغه خوره سمنبربر
(۵۶مخ)

ميرزا احسان بارکزي هم د (ښکنځل) په وينگ کې
دکلاسيکوشاعرانو لاراخېستې ده :
تبسم يې له ښکنځلوسره زېب که
قدرزيات لري ترخه چې شي شراب
(۴۳مخ)

+++++

ښندل ، شيندل :

د خوشحال په کلام کې دا دوه لغته سره بېل او هر يو پخپل ځای کې کار سوی دئ. "ښندل" د "بخښل، نثار کول، قرباني کول" په معناراهلی دئ. "سړښندنه" يې، چې د قرباني معنا لري، له مشتقاتو څخه ده. خوشحال يې هم په همدغه معنا راوړي. (وگ : دکابل چاپ دستارنامه — ۹۷مخ)

رحمان بابا وايي:
که ښندي مال و ملک واره
هيڅ رنگ نه مومي امان
(۱۹۸مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:
د خپل ځان دپاره نيم درم اسراف دی
چې په بل خونه ښندي بي اسرافي ده
(۱۷۹مخ)

حميد وايي:
چې دا هسې سرومال ښندي په ښکليو
شوم "حميد" کر محبت يخي داتا
(کليات ۱۲مخ)

"شيندل" په فعلي حالت کې د "پاشل" په معنا راځي او په اسمي حالت کې يې هم استعمال د کندهار په لهجه کې عام دئ. "شيندل" د دال په زور (فتحه) د بولو (متيازو) په معنا په لوېديځه لهجه کې ژوندی لغت دئ. د خوشحال په کلام کې "شيندي" د "ناوره چارو، ناخوالو" په مفهوم راغلی دئ، چې دغه شکل يې د پښتو د لوېديځې لهجې له "شيندل" سره تلازمي ورته والی لري. خوشحال وايي:

جن په حجاب کېښې د مور له څنگه
مگر ځان ژغوري د مورله چنگه
که په صحرا گرځي که کوڅه گرده شي
شده به وکا په خپله ننگه
(رباعيات - ۵۲مخ)

دغه راز بل ځای يې جمع شکل راوړی دئ:
گوره چې کيږي په خوشحال شندي

اوبه په څنگ کښې مرگ يې له تندي
له چا به څه لره مانه گيله کا
خود يې په ځان وکړې دا رنگ ناپسندي
(۲۹۹ مخ)

عبدالقادر خان وايي:

چې يې اوس په ټولولو نه مړېږي
همدا خپل دولت به وکا په تا شنده
(۱۸۵ مخ)

"شيندي" د بیکاره گل په معنا هم راوړی

دئ:

بد مخ ناحقه په زر پساله شي
شه مخ چه بيا مومی پسول هاله شي
که هر څو رنگ لری سرې سپينې پانې
شيندي به چری نرگس باله شي
(رباعیات - ۱۵۵مخ)

اشرف خان هجري ويلي دي:

تا به کله هومره شندې په هجري کړې
که يې صبر ستا له مينې کړی فواد
(۳۲۳مخ)

حميد وايي:

په بد خوی به د چا څه کړې
په خپل ځان به شندې وکړې
(کلیات - ۲۷۹مخ)

د شيندل لغت اوس په ميديا کي د "گلانو
پاشلولة پاره" کارېږي. دغه استعمال يې زما
په نظر سم نه دئ ځکه په شيندلو سره هغه
فرحت او خوښي نه سي افاده کېدلای چې د گلانو
د پاشلو پر وخت چا ته ميسره کېږي.

په دستارنامه (۱۷۶مخ) کي (ښندل) د

(شيندل) په شکل هم راغلی دئ:

"مال تر ځان گران دی، چه په ډير ضرور
وگاټه شي - د شرم دپاره وشنده شي". دلته
که د کاتب غلطي نه وي پېښه، نو (ښندل) د
پاشلو په معنا کار سوی دئ **خوماته داسي**
ښکاري چې دمتن مرتب د(ښندل) کلمه دخټکوپه
لهجه کښلې ده . په کابل چاپ دستارنامه
(۹۷مخ) کي دغه عبارت "وښنده شي" راغلی دئ.

+++++

غابښی:

د کوتل سر، تر غره د اوښتلو بند.
مثال يې "د کورک غابښی" دئ.

خوشحال وايي:

مه کړه نادانه د نه کړو کار دی
دا چه پرې خېژی غابښی دشوار دی
خر دې کمزوری زبون لیده شی
چه دې پرې ایښې دا هومره بار دی
(رباعیات - ۱۴۸مخ)

په سواتنامه کي هم "غابښی" راغلی دئ خو
هلته يې د شعري ضرورت په حکم "غاشی" لیکلی
دئ او دا خبره پر دې حقیقت باندي یو بل
دلیل کېدلای سي چي خوشحال خان (ښ) د (خ) په
شان نه تلفظ کاوه.

هندوستان وته تور غر لري بد غاشي
پرې خاته به د لښکرو په غوغاشي
(۳مخ، دکابل چاپ)

په ارمغان خوشحال (۱۰۱۸مخ) کي يې هم
"غاشي" کېښلی دئ.

+++++

کښ:

ډېر کوچني ږغ ته ويل کېږي. هغه ږغ چي
د يوه شي د څکېدلو له اسيته منځ ته راځي.
عبدالقادر خان ويلي دي:

په تش کښ لکه هوسی راځني ترپلي
له یاری مې دې توبه شه چې د کښ يې
(۳۵۹مخ)

دا (کښ) د کاف په زوه ره کي ويل کېږي.
که د کاف په زور (فتحه) وويل سي نو بيا يې
معنا اوږي او د يو وار څکولو په معنا
کارېږي. حميد مومند وايي:

د خوبانو د خوديه په چلم کي
د يوه کښ تمباکو شه زما روح
(کليات - ۵۶مخ)

+++++

کښتی:

د کښتی له پاره د پښتو په زیاترو لهجو
کي (بېړی) کلمه کارېږي، خو په لوېدیځه
لهجه کي د کښتی استعمال عام دئ.

خوشحال خان هم د کښتی کلمه زیاته
راوړي.

چې کښتیې پکښې بیایي، په عظیم دریاب گدیږي
په بیولو د کښتیه ملاحان پوهېږي بس
(۸۳مخ)

په لوېدیځه لهجه کي (بېړی) د زولنو یو
ډول ته هم ویل کېږي.

+++++

کښته:

دا لغت له لوېدیځي لهجې پرته په نورو
لهجو کي (ښکته، کته) ویل کېږي. خوشحال خان
یې د لویدیځي لهجې له وینګ او کښنگ سره سم
راوړي.

هسې مال را مه کړه چې یې ځای وي تر زړه
کښته

هسې اموال راکړه چې یې ځای د زړه د پاس
(۸۶مخ)

رحمان باباوايي:

نه مي کښته ملک لیدلی دی نه پورته
خبر نه يم په یمین و په یسار
(۳۵مخ)

د کندهار ښځمني د اتن په نارو کي دا
بند ډېر وایي:

پورته پنجوايي، کښته سپېروان دئ

+++++

کښل:

د خوشحال په کلام کي (کښل) هم د (لیکل)
په معنا راغلی دئ او هم د (مچول) او هم د
(ایستل) په مفهوم. د کندهار په لهجه کي
(کښل) د لیکلو په معنا عام استعمال لري.

خوشحال خان وایي:

که څوک زر کتابه وکښي له دې بابـه

که په کښل شي، زر به نور پسې اغاز کا

(۱ - مخ)

یا:

ستا په راز مې صورت سر تر پایه یو دی
زړه مې گوره په تصویر کښلی کتاب
(مخ ۳۵)

یا:

اول فکر د زړه وکړه، بیا ویل کړه
کاتبان تر کښو پخوا وهي مسطر
(۶۹ - مخ)

حمید مومند وایي:

څوک دې صبر آرام نه غواړي په عشق کې
د ازل کاتب دې کښلی په دا باب سخت
(کلیات - ۴۷ مخ)

عبدالقادر خان وایي:

د خپل زړه په تخته کښه عبدالقادره
په کاغذ د عشق ویل نه دي د کښو
(۱۴۹ - مخ)

رحمان بابا وایي:

چه رنگین رنگین مضمون پرې ښکلی نه وي
څه په کار دی د بیاض ورق رنگین
(۸۳ - مخ)

میرزا خان انصاري وایي:

په اوراق به یې نه مومي
نه چا کښلی په دفتر دي
(۴۸ - مخ)

بل خای وایي:

محبت خبري گرمي تر لمبه دي
کاتبان به یې په کومو گوتوکښینه
(۱۹۱ - مخ)

یا بل خای:

قلم ژبه د حال کښونې
سم گفتار یې ښه رهبر دی
(۴۹ - مخ)

د خوشحال خان کړوسی کامگار خټک وایي:

نه یې لوستی یو الف و، نه یې کښلی و یو
حرف

ولې درست وه پوهېدلی په اسرارو ما اوحی
(دېوان - ۱۵مخ)

له دې څخه څوک ویلای سي چې د "کښل" ویی تر دغه وخته لا هم د (لیکل) په معنا په ختیځه ژبني حوزه کې کارېدی.

میرزا حنان وايي :

مُصَوَّرْکَه دې صورت کښی حیرانېږم
چې په څه دستوربه وکارې ستاناز
(۶۷مخ)

شمس الدین کاکړو ویلي دي :
چې پرکښې ما "شمس الدین" دغم سندرې
اوس

دلبرک _____رکاغذ باد ه
_____غه ورق
(۷۳مخ)

خوشال خان بل ځای "کښل" د "ایستل" په
معنا کاروي. دی وايي:
چې یوسف یې د کنعان له شاهه وکیس
د نیک بخت ستوري زوولی و بشیر
(۶۶ - مخ)

دلته (کښل) د ایستلو په معنا راغلی دئ
چې د پښتو په نورو لهجو کې په دغه راز
مواردو کې (ایستل) یا (وباسل) کلمه
کارېږي.
یا:

په درست جهان به نه وي یو زما غوندي رسوا
بل
ورځم توره وکښلې چې مین واورم په تا بل
(۱۰۸ - مخ)
یا:

که ته تیغ د جفا وکارې و ما ته
ستا و تیغ و ته به سر لکه گیاه ږدم
(۱۳۶ - مخ)

دمیرزا حنان بارکزي په کلام کې (کښلئ)
د (انتظار) له پاره د فعل په توگه
د (ایستل) په معنا راغلی دئ :

بس که ډېر جوړو جفا پر "حنان" مه کړه
چې یې کښلئ ستا د وصل انتظار سخت
(۴۷مخ)

بل خای د (توبې) له پاره د ایستلوپرځای
(کښل) فعل کارسوی دئ :

چې توبه یې په ماکښه داستاله مینې
په یوه دیدن دي ولي شوچف چف
(۷۶مخ)

دکندهاربل شاعرشمس الدین کاکړ (کښل)
د ایستلوبه معناداسي راوړی دئ :
په ژوندوني څوغواص ترسرتېرنه شي
له دریا به کله کشلای شي گوهر بیا
(۳۵مخ)

مولوي عبدالغفار بريالي هم (کښل) د
ایستلو په معنا کار کړی دئ:
د تقوا جامي یې وکښې زما له تنه
اول ناز، دوهم ادا، دریم غضیب
(اهار - ۹ مخ)

رحمان بابا (کښل) د (مچول) په معناداسي
راوړی دئ:
ما چې زخم ستا د توري، په خوله کښل کړ
نور مي دا لذت بیا نه موند په مرهم کښي
(۱۶۱- مخ)

عبدالقادر خان خټک یې داسي راوړي:
دواړه لب به یې هغه عاشقان کښل که
چي له یاره سرومال نه لري لب
(د کندهار چاپ دېوان - ۱۵مخ)

د ختیځی لهجې ویونکی تر کاف وروسته د
(بن) په تلفظ کي ستونزه لري، ځکه نو (کښل)
د (ښکل) په شکل وایي. د همدې لهجوي
مجبوریت اغېزه ده، چي د عبدالقادر خان خټک
په نوي چاپ دېوان کي د دغه بیت لومړی نیم
بیتي داسي ثبت سوی دئ:

"دواړه لب به یې هغه عاشقان ښکل کا"
(۴۱ - مخ)

+++++

کښلی:

خوشحال خان دا لغت د (ښکلي، ښایسته)
په معنا راوړي. د کندهار له لهجې پرته د

نورو لهجو ويونكي د دې لغت په لوستلو كي
ستونزه لري او د (كشلي) په شكل يې وايي.
خوشحال وايي:

هر چې ستا په كښلي مخ باندي مين دي
هغه درسته شپه له ماهه گفتگو كا
(۳۱ - مخ)

دغه راز هجري ويلي دي:
په ازل چه يې جفا وكښليو وركړه
بيا يې زړه كا د دردمنو د وفا روغ
(۷۰ - مخ)

+++++

كښي (كښته خوا)

كندهاريان وايي:

"چي باد يې وي د كښي، اوريځ يې نه وي د
توبې".

مولوي بريالي وايي:
راته مه كاره ساړه آهونه شيخه
د خلي د كښي له باده باران بد وري
(اهار - ۱۳۸مخ)

په دستارنامه كي لولو:
"... په ناست په ناست تر نامه لاندي د
كښيه تر زنگانه دپاسه دا د پټولو خاي دي
مرد..."

(۱۷۷ - مخ)

عبدالقادر خان وايي:

له كښيه وچاوده وخت د صبا شو
په هر مسجد كي اذان ادا شو
راشه چې كښل دي كرم اوس به بېلېږو
په خان زموره صبا بلا شو
(۳۷۳ - مخ)

ميرزا خان ويلي دي:

له اورو يې ښه باران پر ځمكه كښي كړ
خاي په خاي يې نباتات باندي كرلي
(۴۴ - مخ)

+++++

اينبول:

د پارسي (ماندن) په معنا.

د امر صیغه یې (کښېږده) ده، چی په ختیځو او نورو لهجو کی (کېږده، کېده) په شکل کارېږي. په کلاسیک ادب کی د (کښېږده) شکل عام راغلی دئ.

خوشحال خان وایي:

زر دی چه زېرمه د ننگ و شرم کا
صحت د هر چا وبله گرم کا
ډېر گران کارونه په زر اسان شی
زر په فولاد کښېږده فولاد هم نرم کا
(رباعیات - ۷مخ)

عبدالقادر خان وایي:

د دنیا خوښی که واړه ورته کښېږدي
دروغجن دی که پرې غم د آشناورکا
(۱۷- مخ)

میرزا خان انصاري وایي:

په گور کښي به یې کښیږدي
برې به پاس خاوري حجت کا
(دېوان - ۲۰مخ)

+++++

کښېښتلی:

دا لغت د پښتو په ځینو لهجو کی (کښتلی) ویل کېږي. زیاتره ماخوڼه یې د لوېدیځي لهجې له تلفظ سره سم (کښېښتلی) لیکي. خوشحال یې هر وخت په ټولو صیغو کی له (ښ) سره یو ځای کاروي. دی وایي:
په هر ځای چی څو محبوبې سره کښېښي
هغه ځای مې تر جنت ښایسته لا کا
(۷ - مخ)

یا:

که هیڅ کاروبار دې نه وي درته وایم
هسې مه کښېښه بې کاره، نا په کار
(۷۱- مخ)

کامگار خټک وایي:

څوک چی کښېښاسته د مینې په اورنگ
نه یې سیال دارا شکوه دی نه اورنگ
(دېوان - ۵۵مخ)

میرزا خان وایي:

چي پر تخت د سليمان باندي ديوكښيناست
او په حكم يي عمل مار و لرم كا
(۲۹- مخ)

له موضوع سره د ارتباط له مخي به بده
نه وي د "كښېنول" پر مصدر باندي هم ورغږېوم.
نچار (تركان) د دروازي چوكاټ جوړوي،
بنا (گلکار، ختگر) يي په دېوال كي كښېنوي.
جوړول د انگرېزي (make) انډول او كښېنول
بيا د (installation) معادل دئ. په پښتوكي د
ځينو افعالو سره بېلول ډېر ضروري دي.
په ليكلارښود (۳۸مخ) كي "دروازه
كښېنوله" جمله د "دروازه جوړه كړه" په
معنا تعبير سوې ده، تېروتنه او بايد سمه
سي.

كښېنستل د (رفع حاجت) په معنا هم
كارېږي. ډاكټر د كوچني (ماشوم) له مور څخه
پوښتنه كوي "دا هلک نن څو واره كښېنستلی
دئ" يعني څو واره يي (رفع حاجت) كړی دئ. د
نس ناسته له همدې كښېنستل څخه مشتق سوې
ده. اوس چي زه د غونډي يا ميټنگ له پاره
په رسنيو كي د (ناسته مي ورسره وكړه) جمله
اورم، ډېره خوا مي بدېږي. دا د فارسي ژبي
په پېښو د (نشستی داشتم) ټكي په ټكي ترجمه
ده. دغه راز دا لاندي جملې د معنا له مخي
يو له بله توپير لري:
"ډوډی تيارول" د "ډوډی پخول" معنا نه
وركوي.

بنا بام ته زينې وڅېژولې. مطلب يي دا
دئ چي زينې يي جوړي كړې.
د بادرنگو جوړنگ (بوټی) وغزېدی يعني
وده يي وكړه.

سړی په گامو سو، يعني رهي سو.
بوټ ساز بوټ پر غالب سپور كړ.

+++++

كښېنېښ:

د خوشحال خان او د هغه د كورني د
شاعرانو په كلام كي دا لغت د اېښودلو په

معنا د لويديځي لهجې له استعمال سره سم،
 خو په لږ بدلون راغلی دئ. په لوېديځه لهجه
 كي (كښېښو، كښېښود) ويل كېږي. له امكانه
 ليري نه ده چې د (كښېښ) كلمې د پای پر
 توري به كاتب پېښ (ضمه) ايښې وي. كه دا
 امكان سهي وي نو د (كښېښو) د استعمال
 اورشو نوره هم پراخېږي.

خوشحال خان ويلي دي:

قارون ولاړ تحت الثرى لره لا درومي
 موسى پاس پسه عليين كښېښ قدم
 (۱۲۳- مخ)

كامگار خټك ويلي دي:

چې جمال دي برهنه شـــــــــــــــه له نقابه (۲)
 په ادب ورته مخ نمر په زمين كښېښ
 (دېوان - ۴۷ مخ)

+++++

كوشني:

كوشني د پارسي (پاپوش) په معنا په
 كندهاري لهجه كي ژوندى ويى دئ. د
 كندهارنجوني په لوبوكي وايي:

"كوشني مې اوبو يووړې، غيم يې چې يو يې
 وړي، پلار مې سوداگر دئ بيا به نوري راته
 راوړي".

رحمان باباويلي دي:

د دينداري ارتينې له يوې كوشني

(۲) د دې بيت له مقطع څخه داسي څرگندېږي، چې دا غزل دي
 شاعر د "سعید" په جواب كي ويلي وي. مقطع داسي ده :
 د كامگاريې و جواب ته څه امكان دى
 چې سعید په پښتو ژبه تزئين كښېښ
 سعیدويلي دي :

د سعید شعر كه گل د يوه باغ دى

دې غزل په پښتو شعر تزئين كښېښ

(دېوان - ۸۷ مخ د همېش خليل مرتبه)

بايد وويل سي چې د سعید په دېوان كي د دغه غزل د ټولو
 قافيو (كښېښ) د (كشيش) په شكل كښل سوي دئ او په مقطع كي
 يې "پښتو" هم "پښتو" ليكلي ده!!

د كامگار خټك د دېوان په (۵۶ مخ) كي هم د دېوان
 ترتيبوونكي د "كښېښ" پر ځاى "كشيش" كښلى دئ او په حاشيه
 كي ورته كښلي دي: " چ: كيشو".

صدقه شه ســـــــــــــــل بي دینه نارینه
(۸۷ - مخ)

+++++

مښک:

د خوشحال خان په کلام (د کامل چاپ) کې
(مشک) د (مښک) په بڼه ډېر لیکل سوي دي،
نېڅه چې ولي؟ که يې همداسي وليکوه، نو د
پښتو په ختيځو لهجو کې يې بايد (مخک)
ووايي! ما له هيڅ پښتانه څخه دا راز وینگ
نه دئ اورېدلی. د (مښک) په تلفظ کې د
لوېديځې لهجې ويونکي هيڅ راز مشکل نه لري
خو دا تلفظ د کندهار په لهجه کې نسته، سره
له دې به يې يادونه له گټې خالي نه وي.
زلفې يې ښکاره کړې مښک عنبر يې په ماتوی
کړل

اوس به له دې پسه څه عطار لره وردروم
(۱۳۷- مخ)

د خوشحال رباعيات بيا (مشک) ليکي:
بارخو يې نه دی گل د گلاب دی
زلفي يې طعن د مشک ناب دی
راشه که دواړه شونډې يې گوري
چه پرې مستې بري هغه شراب دی
(۱۲۳- مخ)

پوهاند زيار صاحب د (مښک) ويې په "را
پښتو شويو پورويوونو" شمېري (وگ: د خوشحال
ادبي پښتو- ۳۹مخ) گویا په (مښک) کې راغلی ښين
په حقيقت کې د پارسي شين دئ.
(مشک) که په شين وليکل سي، ما ته سم ايسي.
مښک يې خوشي ناوړه بڼه ده.

دکندهار شاعرشمس الدين کاکړوايي :
نرخ دمشکوبه ارزان که په ختن کښي
که نسيم راوري له زلفوبوی داستا
(۲۹مخ)

+++++

نڅښه:

د خوشحال کلام دئ، چې وايي:
ډيرې لري نښې د صورت د زيبايي

څه خو درته وایم یو څو نخښې آشکارا
(۷- مخ)

د "نښې" لغت ته یې په لمنلیک کې کښلې دي چې په "لومړۍ، دوهمه، دریمه" خطي نسخه کې په دواړو مصرعو کې: "نخښې" راغلي دي. باید ووايم چې له لومړۍ خطي نسخې څخه یې مراد هغه نسخه ده چې د خوشحال خان په ژوند کې په "۲۲ شهر رمضان سال ۱۰۹۹ در مقام جانکوړه" کې لیکل سوې ده. ښاغلی استاد حبیب الله رفیع په دې نظر دی چې دا نسخه د خوشحال خان په خپل لاس لیکلې سوې ده (وک: خوشحال ریویو، درې میاشتنۍ مجله، ۶۸ مخ، د ښاغلي رفیع مقاله، پښتوا کېدیمې، پشاور). دا نسخه په خوشحال خټک کلیات (د افغانستان د علومو اکاډیمۍ) کې "لومړۍ قلمي نسخه" بلله سوې ده. د دې غزلي په مقطع کې یې د (نخښه) کلمه د (نښه) په شکل راوړې ده، خو په حاشیه کې ورته کښلې دي چې په قلمي نسخو کې (نخښه) ده.

عبدالقادر خان ویلي دي:

د بوریا نخښې په تن د مسکینانو
لا ښایست تر منقش جامو د زر کا
(۱۷- مخ)

+++++

ورېښم:

د خوشحال په کلام کې له "ورېښته" څخه (ر) غورځول سوې ده خو په "ورېښم" کې بیا پاته ده. ورېښم په کندهار کې په همدې شکل ویل کېږي خو د پښتو په ختیځه لهجه کې یې (و) ځنې غورځولی دی او "رېښم" تلفظ کېږي. خوشحال یې "ورېښم" لیکي:

د کیمخواب وته یې مه غړوه سترگې
په ورېښمو کې چینجی دي د حریر
(ارمغان - ۴۰مخ)

+++++

وښی:

وېښی د (باهو) په معنا باندي د کندهار
په لهجه کي مروج لغت دئ. خوشحال خان هم
راوړی دئ.

د خوشحال خټک دپاره چې می خور شو
په مغان مې وښي کېښول باهو هم لا
(۱۸ - مخ)

+++++

وېښته:

د کندهار په لهجه کي (ورېښته،
ورېښتان) د (وېښته) او (وېښتان) په نسبت
زیات ویل کېږي. خو (وېښته او وېښتان) هم
عام رواج لري. خوشحال خان دا دوهم شکل
راوړی دئ.

هر وېښته چې په صورت باندي لیده شي
که پرې خیر شي د شناخت ور به درته واز کا
(۱ - مخ)

دغه راز رحمان بابا ویلي دي:
د صورت له عیبه هسې پاکېزه دی
لکه ذات د وېښته نشته دی په ها
(۱۷ - مخ)

اشرف خان هجري ویلي دي:
په بدن مي وېښته ودري بې شکه
چه قصه د واملق یاده له عذرا کا
(۳ - مخ)

عبدالقادر خټک وايي:
سپين وېښته د بدنای په وسمه تور کا
چې آرزو د صفا رویو د وصال کا
(۲۰ - مخ)

خوشحال خان له لوېدیځ گړدود سره سم
"وېښته" د جمع په صورت کي هم کاروي او صفت
یې "خېره، زړه = زیړه" راوړي.

وېښته یې دسرخېره دتن هم خېره
گرلنډېدرنگي

یکدله

گېډوره

خوړلونه

مړېږي

(ارمغان — ۹۰مخ)

پوهاند زیار صاحب د خوشحال خان پر دغه
 "زړه" صفت باندي د (زیر) د مونث خیال کړی
 دئ (د خوشحال خان ادبی پښتو - ۵۰ مخ) چي د تأمل
 وړ دئ. د (زیر) مونث شکل د (ړ) په زور
 (فتحه) باندي ویل کېږي. که (ړ) ته زوه رکي
 ورکړه سي، هغه وخت نو بیا مونث شکل نه
 بلکي د جمع شکل دئ. د خوشحال خان (زړه) د
 (ړ) په زوه رکي باید تلفظ سي.

+++++

هېښ:

هېښ د (حیران)، (هک پک) او ځای ځای د
 (ساده) معنا لري. دا لغت له لوېدیځ ګردوده
 پرته په نورو کي د تلفظي ستونزې له اسیته
 د استعمال مواردنه لري او که لري یې، هم
 ډېر نادر دي. خوشحال خان د (هېښ) لغت
 زیاتره د (ساده، اریان) په معنا ډېر راوړی
 دئ.

څوک به ما غوندي یو هېښ په زړه ساده وي
 چې وفا غواړم له کبلیو، په دا اش یم
 (۱۱۶- مخ)

په دا هومره هوښیاریه هسې هېښ یم
 څوک چې زهر راته نوش کا هم منل کړم
 (۱۲۷ - مخ)

یا:

ستاد خولې خبری نورې د زړه نورې
 زه خوشحال خټک یو هېښ یم پرې باور کړم
 (۱۴۵- مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

د دنیا په چاري پوه تر انده تېره
 څه د دین په طلب نه پوهېږې هېښه
 (۱۵۴- مخ)

+++++

۳، ۵: ږې لرونکي لغتونه:

بروه:

بروه د کندهار په لهجه کي (ګیدري) ته
 وایي (لس زړه پښتولغتونه).
 خوشحال وایي:

هم يې وينم ، هم يې اړوم ترې تېرېږم
چې په څنگ راته بېروه کابوبو
(۱۷۱ - مخ)

يا:

در پېښه مه شه د بخت کړوه
خونې مزی کا په تا بېروه
د باز شړلې زرکه مې ولیده
د باد خورکو باندي زوره
(رباعیات - ۷۵مخ)

په چاپي دېوانو کې د دې بیت (اړوم) د
(اړوم) په شکل راغلی دئ او دا یادونه د
دغه مخ په حاشیه کې هم سوې ده. دا خو د
اړولو برخه ده چې پخپل ځای کې په تفصیل
سره څېړل سوې ده.

+++++

ږغ:

د پښتو دغه متنازع فیه لغت په ځینو
لهجو کې (غږ) ویل کېږي. خوشحال خان د (ږغ)
شکل راوړی دئ او ځای ځای یې د (ژغ) په بڼه
هم استعمال کړی دئ. هغه ځایونه چې دا کلمه
پکښې د (غږ) په شکل کار سوې ده، ما ته د
خوشحال خان خپل وینګ نه ایسي. مثالونه یې:
د بد زویه ږغ د فسق و د فساد ځي
د ښه زویه ځي نارې په ملکوت
(۳۸- مخ)

يا:

خوشحال خان د خپل لمسي "معظم" په
مرثیه کې وایي:
خه د بدو ږغ وچې ماښام راباندي وشو
تندر ؤ، یا توپ و پرې مې تخنې تخنې زړه شو
(۱۸۱- مخ)

يا:

چه يې لرزه وه په ملک له جیشه
زړه يې شاد کام ؤ له هره حیثه
گوره په گور کېږي هغه شاهان دی
چه ږغ يې نه شی د مرګ له طیشه
(رباعیات - ۶۰ مخ)

دغه راز د رباعیاتو په ۲۲۸ مخ کې هم
(ړغ) ثبت سوی دئ.

ژغ:

رڼه ډېر اولاد دې راکړ، منت دار یم
د خوبیه ژغ یې بیایي په هر لور
(۵۹ - مخ)

یا:

چې مې نوم په ژبه واخلي هسي خوښ یم
لکه ژغ د خلاصې وشي په بندیانو
(۱۸۰ - مخ)

محشي ورته کښلي دي چې په دریمه او
څلورمه نسخه کې (ړغ) ثبت دئ.

په دې بل بیت کې هم (ژغ) ثبت سوی دئ
خو په حاشیه کې لیکلي دي چې په څلورمه خطي
نسخه کې (ړغ) دئ.

د رسا ویشتلې کله توان د ژغ وي
په فراق کې نارو مه وهه له باره
(۲۹۱ - مخ)

غږ:

په عالم د مجنون غږ دی، مرد مې بوله
په محشر که ځنې وړاندې خپل علم وړم
(۱۳۵ - مخ)

+++++

رو: (قسمیه)

خوشحال خان وایي:

په وفا د عاشقانو

د معشوقو په جفا رو (۱)

د وصال په سل خوبیه

هجران په زر بلارو

(۱۷۲ - مخ)

دا کلمه د (قسم خورلو) په مفهوم
کارېږي. (په) دلته د (قسمیه) کلمې وظیفه
سرتو رسوي او له ظرفي یا استعلايي آداتو

(۱) په ارمغان خوشحال (۴۸۳ مخ) کې د دې ټولې غزلې د پای قافیوي (رو)
په (گو) اړولی او د خوشحال شعر یې خنډنی کړی دئ.

سره باید مغالطه نه سي. په فارسي ژبه كي
(ب) د قسميه توري كار وركوي.
بجان دوست كه غم پرده بر شما نه درد
گـــــــــــــــــر اعتماد بر الطاف كار ساز
كنيد

دلته (بجان دوست) معنا (د دوست په سر
مي دي قسم وي). په عربي كي (واو) د قسميه
توري له پاره راځي:
"والعصر"، "والشمس" يعني قسم مي دي په
مازيگر وي، قسم مي دي په لمر وي.
د (رو) كلمه د كندهاريو شاعرانو په
كلام كي سته:

مولوي عبدالغفار بريالي وايي:

رو په ناز د دلبرانو

رو په آه د سوخته گانو

رو په كبر د خوبانو

رو په درد د بېدلانو

(اهاړ- ۹۵مخ)

د ميوند د ډاگ قهرماني، ملالي ويلي دي:

كه په ميوند كي شهيد نه سوي

خدايزو لاليه بې ننگي ته دي ساتينه

(ځيني كسان دا لنډي د "رو" كلمي

داستعمال له وجهي جعلي بولي او وايي چي

"رو" د دې سيمي لغت نه دي. مگر تاسي د

ارواښاد بريالي په شعر كي ولوستل چي هغه

مرحوم يې په رواني سره كاروي. "رو" كلمه

له كندهاره تر اټكه د استعمال پراخه اورشو

لري. حميد مومند په نيرنگ عشق كي پنځه

ويشت بيته د (رو) پر قافيه باندي سره تړلي

دي (وگ كليات - ۴۳۰، ۴۳۲ مخونه).

خوشحال خان بل ځاي ويلي دي:

چي سر په مخ كي كيږدي، زړه دې ډوب په

اندېښنو شي

په خدای رو كه خبر يې د خـــــــــــــــــاصانو

له ســـــــــــــــــجوده

(۲۰۸- مخ)

يا:

مرگ د رقيبانو _____ و بل
ژوندون د حبيبانو
خدای ږو په هنگام د وصل کيږي دا دوه کاره
(۲۱۷- مخ)

هجري وييلي دي:

نور به تېر عمر رانه يشي په رب ږو
که _____ نظر تغيرد کسيو په ژړا کړم
(۸۴ - مخ)

په متن کي " . . . په رب گو " ليکل سوی دئ
چي په قطعي ډول يې د اشرف خان هجري خپل
وينگ نه سو بللای.

پوهاند دوكتور زيار صاحب په (گ) باندي
د (ر) اړول له معياريت څخه سرغړونه بولي
اوکړی يې (وگ: ليکلارښود - ۵۲مخ)

+++++

سرره :

د کندهار په لهجه کي د غره د ميره ښځه
"سيره" بولي (وگ: ښکار او کندهار—
۳۳مخ). خوشحال خان يې د "سرره" په شکل
ليکي:

زرکه دې لېرې له بازو گرځي
سرره دې لېرې له پيرانگه غورځي
گنه بڼې به يې په پورته غورځي
په څوکه کښيوزی نوره به پرځي
(رباعيات - ۲۰۰مخ)

په سواتنامه کي لولو:

هم گاوزه، بزونه، سرزې هم کوته پايي
اما ورکې کړې توپچيانو څه به وايي
(۸ - مخ)

+++++

سېرمي :

د پزي غارو ته وايي. د کندهاري لهجه
وينگ يې (سرمي) او د ځينو لهجو تلفظ يې
(سېرمي) دئ. خوشحال خان يې د لوېديځي لهجه
وينگ ته نزدې کاروي.

خوشحال وايي:

په عطرو ډوبه هغه خوش رویه

راغله ناگاهه له يوه سويه
تمامه شپه يې راسره تېره كړه
سپېرمې مې ډكې دى د دى له بويه
(رباعيات - ۴۷مخ)

د پښتو په ځينو لهجو كي سپېرمې ورته
وايي. په ارمغان خوشحال كي هم يو ځاى په
همدې بڼه ثبت دي:

دارچيني د پرمهري سره لازم دي
د سپېرمو نسوار يې يوسي رنځ له سره
(ارمغان - ۸۰ مخ)

دغه نساوارو ته په كندهار كي د "پزي
نساوار" وايي.

كندهارى مخلص وايي:

پر تندي دي خولى ايښېده په ناز
نه خبرېږي په دربي د لور جهاز
هغه وخت به درڅرگند سي خپل همت
چي دي بوى په سېرمو ننوزي د غاز
(۱۶۶- مخ)

+++++

غږېږ:

د كندهار په لهجه كي همداسي ده خو په
نورو لهجو كي (غږېږه) ويله كيږي.
ميرزا خان انصاري ويلي دي:
د عالم هنر به واړه پرې تمام كړم
كه سرکښ خاطر په غير كي ونيسمه
(۱۸۴- مخ)

شمس الدين كاكرويلي دي :

بي كومه بي زبان لكه رباب ديارپه غږېږكښي
هردم كوم له شوقه تن تناتانتانا
(۳۰مخ)

+++++

كړيږه :

كندهاريان يې (كړږه) بولي.
حميد وايي:

چې "حميد" د يار له غم كا سوې كړيږه
د پيريانو غوني زيږ دېوان په دوک شي
(كليات - ۲۸۹مخ)

+++++

کیران : (کیریان)

(کور) هغه خیرونکی حیوان دئ، چي په پارسي يې (کفتار) بولي. د کندهار په لهجه کي يې جمع (کیریان) ده او خوشحال خان يې هم دې ته ورته کاروي. په فراقنامه کي لولو:
 شغلان، گرگان، کیران
 پاس پښي ږدي په گلان
 (۴۵ - مخ)

+++++

کیرلی:

دا لغت په لوېديځه لهجه کي پوره عموميت لري خو په ختيځه کي ځای "غندلی" نیولی دئ.

خوشحال وايي:

بل ته شړلی، لیرلی تا يم
 بیا په دا کارکښي کیرلی تا يم
 چه ستا په نه دید د ځنکندن شوم
 که مې ته نه وژني وژلی تا يم
 (رباعیات - ۲۰مخ)

په دستارنامه کي د لور د ودولو په برخه کي لولو:

"... چه په اصل په نسب کیرلی نه وي، د دین د صلاحیت په ځلیه متحلي وي، و هسي سري دي ورکوله شي."
 (۱۳۱- مخ)

میرزاخان انصاري وايي:

په طلب يې نحسیت له ستوريو واخيست
 په ښه خوی يې هيڅ ساعن؟ نه دی کیرلی
 (۴۷- مخ)

دکندهارشاعرشمس الدين کاکړويلي دي :
 خوبه شماري منجمان زما دوصل کوکب
 خوبه له لاسه دفلک په بخت کیرلی گرزم
 (۸۷مخ)

+++++

میر:

نر پسه ته ويل كېږي. د كندهار په لهجه
كي د (مېر) بڅينه شكل (مېږ) ده، چي په نورو
لهجو كي يې (مېږه) بولي.

عبدالقادر خان وايي:

وداني د كائنات ده په درې څيزه
اول مېر، دويم غنم، دريم عنب دی
(۲۵۹- مخ)

+++++

وړی:

په كندهار كي (وړی) د انگورو يا غنمو
(خوشې) ته وايي. خو زياتره د غنمو له پاره
كارېږي. د اومو انگورو له پاره (ډنډوړی)
او د پخوله پاره د (واشكي) كلمه رواج
لري. خوشحال خان د (وړي) كلمه د انگورو له
پاره راوړې ده:

زړه مې سر تر پايه واړه آبله دی
په فراق كې، لكه وړی د انگور
(۵۴ - مخ)

+++++

۳، ۶: د (ن) مشتركات:

ورونه:

خوشحال د "ورور" جمع "ورونه" او د
تذكير آلت دواړه په (ن) ليكي او دا تلفظ
يې له كندهاري وينگ سره يو شان دئ. په
ختيځو لهجو كي دا دواړه لغتونه په نون ويل
كېږي.

څو تجربه نه كړې خپل زويه ورونه
هومره د ديو په كار مه مونه
زويه هغه دی چه ځان څرگند كا
گڼه بهتر دی له زويه لونه
(رباعيات - ۶۲مخ)

د پښتو په نورو لهجو كي ورونه په نون
ويل كېږي. زيار صاحب وايي چي خوشال "ورونه

او غین له کښېني گردود سره سم په (ن) پای ته رسوي" (و: د خوشحال ادبي پښتو - ۳۸مخ). د لیکلارښود په (۲۷۷مخ) کې د نون شکل د لهجوي ارجحیت تر اغېزې لاندې کره بلل سوی دئ. خوشحال خان په فراقنامه کې ویلي دي:

سکه وروڼې قتل کړي
 ده یې مال گنجونه وړي
 (۶۶ - مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي " وروڼې = وروڼه یې".

عبدالقادر خان وايي:

بې عمله به دي ښه په چا و نه شي
 نه په وروڼو په پلارونو نه په ترو
 (۱۳۶ - مخ)

دغه راز په (۲۷۱مخ، ۳۶۹مخ، ...) کې هم وروڼه په (ن) کښل سوي دي.

حمید هم د (ن) په برخه کې د خټکو لار اخیستي ده. دی وايي:

د یار یار د خپلو خپل د وروڼو ورور يم
 لکه ومه هغه شان په خپل انځور يم
 (۳۲۷ - مخ)

+++++

انگن:

په لوېدیځه لهجه کې همداسې ویل کېږي، خو ختیځه لهجه لکه د (ښ) له آواز څخه چې ځان پېچي، د کلمې د پای له (ن) څخه هم حتی الوسع ځان ساتي او په دې لړ کې یې د (انگن) پر ځای (انگر) **ډېرکاروي**.

د خوشحال خان په کلام کې دواړه شکله لیدل کېږي. یو یې هر وروڼه د کاتب لاسوهنه ده. تاریخي وژبني قراین پردې باندې دلالت کوي چې (انگر) به د کاتب د تصرف نتیجه وي. خوشحال وايي:

ځان وزره مې هم چاپیردرسره درومي ای نگارې!

چې گهې په شین شین په انگن کې شي روانه

(۲۴۹مخ)

بل خای وایي :

رقیبان دې لکه سپي دي په کوڅه کې

چې انگردي پاکیزه شي، واره چخ کره

(۲۶۵مخ)

+++++

څلرم فصل

۴، ۱: د کلاسیک ادب او لوېدیځي لهجې گډ لغتونه:

په دې برخه کې به هغه لغتونه چې په کلاسیکو ادبیاتو کې راغلي او اوس په لوېدیځه لهجه کې ژوندي پاته دي، د الفې په ترتیب راوړل سي.

آب بازي، اوبازي:

په لوېدیځه لهجه کې "آب بازي" تر "لامبو" زیاته عامه ده. د لامبو یو بل شکل "لمباو" دئ، چې د کندهار په زلمیانو کې رواج لري. خوشحال خان د آب بازي او لامبو دواړه لغتونه کار کړي دي.

خوشحال خان په دستارنامه کې لیکي:

"دا دوه هنره یاد شوی، یو تیر اندازی بل آب بازي... که آب بازي چا نه زده وی، لوی نقصان واقع کیږي...". (دستارنامه - ۴۸ مخ) په همدې بحث کې د "لانبوزن" لغت هم کاروي، چې په ورپسې مخ کې یې د "لامبوزن" په شکل کېښلی دئ. (په کابل چاپ کې دواړه د "لامبوزن" په شکل دي)

میرزاخان انصاري وايي:

_____م دلیلو د باور اوبازي نه زده

بیا د شک گرداب هرگوره دی عمیقه
(۱۶۹- مخ)

+++++

آهنگر:

په مروجو پښتو قاموسو کې (آهنگر) ته د (پښ) معنا لیکله سوې ده. خوشحال خان د آهنگر لغت راوړي. زه د ده په کلام کې د "پښ" پر لغت نه یم پېښ سوی خو د اشرف خان

هجري په دېوان کي پېښ د "پهش" په بڼه راغلی دئ.

لکه اور د پهش له دمه زیاده شي
هغه زړه چي مبتلاوي په دلبرو

(۵۰۵ - مخ)

خوشحال خان لیکي: "په دا شان هنر د
آهن گر چه توره، نیزه، چاره، زغره چه آلات
د محاربات دي، تعلق په دیو لري" (دستارنامه
- ۴مخ، دغه راز ۳۰، ۳۱ مخونه).

په کندهاری لهجه کي آهنگر (ایینگر) او
(پېښ) یو څه توپیر سره لري. پېښ زیاتره د
اسانو نالونه او دې ته ورته شیان جوړوي خو
آهنگر چرې، ارې، د تاکبیری ارې، د پسو د
سکوستلو وسایل، قلفان او نور جوړوي.

خوشحال هم د آهنگری په هنر کي همدا
شیان شامل کښي.

رحمان هم د "آهنگر" کلمه کاروي:

یا تـــــــــــــــــــــــ نور دی یا دوکان د
آهـــــــــــــــــــــــ نگر و

چي په عشق کښي تصور کړم خپل قلوب
(۲۴ - مخ)

عبدالقادر خان وایي:

همنشین دي نغمه نه مومي بی زیانه
په بد فعل بدخصلت دکان د پېښ یی
(۳۵۹ - مخ)

آهنگر ته په کندهار کي گگر هم ویل
کېږي. "سل د زرگر یو د گگر" چي مراد یی
سوټک دئ. یعنی د زرگر سل سوټکه د آهنگر له
یوه سوټک سره برابردی.

+++++

ا دو م :

دا لغت د خوشحال خان په کلام کي داسي
لولو:

څه به هر یوه ته حال وایي خوشحاله

د لـــــــــــــــــــــــ مو په حال خبر کله ا دو م دئ
(۳۴۸ - مخ)

ا دو م کلمه د کندهار په لهجه کي ژوندی
کلمه ده او معمولاً د حیوان (څاروي) د پښي

هغي برخي ته ويل كېږي، چي تر زنگانه پورته ده او په پارسي يې (ران) بولي. د انسان د پښې دې برخي ته (ورون) وايي. د اډوم لغت كله كله د انسان له پاره هم كارېږي. د كندهار په لهجه كي د انسان د پښې بېلابېلي برخي له گوتو څخه لوري دا نومونه لري:

- د پښې په خپر (خپره) كي: گوتي، تله، پونده، بجلكه، د پښې بند.

- د پښې تر بند پورته: پونډي (پركي)، زنگون، ورون، ښنگېر، غبانده.

د پښتو په نورو لهجو كي اډوم ته (پتون) وايي. لكه د اډوم مغیره شكل چي (آداهه) دئ دغه راز د (پتون) مغیره شكل (پتانه) دئ. حميد وايي:

چې شبنم غونډې شېگير واخيست په سر ما كېښود
 سر
 په _____
 پتانه د سمنبر ما

(كليات - ۸ مخ)

ما يو وخت خپل د پوهنځي استاد جاج صاحب ته خپل يو شعر ولوست:

صوفي _____ وړ منعه كولو د شايسته وو له ديدنه
 منافق ته چې ښه خير سوم سر يې پروت وو پر ورانه
 استاد راته وويل چي د (ورانه) پر ځاي (په پتانه)
 ورواچوه. زما خيال سو، چي د دوی په لهجه كي دغه كلمه عامه نه وه.

په انگرېزي ژبه د چرگانو اډوم ته (drum) په (stick) وايي يعني د ډول لرگي. د كندهار په لهجه كي له اوسپني څخه جوړي سوي دغه راز وسلې ته (خوردوم) وايي.

خوشحال د ادم خپلو اپريديو د توصيف په ترڅ كي د "پنډي" لغت داسي راوړی دئ:

په وجو كې لكه ها له ويشتو خلاصي
 پښې كمكې، غونډې پنډي پهن سړيني
 (۴۶۰ - مخ)

+++++

اركه:

خوشحال خان د كاله پانی د هېليو په بيان كي د "اركه" لغت راوړی دئ.
 په اركه وو _____ لامال دي

سونا هم پکي خال خال دي
(فراقنامه - ۴۷مخ)

د (ارکه) په نامه مرغه ماته نه دئ
رامعلوم او نه مي په مروجو قاموسو کي
موندلی دئ او د خوشحال فرهنگ چي د معاون
سرمحقق محمد اسمعيل سره بن په قلم په ۱۳۶۵
کال په کابل کي خپور سوی دئ، د نومونو په
برخه کي يې راوړی دئ او ورته کښلي يې دي:
"يو کوچنی مرغی ده چي د باز په واسطه ښکار
کيږي". په دې قاموس کي لکه نورو نومونو ته
چي لاتيني نوم هم کښل سوی وي، د دغه نامه
لاتيني معادل نسته، ځکه يې سمه څېړنه راته
ميسره نه ده.

په کندهار کي هغو کوترو ته، چي په هوا
کي بازی نه کوي او تر لوټن (ملاقي) کوترو
غټي هم دي، (ارغه) کوتري وايي. ارغه
کوتره صحرايي کوتري ته ورته ده.
+++++

ارهټ:

ارهټ، ارهد، هغه کوهي (څاه) ته ويل
کېږي چي د لويو مخکو د اوبولو (خروبولو)
په نيامت کيندل سوی وي. دغه راز کوهي ته
اوس (باوړی) وايي. دا کلمه پاکستان ته د
افغانانو د وروستي مهاجرت په دوران کي د
کندهار لهجې ته راغلي ده. پخوا دا کلمه د
ديورنډ تر پولې ها خوا ته ماورپدلي
وه. بايد ووايم چي دکندهار په عامه محاوره کي
داکلمه د (ارهد) په شکل ويله کېږي .
دکندهار يوشاعرانوپه دېوانوکي چي د (ارهټ)
په شکل ثبت ده، غالباً به دکلاسيک ادب دخطي
دېوانو همداراز ثبت اغېزه پکښې کړې وي .
ميرزا خان وايي:

د وحدت په ځان لسه ځان سره بازی ده
د کثرت نوم يې ارهد کړ يا گرداب شو
(۹۷- مخ)

ميرزا احسان بارکزی وايي :
ماتول اوسازول دفلک کار دئ

زنده سرواره منگی دي ارهٚ
(۵۰مخ)

شمس الدين کاکروايي :
کښت د عمرمي سیراب په باران نه شو
اوبوم يي د سروسټرگوپه ارهٚ
(۴۲مخ)

+++++

استوگنه:

استوگنه د (اوسېدلو) په معنا لرغونې کلمه ده. دا کلمه په پخوانيو متونو کي د "استوگه" په شکل راغلې ده. د کندهار په لهجه کي هم پخوا "استوگه" رواج وه خو اوس يي پر ځای "استوگنه" ويله کېږي.
اشرف خان هجري وييلي دي:
په ادب پښه نېکي مټ کوه خټکه!
د استوگي ځای دلي نشته سفر دی
(۱۹۲ - مخ)

بل ځای يي بيا د استوگني په شکل راوړی خو هلته بيا کاتب په (ر) کېښلي دي.
رُخ دي نه دی ماڼي مه څکوه فلک ته
د استورنې مکان ستانس د ټراب دی
(۵۲۵ - مخ)

د رحمان بابا په دېوان کي هم "استورنه" "چي د "استوگنه" ناسمه ليکنه ده، زياته راغلې ده.

په تـــوده زمکه استورنه ده مشکله
څه به زیست شي له رحمان سره د چا
(۱۲۶ - مخ)

په ۱۹۱مخ کي يي بيا په (گ) کېښلي ده.
ښه استوگنه د دوه ورونو سره نه شي
بلکه ا_____لي یو تر بله
آزارونه

مرحوم قلندر مومندپه پټه خزانه کي د استوگني کلمه د دغه کتاب د جعلیت یو دلیل بولي چي نور پوهان ورسره موافق نه دي.
استوگنه لغت د پټي خزاني تر کېښلو پخوا په پښتو ادب کي مروج وو.

+++++

الابلا:

هر څه ته لاس اچول، حلالی و مرداري سره
گډول، ...

په ظفراللغات کي يې د دې ويي معنا
داسي کښلي ده: "بيکاره او بي ښي څيزونه،
گډ گا ډيره څيزونه، ...، درد، رنج، مصيبت"
د کندهار ښځمنی وايي:

"الابلايه وکم، زوی و لوربه په ماره کم،
د مولا جواب به څه کم".

خوشحال خان ويلي دي:

که مثال يې په دنياغواړي له مانه
چي الابلا پکې وي هـغه ډنډ دی
(۳۳۸ - مخ)

يا:

هره ورځ د دې فاني دنيا دپاره
زرفتنې، الابلا، دغادغل کړي
(۴۴۴ - مخ)

پارسي ژبي هغه وخت چي غواړي د يوه کار
له ذمه واری او مسئوليت څخه ځان وکارې نو
وايي " الابلا، بگردن ملا".

+++++

الپته:

دسرله **خوادخلوروتورو** په زور (فتحه)
تلفظ کيږي او فشار يې پر وروستی څپه دئ.

دا لغت د کندهار په لهجه کي د
(وارخطا، سرگردانه) په معنا ژوندی دئ او
په ورځني محاوره کي زيات کارېږي.
ظفراللغات يې هم دې ته ورته معناوي کښلي
دي. په کلاسيک ادب کي ځای ځای د عربيت تر
اغېزې لاندي "الفته" ليکل سوی وي.

خوشحال خان ويلي دي:

ښه خو دا چي يې برقع په مخ پرته ده
او که نه پرې به وگـري الفته شي
(۳۷۱ - مخ)

يا:

که د مخ ښايست يې دا دی چي ليده شي

لابه ما _____وندي پرې ډير الفته
کيري
(۳۷۳ - مخ)

په دستارنامه کي هم " الفته " راغلي ده .
" لږ چه تازه دم وي ، بهتر تر هغوډيرو
چه سترى آفته وي " .
(۹۵ - مخ)

اشرف خان هجري وايي:
الفته قيس يي هسي رنگ جدا کا
چه د تور قفس بندي غم د ليلا کا
(۴ - مخ)

+++++

انا:

په کندهار کي د مور يا پلار مور ته
(انا) وايي. په ختيځه لهجه کي يي (نيا)
بولي.

حميد مومند ويلي دي:
چي، انا! په فلاني کلي کي مقامه
يوه جن ده گل اندامه _____ وفا نامه
(کلیات - ۵۰۹ مخ)

+++++

اوتاک:

د اوتاک لغت په کلاسيک ادب کي هغه راز
راغلي دئ لکه په لوېديځه لهجه کي چي
کاربري. اوتاک د کندهار په لهجه کي تر
"خوني، اطاق" پراخه معنا لري. پخوا به په
لوی اختر کي خلک د شاه اغا مېلې ته وتل. د
هرې ډلې اوتاک به معلوم وو. د شالمار په
مېلو کي به هم د هر کلي اوتاکونه جلا ول.
په اوتاک کي به يې يوه برخه د اشپزی له
پاره وه، نغري به يې پکښې جوړ کړي ول، بله
برخه به د ناستي ځای وو، کمبلي به پکښې
اوارې وې او بستري به شاوخوا پرته وي. د
شپې د خوب له پاره يې هم له دغه ځايه کار
اخيست. د لمانځه له پاره به يې بله برخه
ټاکلې وه. دې ټولو ته يې په مجموع کي
اوتاک وايه. د روسانو د اشغال پر وخت د

کندهار په ماله جات او ارغنداو او نورو
سیمو کي د مجاهدینو اوتاکونه ول.
په پښتو کلاسیک ادب کي د اوتاک لغت
زیات راغلی دئ. په دستارنامه کي "اسباب
معیشت" تر عنوان لاندې داسي لولو:
"بل اوتاک یعنی د استوگنې ځای"
(۱۴۵- مخ)

په فراقنامه کي وایي:
اوس یې رخ د _____لنگی او د دوهی
دی
د خوشحال چي سرای اوتاک و واره تېر شه
(۷- مخ)
بل ځای:

_____غه ملک واره اوتاک دی
چي پکي کښلی بختناک^(۱) دی
(۳۸- مخ)

دمیرزاحنان بارکزي به دېوان کي اوتاک کلمه
په قاف لیکل سوي ده خومراديي
(خونه، کوټه، اطاق) نه دئ، بلکي مطلب یې هغه
راز اوتاک دئ چي
کلاسیکوشاعرانو پخپلواشعاروکي راوړی دئ. دی
وايي:
لکه ځغلي لېونې سپی له اوتاقه
هسي ورک شوه رقیبان دشکرلب
(۴۴مخ)

پوهاند زیار صاحب چي د اوتاک کلمه د
عربي (طاق) گڼلې ده (د خوشال ادبي پښتو - ۳۶مخ)
د تأمل وړ خبره ده. د پښتو (اوتاک) غالباً
له تورکي ژبي څخه راغلی دخیل لغت دئ. په
تورکي کي "اتاق" د خونې او خېمې په معنا
کارېږي او وایي چي کله کله یې د "اتاغ" په
شکل هم تلفظ کوي (وک: غیاث اللغات). زما خیال
دئ ته چي د عربي "طاق" به هم د تورکي
"اتاق" معرب شکل وي ځکه په قرآن کي د
"طاق" کلمه نه ده راغلي (وک: معجم المفهرس- د
الف ردیف. هوري تاسي د "طاق" کلمه نه مومي).

^(۱) بختناک د خوشحال خان زوی وو.

دوکتور هاشميان صاحب " اتاق " دري ژبي
 ته له ترکي څخه راغلي کلمه بولي (وگ: آئینه
 افغانستان، شماره مسلسل: ۱۱۸ - صفحه ۲۳).
 ++++++

اوستری:

آخري، وروستی.
 قاموسو هم په همدې معنا ثبت کړی دئ.
 مذکر حالت يې (اوستری) دئ لکه: اوستری
 دیدن
 دا لغت په کندهار کي په همدې شکل
 ژوندی کلمه ده. یو متل دئ چي وايي "اوستری
 ورځ نامرده ده".
 حمید مومند ویلي دي:
 راشه که هوا د اوستري دید لرې بي رحمه
 _____ ستا د دیدن يې سره کفن کي
 ونغاړه
 (کلیات - ۲۲۳ مخ)

+++++

ایڅي:

په ظفراللغات کي دې لغت ته کښلي دي:
 "په تکو ویل، مجازاً یوه خبره ښه یادول" او
 په مثال کي د خوشحال خان همدا بیت چي ما
 هم رااخیستی دئ، راوری دئ.
 د کندهار په لهجه کي کوچنیانو ته د
 "قاعده بغدادی" د تدریسولو په وخت کي د
 کلمو د حرکاتو له مخي د هغو د تلفظ زده
 کولو یوې طریقي ته (ایزگی) ویله کيږي. د
 مثال په توگه د "معلم" کلمې تلفظ داسي
 ورته ښوول کيږي "میمه عین زرمع، لامه میم
 زیرلیم، معلم" دا طریقه د تلفظ زده کولو
 یوه پخوانی اوږده تخنیکي قاعده وه چي اوس
 لا هم د کورني تعلیم په نصاب کي شامله ده.
 د خوشحال خان په کلام کي دې عمل ته
 "ایڅي" ویل سوی دئ. (ایڅي) او (ایزگی) سره
 ورته لغتونه دي.
 خوشحال وايي:

هغه کوم سبق د ناز او د نیاز دی
چې وما یې په ایڅي نه دی راکړی
(۳۵۲- مخ)

دغه راز لوست ته "په زور و زېر ویل"
اصطلاح هم په کندهار کې سته.
+++++

ایداد:

(ایداد) په لوېدیځه لهجه کې د (سرزنش،
سزا، تړل) په معنا عام لغت دی. علامه رشاد
د امیر شېرعليخان او سردار محمدامین خان
د مخالفت په برخه کې د امیر له خولې لیکلي
دي: "... سردار محمدامین ته ووايه زما ستا
سپکاوی نه دی هېر... که زه په بري کابل
ته راستون سوم، ایداد به درکړم (د کندهار
یاداشتونه - ۱۸۲مخ).

ډاکټر پالوال صاحب یو ځای کښلي دي:
"څنگه چې ساگزو له انگلیسانو سره په جنگ
کښي د سرغنه محمدايوب ملاتړ وکړ، نو تر بري
وروسته، امیر عبدالرحمان خان، چې په
کندهار کښي په تور امیر سره شهرت لري،
ډیری ساکزیان ئي په ایداد کښي له هلمند
ناوې څخه د افغانستان و شمال ته فرار کړل"
(معیاري پښتو - ۴۴مخ).

د کندهار ښځمنې یوه وراشه لري: "مور و
پلار مې وکړه ازارونه، ما خواري تې راکړه
ایدادونه".

د خوشحال په شعر کې دا لغت څو واړه
راغلی دی خو کاتبانو او ناسخانو یې په
لیکنه کې څو شکله (هداد، اهداد، احداد)
ثبت کړي دي.

تل گریوان په اوښکو لوند، ساره آهونه
چې خوشحال مین کېده دا یې هداد دی
(۳۵۲- مخ)

په حاشیه کې کښلي دي: "په دریمه کې
(ایداد) په ارمغان، کلیاتو او دوهمه کې
(احداد) دی".

(احداد) او په دوهمه او دريمه کي (اهداد) دی".

یا:

په گل چه هومره مينه بلبل کا
سيل د بلبلو باندي غلغل کا
د نياسته و عاشقان ډېر دي
عالم به ولي اهداد د گل کا
(د خوشحال رباعيات - ۲مخ)

د رحمان بابا په دېوان کي هم د "اهداد"
په شکل ثبت دئ.

هر اهداد چه راکاوه شي ستا په مينه
په ليمه خه ما قبول هغه اهداد دی
(۲۴۱ مخ او دغه راز ۲۵۹مخ)

هجري ويلي دي:

په تگي مي يي زړه يوور اوس مي سر وړي
چي دې مست مي ورکاوه دا لوی هدادی
(۱۹۹- مخ)

عبدالقادر خان وايي:

نور چی بوس و کنار کا عيب يي نه وي
زه چی تش کاته کوم زما اهداد شي
(۲۹۶- مخ)

په حاشيه کي يي ورته کښلي دي: "ک:
(هيداد)، (پ، آ): اهداد".

حميد مومند وايي:

چي په ما دي هم له ما دي
پري ناحق د بل ايداد کرم
(کليات - ۱۴۴مخ)

یا:

چي مي کړی خود کورده په خان فساد دی
هر چي شومه ښه چي شوم دا مي اهداد دی
(۴۳۲- مخ)

کامگار خټک وايي:

وابه نه ورم د دابرو له جواره
خپل پردي که همگي زما اهدادکه
(۱۱۳- مخ)

په دې باب نور مثالونه هم سته.
"اهداد، اهداد، هداد، هيداد" ټول د
"ايداد" مختلفي املاوي دي.

دا لغت د راحت زاخيلي په لغات افغاني
 او د وزير محمدگل خان په پښتو سيندکي نسته
 او له دې څخه څوک ويلای سي، چي په ختيځو
 لهجو کي يې رواج عام نه وو. ظفراللغات بيا
 اخيستی دئ او زما يقين دئ چي د هغه ماخذ
 به هم کلاسيک متون وي نه عامه محاوره.

+++++

ايسېدل:

د کندهار په لهجه کي د (ښکاره کېدل،
 معلومېدل) پر ځای د (ايسېدل) کلمه زیاته
 باب ده. خو په " ښه مي نه ايسې" عبارت کي
 يې معنا دا ده چي " ښه مي نه درځه راځي"،
 " بد مي په نظر راځي". دا کلمه په کلاسيک
 ادب کي سته خو اوس يې د استعمال هڅه کمه
 سوې ده.

حميد مومند ويلي دي:

هر خاکسار چې خاکساري نه کا ښه نه کا
 هر څوک ښه ايسي په خپل رسم و رواج
 (کليات - ۵۳مخ)

بل ځای وايي:

لکه شوم چې په خورونکي سپي نازېږي
 هسې ښه _____ اېسي د ترکو رقيبان شوخ
 (۶۰- مخ)

ميرزاخان انصاري وايي:

مينه _____ شي بي ديدنه
 ديدن ښه ايسي په مينه
 (۱۹۰- مخ)

مولوي بريالی وايي:

زوی چي دم د بي لاری په ځان کي پوکئ
 نور زیاتي ورته بد اېسي د خپل پلار مخ
 ما چي دم د شـوـخو سترگو پر ځان پوکئ
 ته وا څه به مي ښه _____ اېسي د بل کار
 مخ

(اهار - ۲۶مخ)

+++++

بارخو:

په لوېديځه لهجه كي (بارخو) د (رخسار) له پاره كارېږي. د پښتو په نورو لهجو كي ورته (اننگي) وايي. خوشحال خان خټک خال خال (اننگي) لغت كاروي خو د (بارخو) كلمي د استعمال پله يي درنه ده. خوشحال خان پخپله جوړه كړې الفبې كي د (ر) توري له پاره پر (ر) باندي همزه ږدي. ماته دا فكر رالوېږي چي په "بارخو" كي به كاتبانو دغي همزې ته سمه پاملرنه نه وي كړې. خو دا صرف يو حدس دئ. دا څو ځايه به په گډه سره ولولو:

گل د لاله ښه دی، راته وايه که بارخو يي؟

 سـ تا زيبا بارخو به له گياهِ
 كړم برابر؟

(۶۰ - مخ)

يا:

په بارخو دې مار حلقه شو که صهبا مي
 ستا د تورو زلفو خولي وته سر مات كړ
 (۷۲ - مخ)

د خوشحال رباعيات (د پښتو ټولني چاپ) كي يي "بارخو" كښلی دئ.

بارخو يي نه دی گل د گلاب دی
 زلفي يي طمعن د مشک ناب دی
 راشه که دواړه شوندي يي گوري
 چي پرې مستيري هغه شراب دی
 (رباعيات - ۱۲۳مخ)

د خوشحال خان او رحمان بابا په دېوانو كي ځای ځای د (بارخو) پر ځای (اننگي) ورلوېدلی دئ چي ښاغلي پالوال صاحب يي تفصيلي يادونه او هغه وړاندي بيان كړی دئ، چي د دغي لاسوهني له اسپته د رحمان په شعركي پېښ سوی دئ. (وگ: معياري پښتو - ۲۳مخ)

+++++

برايي: برابره، تېره شپه

دا لغت په لوېديځه لهجه كي ډېر عام دئ او په ختيځه لهجه كي يي پر ځای "بېگاه"

ویل کږېږي. په کلاسیک ادب کې یې مثالونه ډېر
موندل کېږي. اشرف خان وايي:
د دوو سترگو کسی غوارم مونده نشي
شاید یوره برایه دغه سیلاب ستا
(۲۷۷- مخ)

بل ځای:

برایه غـمان؟ راغلی د هجران وو
د لښکرو حد یې نه وه بې پایان وو
(۴۲۲- مخ)

عبدالقادر خان ویلي دي:
برایه مې اشنا ولیده په خوب کې
په ژړا مې کــــر په اوشکو بستر تر
(۵۶ مخ)

حمید مومند وايي:

لا یو ښکلی گل اندام چې شاهد نام و
برایې زمــــونږ په کلي کې مقام و
(کلیات - ۴۹۶مخ)

+++++

برقه ، برقع :

(د ښاري پښتنو ښځمني یې د حجاب په
خاطر پر سرکوي. دا کلمه او جامه پښتنو ته
له بلې خوا راغلي ده. کلمات یې ټول فارسي
دي، لکه: کله گي، چشمکي، تا، چين،
دولاق، ...)

په فراقنامه کې لولو:

ښه خو دا چې یې برقع پر مخ پرته وي
او کنه پرې بـــــــه وگړي الفته
شي

(۱۵- مخ)

هجري ویلي دي:

دېدبه د نمر باطلـــــــه هغه دم شي
چه سرگنده تر برقي د مخ ضیا کا
(۱۰- مخ)

+++++

برمنډ: لوخ، لوخ

خوشحال خان ویلي دي:

شپې و ورځي معنا ورکوي. که له سترگو سره راسي نو بيا (برندي سترگي) د شوخو سترگو معنا ورکوي. دا لغت قاموسو اخيستی دئ او همدغه شاني معناوي يې ورته کښلي دي. په کلاسيک ادب کي يې هم په همدې معنا موندلای سو. هلته چي کله له "کښېنستل" سره يو ځای کار سي نو "برند کښېنستل" د مغرور کښېنستلو معنا ښندي. دغه راز کښېنستلو ته په کندهار کي "په اډه مار کښېنستل" وايي. اډه مار د (په ځان مغرور) معنا لري. خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ) کي ويلې دي: "څوک چه دستار تري - د دستار په حقيقت د وپوهيزي - د دستار حق د وپيژني - قابليت او لايقت د ئي حاصل کا - که قابليت او لايقت ئي حاصل نه کا- دستار په سرکا - برندکښيني - دا هسې دستار، دستار باله نه شي".

برنده:

خوشحال خان وايي:

چې سترگې په رنجو کرې، برنده کښيني خورې زلفې
چې غټ به درته گ_____وري يو يو مرد
ب_____ويه بللی

(۳۲۲ - مخ)

په سواتنامه کي لولو:

نوم په ځان باندي کيړده د عالمانو
په دا هسې علم برند کښيني ملا شي

(۳۴ - مخ)

يا:

د خوشحال غوندي به مست گرځي په ميو
چې هوا د برندو سترگ_____و
چا ستا وي
(۴۰۹ - مخ)

هجري ويلې دي:

يوه سترگه يم د گنگ بله ج_____منا کړم
چه رايادي برندي سترگي د اشنا کړم
(۸۴ - مخ)

رحمان بابا وايي:

وبه نه وينې د ترکـــو برندي سترگي
مگر خان په خپلو وينو کشي سالو کړې
(۴۹- مخ)

د کندهار مولوي بريالي صاحب ويلي دي:
يا مي خيال د برندو سترگو سو په زړه کي
يا په برخه د بډای ســـــو د
دولت رنځ
(اهاړ - ۳۰مخ)

په ظفرالغلات کي يې د " غصه ناک، سپين
سترگي او بي حيا" معناوي هم ورته کښلي دي.
د دې معناوو مصداق ما نه په کلاسيک ادب کي
موندلی دئ او نه مي پخپله لهجه کي. تر
کومه ځايه چې ما څېړنه کړې ده. (برند،
برنده) دواړه په مثبتو صفتو کي راځي.

+++++

بدلي، سندري:

غزلي، تراني

مفرد يې (بدله) ده. دا لغت په لوېديځ
گردود کي د (غزل) له پاره زيات کارېږي.
نوي نسل اوس د (سندري) ويی هم کاروي خو په
عامه محاوره، په تېره بيا د سُخمنو په
خبرواترو کي (بدلي) لغت ډېر کارېږي. په
ختیځ گردود کي د (بدله) جمع په اوږده (ې)
سره ليکي.

خوشحال خان وايي:

هومره بدلي هـــــومره سندري
تـــــــمامي نه شوي د عشق خبرې
فهم مي وکړ د عشق په کار کښي
لـــــري نژدې دی نژدې دی لري
(رباعيات - ۲۸۰ مخ)

په دستارنامه کي د " ازدواج د معاشرت "
په برخه کي راغلي دي:
"چي ميره يې غائب وي... سندري بدلي دا
دي نه وايي - حزن دلگيري دي پرې غالب وي".
(۱۲۲- مخ)

د سيد راحت الله راحت زاخيلي په لغات
افغاني، د وزير محمدگل خان مومند په پښتو
سيند او د ميا بهادرشاه ظفر كاكاخېل په
ظفراللغات كي د دي لغت نسته والي پر دي
خبره باندي دليل كېدلای سي، چي په ختيځو
لهجو كي دا لغت دونه عام نه دئ چي قاموسو
ته دي لار موندلي وي خو د خوشحال خان په
ژبه كي دا لغت موجود وو.

+++++

بوده:

د بار ورونكي حيوان (خره، آس) په
معناپه لوېديځه لهجه كي ژوندی كلمه ده.
خوشحال خان يې هم راوري:
په هر نام چي دي رضا هغه مي بوله
آدم زاد، فرشته، پري، بوده، ليوه يم
(۱۲۵- مخ)

+++++

بيهان:

د كندهار په لهجه كي بيهان د آس بچي
ته وايي. په نورو لهجو كي يې د (بيان) په
شكل تلفظ كوي. ښځينه جنس ته يې (بيانه)
وايي.

خوشحال وايي:

بيهان د اســـــــــــــــــــــو ږو كله يكسان دي
ځيني ټټوان دي ځيني اســـــــــــــــــــــان دي
ځيني د بار دي د زيارت روزگار دي
ځيني د تـــــــــــــــــــــــــــــورې د برگستان دي
(رباعيات - ۱۵۶مخ)

مولوي بريالي وايي:

د رقيب په خوشگويي به غلط نه سم
پای بسته وي پـــــــــــــــــــــه اول مزله بيهان
(اهار - ۹۰مخ)

+++++

پدل:

په لس زره پښتو لغتونه كي يې د دي لغت
معنا "اثر" كښلي دي. لغات افغاني نه دي
ثبت كړي. پښتو سيند په "تائير" سره معنا

کړی دئ او ظفراللغات یې "شعور، بې عقل، اثر" معناوي بللي دي. پدل ماتېدل یې په "بې اثر کول" سره معنا کړی دئ. د خوشحال خان خټک کلیات (نوی چاپ) په وپپانگه کې یې "گټه، فایده، مثبت اغېز، بښگنه" معناوي ورته کښلي دي.

دا لغت د کندهار په لهجه کې ډېر عام دئ خو کومې معناوي چې قاموسو کښلي دي، د کندهار د لهجې له استعمال سره ډېرې نژدې نه دي. په کندهارۍ لهجه کې (له یو چا سره پدل ماتېدل) دا معنا لري چې له هغه سره اوس په خلاصه خوله، بې له کوم مانع او خنډه او بې له کومې ملاحظې راشه درشه، خبرې اترې کېدلای سي. د مثال په توگه یو څوک د یو چا مجلس ته د شرم او حیا یا کوم بل دلیل له اسیته ورتلای نه سي. یو بل څوک یې له ځانه سره دغه مجلس ته بیایي. تر دې وروسته نو د ده پدل مات سو او نور نو په پوره زړه نوموړي مجلس ته ورتلای سي.

خوشحال خان خټک دا لغت کار کړی دئ خو په معنا کې یې زه شکمن یم. نه هغه معنا پکښې موندلای سم چې قاموسو راوړې ده او نه هغه مطلب ځنې اخیستلای سم چې زما پخپله لهجه کې ځنې اخیستل کېږي. گویا دا لغت په "حل طلب" لغاتو کې راځي.

خوشحال خان وایي:

نه یې قدر شته نه پدل
ډیر ترمور اوتر جراد دي
(مخ - ۳۵۹)

دا بیت په ټولو چاپو "مرغلري"، "ارمغان" او "د خوشحال خان خټک کلیات" کې په همدې شکل ثبت دئ او د هغې غزلي د پای له خوا دوهم بیت دئ چې د پښتانه په ذم کې ویلې سوې ده او مطلع یې ده:

پښتانه که آدم زاد دي
په خویونو کېښي هناد دي

په نوموړي بیت کې "ترمور" کلمه ما ته "ترهور، ترور" ایسي او چاپي متونو دا کلمه

سمه ثبت كړې نه ده. ځكه اول خو د (ترمور)
لغت هيڅ معنا نه لري او هيڅ قاموس هم دا
لغت نه دئ راوړى. دوهم دا چې په نيم بيتي
كي "ترمور، اوتر، جراد" پرله پسې راغلي دي
او مترادف لغتونه بايد وي. (ترهور، ترور)
وارخطا ته وايي، (اوتر) هم وارخطا،
سراسيمه ته ويل كېږي او (جراد) د بي پروا،
زړه ور ته وايي. دا معناوي له بيت سره
لگېږي هم.

په ارمغان خوشحال (۳۹ مخ) كي راغلي
دي:

د ناقصي پوهي بدل په كار نه دى
د دانا فڪر _____ خطر لري
خطير

+++++

پسور:

د (عرض، بر) په معنا په كلاسيك ادب او
لوېديځه لهجه كي كارېږي. په ختيځو لهجو كي
له (پسور) او (سپور) دواړو څخه (پ)
غورځېدلې ده خو په لوېديځه لهجه كي بيا دا
دواړه لغته له (پ) سره تلفظ كېږي. په
كلاسيك ادب كي هم له (پ) سره يو ځاى راغلى
دئ. په ځينو ځايو كي چې (پسور) د (سور) په
شكل راغلى دئ، يقين ته په نزدې گمان سره
ويل كېدلای سي، چې دا به يې د شاعر خپل
تلفظ نه وي. مثلاً خوشحال خان د (پسور) لغت
په مغیره حالت كي (پساره) كاروي.
خبردار يې په پساره په اوږده نه وي
چې درياب تر كومه لار دى پهن تر
(۵۷- مخ)

دلته كه له (پساره) څخه (پ) وغورځول
سي، يو بي معنا شى ځني جوړېږي.

د (سپور) ويى هم له (پ) سره يو ځاى
راوړي.

د جهان بلا دې كل وي
خو دې نه شي ويى سپور
(۶۸- مخ)

+++++

پل:

(د لومړي توري به زوه ره كي) معاف، بخښل
د كندهار په لهجه كي (پل) په همدې
معنا ژوندی او په محاوره كي عام لغت دئ.
څوك چي په كوم غټ سفر ځي، دوستانو ته وايي
"حق راپل لرئ" يعني كه مو حق راباندي پاته
وي، راويي بخښئ. دغه راز غوښتني ته "حق
پليت" وايي.

(پل) لغت په همدې معنا په نورو لهجو
كي نسته. ارواښاد سرمحقق دوست شينواري په
"زړه پانگه" كي د دې لغت په باب ليكلي
دي: "... (پل - پله = معاف، بخښلي) صفت
دی، چی د پښتو په لويديځه (د كندهار) لهجه
کی بیخي ژوندی او مروجہ لغت دی. خو په
ختیځه لهجه کی له استعماله وتلی دی. دغه
كلمه نه يوازی دا چی زموږ په لرغوني ادب
کی زیاته استعماليدله بلکی په آريایی ژبو
کی يی ژوره ريښه لرله ...". (زړه پانگه - سريزه
- ۴ مخ. نقل قول کت مت او د چاپي متن په املاء رانقل سوی
دئ . م . م . م).

خوشحال خان ويلي دي:

ما خپل خـون ورته پل کړی
که زما د مرگ عذاب شته^(۱)
(۲۹۴- مخ)

ميرزا خان انصاري وايي:

چي په قصد و هسي جنگ و ته هوس کړی
اول خپله خـونـرېزي
کـره پله پله
(۱۷۹- مخ)

+++++

په مټي:

د كندهار په لهجه كي دا لغت د (ايله،
ايله بېله) په معنا كاريږي. پوهاند زيار

(۱) د ظفراللغات په مثالو كي دا بيت داسي ثبت دئ: "که زما
د خون عذاب شته"

صاحب يې (په) ځني غورځولی دئ او پر ځای يې
يوازي "مټې" کاروي.

حميد وايي:

په دا رنگ يې تر بېگه په هـــــــــــــــــزار
مټي

وساتلې په گربوان کې سرې سکروټې
(۴۸۹- مخ)

مولوي بريالی وايي:

ناميد اوســـــــــــــــــه له شکلو "برياليه"
دوی په مټي عملي کا اول خپل ناز
(اهار- ۴۸مخ)

+++++

پوري ووري:

"په يوه خوا ننوتل او تر بلي خواوتل"
ته ويل کېږي. په قاموسو کې په "آنطرف
واينطرف" ترجمه سوی دئ. په لویدیځه لهجه کې
عام مروج لغت دئ . په کلاسیک ادب کې يې
داستعمال مواردسته .

ميرزا خان وايي:

شايسته بانه يې غشي د خدنگ دی
تر دا سختو زړو به ووزي پوري ووري
(دېوان - ۲۲۵مخ)

شمس الدين کاکرويېلي دي :

دهجران په سيخ سوری شوم پوري ووري
لکه نی له هره بنده جداوایم
(۹۱مخ)

+++++

پوونده:

په لوېدیځه لهجه کې کوچيانو ته
(پوونده) هم ويل کېږي.

ميرزا خان انصاري ويېلي دي:

ځيني ځيني پـــــــــــــــــوونده شي
څوک حاصل له تجارت کا
(دېوان - ۲۰مخ، د کابل چاپ - ۱۳۵۴ش)

بل ځای:

پوونده و مزارع ته وکړه سانه^(۲)
د زړه ذکر دي پتی شو پوله پانه
(مخ ۱۹۳)

+++++

پېڅر:

د (پېڅر) کلمه د کندهار په لهجه کي د
(دېر زیات) په معنا کارېږي. قاموسو په همدې
معنا ثبت کړی دئ او خوشحال خان یې هم په
همدې معنا راوړی دئ:

په پیڅر به د هـــرچاکره پراته
وو^(۳)

که دا دُرمي د ږلی غونډې ارزان وای
(مخ ۳۳۸)

خوشحال خان په سواتنامه کي وایي:
که په سوات کې په پېڅر دي ورېري ماشي
د منگـــ وړو، برورو، ويل په
چا شي؟
(مخ ۷)

+++++

پېزی:

مراوی، پژمرده (پارسي):
د کندهار په لهجه کي په همدې معنا
ژوندی کلمه ده. قاموسو هم راوړې ده.
حمید مومند وایي:

له ســـاده مخه د صبر سبق چا
زده
څو پېزی د خط په زېر و په زور نه شي
(کلیات - ۲۹۱ مخ)

+++++

^(۲) په زړه پانگه کي یې "سانه" ته (خبره) معنا کښلې ده.
په کندهاری لهجه کي "سیانه" هغه چا ته ويل کېږي چې
(هوشیار، په خبره پوه) وي.

^(۳) په حاشیه کي یې کښلې دي چې د (پېڅر) لغت د چاپي
دېوان؟ ترتیبوونکوسم نه دئ لوستلئ او (پخسر) یې لیکلې
او په ارمغان کي یې (بې خرتنه) ځني جوړ کړی دئ. د کابل
چاپ کلیات سم ثبت کړی دئ.

ورانى گوته د كوم بل چا لاسوهني ته نيول
كېداى سي. زه حدس وهم چي د دې بيت اصلي
بڼه به داسي وه:

"نه به كرم تندى خپل تريو لكه هدف"
خوشحال خان هم د "وچولى" ويى راوړى
دئ:

په كاغذو كښي خـــــــوانا يي ولولي
چه كښلي نه وي هغه څوك څه لولي
هسي مردان شـــــــته په دا دنيا كښي
تختې د وچـــــــولي تختې د زړه لولي
(رباعيات - ۱۶۲مخ)

دلته هم د څلوريځي وروستى بند د
خوشحال د شعر رواني نه لري؟
+++++

توري:

فلزي پيسې، پول سياه (پارسي)، ايكي
توري د فارسي (پول سياه) او د انگرېزي
(change) په معنا هم د كندهار په لهجه او
هم په كلاسيكو ادبياتو كي سته. د نورو لهجو
ويونكي يې دومره نه كاروي.

دا ناكسان دى وگـــــــړى كسى
د غره واورته لاســـــــونه نيسي
درچه په سپينو په سرو موندل شي
دى يې په تـــــــورو پيسو رانيسي
(رباعيات - ۲۹۵ مخ)

د كندهار په لهجه كي "رانيول" د
"پېرودلو" په معنا كارېږي. خوشحال خان يې
هم په همدې معنا راوړي. د پښتو د نورو
لهجو ويونكي يې نه كاروي. همدا سبب دئ، چي
زياتره يې "راونيول" ليكي خو هغه بيا د
"گرفتن" معنا لري.

خوشحال خان په دستارنامه ۳۷مخ كي
وايي: "ځنې خوش نويس يوه قطعه، دوه درې
بيته او كښي، په مهربها كيږي - ځنې په
روپى، ځنې په توري...".

په سواتنامه كي هم دغه لغت راغلى دئ:
كله كـــــــه پكي هسي ارزاني شي

چې په دوو تورو د شلو مهماني شي
(۴- مخ)

+++++

تول: (په لنډ واو)

دا لغت د کندهار په لهجه کې د (کښت، مځکي، جايداد) په معنا راځي. "غڼم مو له خپله ټوله دي". يعنې غڼم له خپلي مځکي څخه راته راځي. په بازار کې يې نه رانيسو. دا لغت قاموسو اخیستی دئ (ظفراللغات، زره پانگه) خو په نورو لهجو کې دا لغت عام رواج نه لري. د خوشحال خان د دېوان زياتره ناسخان او ترتيبوونکي د دغه لغت په ثبت کې ستونزي لري او (ټول) يې ليکي او سبب به يې غالباً له دغه لغت سره نابلدتيا وي.

خوشحال خان وايي:

اشنایي لکه ښه تول چې ورته اش کړې

_____ دايي لکه رلی وړانی د تول
کا

(۴- مخ)

یا:

چې ه_____م تول ځي، هم دليه، دا
طوفان دی که رليه
چې بې ويرې، مونده نه شي، هی توبه له هسي
کښته

(۱۹۷- مخ)

حمید مومند وايي:

د _____ یا
په _____ه تول مې واورې رليه

په خدا چې راته سپين کاندې دندان شوخ
(کليات - ۶۰مخ)

په متن کې "تول" لیکل سوی دئ چې تېروتنه ده. په وييپانگه کې د "تول" لغت نه راورل بيا دا معنا لري چې د متن ترتيبوونکي دغه لغت نه پېژانده.

+++++

تيک:

دا کلمه په لوېديځه لهجه کې د (قد راست) په معنا زيات رواج لري. علامه رشاد ويلي دي:

تيک تیک څه اخله اوږده اوږده گامونه
په پسي د سرو، مایه اوښو کتار
(د افغانستان بدي ورځي - ۴۲مخ)

دکندهار شاعرشمس الدين کاکړوايي :
شهرت وته داهسي رنگ تياردئ
په ليرتاوشي لکه ډول وماته تیک
(۷۵مخ)

دخوشحال خان په کلام کې يوځای
(تيکه) کلمه راغلي ده اوله
(تاجکه، ورکه، کنډکه، خټکه، ...) سره قافیه کړي
ده . دکلياتوپه کابل چاپ (۲۳۰مخ)، دانش چاپ
(۱۴۹مخ) کې په همدې شکل ثبت ده
خودکندهار چاپ (تیک) ليکي ده (۱۸۷مخ). ماته
د (قدراست) او (سيده) په معناښکاري چې
همدا (تيک) بايد وي .

چې يې توره پکار نه وي حيطه ده
که يې روغه وي د سپينو زرو تیکه
(۲۳۰ - مخ)

د عبدالحميد مومندپه دېوان (۱۷۴ - مخ)
په در او مرجان (۵۴مخ) او د عبدالحميد
ديوان په (۷۷مخ) کې د "تک" په شکل ثبت دئ
:

په لير تاو مه شه نادانه
لکه ډول و شرت ته تک
(دېوان - ۱۷۴مخ، د ۱۳۶۳ش چاپ)

د حميد مومند په کليات (۱۳۰مخ) کې يې
په متن کې "تک" ثبت کړی دئ خو په ويپانگه
کې د "تيک" په شکل کښلی دئ.

په مختلفو چاپو کې د دغه راز ثبت څخه
څوک ويلای سي چې د (تيک) لغت په همدې راز
وينگ د دغو چاپو د ترتيبوونکو په لهجو کې
عام استعمال نه درلود.

د عبدالحميد مومند کليات په ويپانگه
کې يې "تيک" ته ليکلي دي:

"سینه وتی ولاړ، هغه ولاړ چې سینه او
خپټه یې راوتې وي"

+++++

جوړه: (فشار پر وروستی خپه دئ)

په کندهار کې ناوې ته تر واده دمخه د
خسر له کوره او تر واده وروسته د پلار له
کوره چې کالي، پسرول او نور سوغاتونه لېږل
کېږي، دې ته "جوړه" وايي. په دغه معنا یې
خوشحال خان په دستارنامه کې راوړي:

"... لکه د پښتانه دود د کشیده قميص،
د پایڅو د سرکاه د مقنع، دا دودونه دي نه
پریږدي - هر کله چه په دا جوړه وواده شي -
نورې مهینې جوړې دي زرگونه ورسره وي".
(۱۳۲- مخ)

+++++

چخه:

د سپي د شړلو له پاره، چغه.
میرزا خان وايي:
اوس د نفس اماره په کومي کښېووت
ناز پرور کوکری به څوک کا ځني چخه
(۱۲۳- مخ)

+++++

چغر:

په لوېدیځه لهجه کې "چغر" هغه چاته
ویل کېږي چې یوه سترگه یې له بلي څخه په
رنگ یا جوړښت کې توپیر ولري. دا صفت له
څارویو او مرغانو له پاره هم کارېږي.

په هېلیو کې یو راز هېلی سته چې سترگی
یې یو مخ د مرغلري په شان تکی سپیني وي.
نینک یې بالکل نه معلومېږي. دې هېلی ته

"چغر" وايي. په انگرېزي یې (**Ferrugineus Duck**) بولي.
(وک: ښکار او کندهار - ۹۲مخ، د لیکونکي
اثر)

خوشحال خان په دستارنامه کې د آس په
باب وايي:

"... په يوه سترگه چغره، دا دي نه وي -
کم خوردي نه وي - کهنه لنگ دي نه وي..."
(۵۰ - مخ)

+++++

چغلي:

د يو چا خبره بل ته رسول "چغلي" ده.
په عربي يې (نمامت، سعایت) او په پارسي يې
(سخن چينی) بولي. په کلاسيک ادب کي په همدې
معنا راغلي ده او په کندهار کي هم دغه عمل
ته چغلي وايي. (پښتو سيند) او (لغات
افغاني) دا لغت نه دئ راوړی او داسی ښکاري
چي د دغو قاموسو د ليکنې پر وخت د قاموسو
د ترتيبوونکو په لهجوي حوزه کي زيات مروج
لغت نه وو. په دغو قاموسو کي "چغلباز" لغت
راغلی دئ، چي هغه چا ته ويل کېږي چي تر
واده دمخه د ناوي کور ته تگ راتگ کوي. د
کندهار په لهجه کي دغه کار ته "گردني"
وايي. ظفراللغات د "چغلي" لغت اخيستی دئ.

خوشحال خان په دستارنامه کي ويلي دي:
"... هغي معشوقې د بن زي په خوله چغلي
کړې وه ..."
(دستارنامه - ۱۹۰ مخ)

يا بل ځای:

"ملوک چه بي تمیزه شي، د غمازو د چغلو
د رشوت خورو بازار گرم شي".
(۱۹۱ - مخ)

اشرف خان هجري وايي:

هر ستم په مين کړه چاره يې نشته
حکایت د غماز فهم کړه چغله دی
(۵۰۳ - مخ)

+++++

چمکلی:

د ښځو يو راز گېڼه ده، چي د تاج په
شاني په سر کي ايښوول کېږي. (پښتو سيند)،
(لغات افغاني) او (لس زره پښتو لغتونه) دا
لغت نه لري خو ظفراللغات راوړی دئ.

په کندهار کې دا ګینه او نوم یې دواړه ژوندي دي. په کلاسیک ادب کې یې هم مثالونه سته.

اشرف خان ویلي دي:

چمکلی یې ځکه سره د یار په وینو
چه خالښ ته یې هر دان لکه نشتر کا
(هجري - ۲۶مخ)

+++++

چوټي:

د ښځو د سر د شا پاله ورېښتان چې په
مخصوص ډول پېچل سوي وي. په (لس زره پښتو
لغتنه) کې یې په "ګیسوی کلان" معنا کړی
دئ.

هجري وايي:

چه یې زړه د ډیر عالم قتل پسند کا
څړی هـله د چوټي په سر پیوند کا
(هجري - ۲۹۳مخ)

+++++

چوهارۍ، چورۍ:

د کندهار په لهجه کې (چورۍ) د (اصیل)
په مقابل ښځینه نوم دئ. مذكر يې (چورۍ) دئ
او جمع يې (چوربان) دي. په کلاسیک ادب کې
دا نوم د (چوهارۍ، چوهارۍ) په شکل کار سوی
دئ. په ظفراللغات کې یې معنا "خاکروب"
راوړې ده.

"د چوربانو کور" اصطلاح د کندهار په
لهجه کې د بې سرښتې ښځې د کور له پاره
کارېږي. د (چورۍ) نوم د (مېرمن) ضد لغت
دئ.

رحمان بابا وايي:

چوهارې د حلال خور په نامه بولي
له ښو خلقو بدگويي نه ده ممکنه
(۱۹۲- مخ)

حمید وايي:

رغروي مې زـمـاـنـه له محتاجييه
لکه سپی د چوهارې رقيب په پښو
(کليات - ۱۷۳مخ)

کندهاري شمس الدين کاکرويلي دي :
عشق سړی کاچوهري غوندي بې باکه
که هرڅووي په نسبت په ذات شريف
(۷۱مخ)

+++++

څڅويکی:

په کندهار کي يې څڅواکی (څاڅکی) بولي.
رحمان بابا ويلي دي:
د _____ هار په گلو ووري
باران_____ونه
د څڅويکي طاقت نشته په حباب کښي
(۱۶۵-مخ)
بل ځای :
د غفلت بنياد د اوبو په موج خيژي
يو څڅويکی خواب آ_____ود لره طوفان شي
(۲۲۸-مخ)
دا لغت اوس په عامه محاوره کي نسته
خوپه يوه معما کي **داسي** راوړل **سوی** دئ:
_____م چي واراوه يونس
څڅواکی ځيني پرېووت
هوش د مدهوش ورک سو
اسم ل_____وی سو د هغه

+++++

خاربندي:

په کندهار کي د باغو پر شاوخوا د
دېوالو نخري او کنډوونه په ځوزانو بندوي.
د دېوالو پر سرو باندي هم له يوه سره تر
بل پوري د اغزيو بوټي په خټه کي ايږدي.
دغه کار ته خاربندي وايي.
عبدالقادر خان ويلي دي:
خاربندي مې د بڼو ک_____ره
ترې چاپيره
گوندي خيال د يار په سترگو کي حصار کړم
(۱۰۰-مخ)
د دې لغت اصل خو به فارسي وي خو زما
يې له مورويلار سره کار نسته زه يې د
استعمال اشتراک ته گورم.

کامگار خټک وایي:
 (مشکین) خط دې چابیره تر ښکلی مخ شه
 _____ وشاربندی وشووه د گلو
 د باغ کلکه
 (۱۱۸- مخ)

+++++

ختکی:

یوه مېوه ده چې له لوېدیځې لهجې پرته
 یې په نورو لهجو کې (خربوزه) بولي. د
 کندهار نجونې په لوبو کې وایي: "هلته هلک
 ژاړی، چنجن خټکی غواړي، چنجن خټکی نسته له
 کابله بې راغواړي".
 په کلاسیک ادب کې (ختکی) لغت راغلی
 دئ. **خربوزه که راغلي هم وي، زماپه سترگه سوې
 نه ده.**

عبدالقادر خان خټک ویلي دي:
 که په رنگ د خټکې یې په داڅه شو
 چې مزه د خټکې نه لـــــــرې پهوته
 (۱۷۰- مخ)

خوشحال خان وایي:
 که د نغن سره یې خورې خټکی ښه دی
 په نـــــــهاره یې خورل دي
 تنهاشر
 (ارمغان - ۵۸مخ)

بل ځای وایي:
**نه یې بوی شته نه یې رنگ شته نه یې
 خوندشته**

حـــــــاســـــــدان
**می دسپلمیه خټکې دي
 (۳۵۸مخ)**

+++++

خچی گوته:

د لاس په گوتو کې تر ټولو کوچنی ته په
 لوېدیځه لهجه کې "خَمْچه گوته، خچی" وایي. د
 خچی گوتې یادونه په سواتنامه کې راغلي ده.
 خوشحال خان وایي:
 دریا خان مې د خچی گوتې څلی دی

(۶۱- مخ)

د کندهار خلک وايي "درسته هغه ده، چي په لاس درغله".

+++++

دروازه:

د کندهار په لهجه کي "در"، "ور" کلمات په محاوره کي سته. ډېر نژدې گاونډي ته "در په دېوال همسايه" وايي. ډېر غريب او سرگردانه و لاهانده ته "دربدره، خاک په سره" ويل کېږي. خو په ورځنيو خبرواترو کي د "در" پر ځای "دروازه" ډېره مروج ده.

اشرف خان وايي:

سحرگاه که اهل دل رب ته نیاز
هــــــغه دم وي دروازه د قبول باز
(۳۳۴- مخ)

+++++

ډرونه:

د انسان باطن ته (ډرونه) وايي. خو په کندهار کي د "زره يخولو" پر څنگ "ډرونه يخول" اصطلاح هم رواج لري. خوشحال خان هم "ډرونه" راوړي ده:

د دوزخ لمبې به کار په عاشق نه کا
چي يې تاو د ډروني دی په دا دال
(۸ - مخ)

+++++

دفتين ، دفتي:

د کندهار صحافان دفتي هغه کلکه کاغذي تخته چي د کتابو وقايې ځني جوړوي، دفتي بولي. خوشحال خان يې د "دفتين" په شکل ليکي. "مشق په تخته بدفتين بويه - که په نری قلم ډير کېږي، خوش نويس به نه شي" (دستارنامه - ۳۹مخ).

"بدفتين" زما په گومان د متن ناسمه لوستنه ده. سم شکل يې "مشق په تخته په دفتين (پر دفتي باندي) بويه".

+++++

دلې او هورې:

رحمان بابا وایي:

نه دلې شوې نه هورې شوې
تر مینځ ډوب شوې مذبذبه
(۱۲۴- مخ)

حمید وایي:

که دلې سوال وځواب کړې مرد هاله یې
چې غلط نه شي هورې په سوال جواب
(۳۳- مخ)

د کندهار په لهجه کې د دې دوو مکاني
اشارو پر څنگ (دورې) هم سته چې په نورو
لهجوکې د (هیسته) لغت یو څه ورنزدې دئ.

بريالی صاحب وایي:

د تنصیح عسکر دورې سته ناصحه
زما د عشق په بغاوت دئ د زړه سرای اړ
(اهار- ۴۸مخ)

+++++

دنده:

د کندهار په لهجه کې "دنده" د دوهمې
څپې په فشار تلفظ کېږي او د ختيځې لهجې
تلفظ یې د لومړۍ څپې په فشار دئ. خوشحال
خان یې له کندهاري تلفظ سره سم کاروي،
فشار یې پردوهمه څپه اچوي او له (بنده،
گنده) سره په یوه قافیه کې راوړي.

چه نوکـ_____ري کا څوک ډېر گنده کا

سرى آزاد وى خپل څـ_____ان بنده کا

تر آزادى نـ_____ه بـ_____هتر هيڅ
نشته

چه څوک په کور کېنې خپله دنده کا
(رباعيات - ۴مخ)

+++++

د وخته:

ډېر پخوا، وختي لا، اول لا، مدتها پيش
(پارسي):

دا لغت په کندهاري لهجه کې سته او په
ورځنۍ محاوره کې ژوندۍ او د استعمال وړ
لغت دئ. له ظفراللغات پرته مې په نورو

قاموسو کي نه دئ په سترگه سوی. په نورو
لهجو کي يې د کارولو په باب دقيق معلومات
نه لرم.

خوشحال خان ويلي دي:

د لور عفت غـــــــواړه د زويه توره
هــــــــــــــغه چه دا لــــــــــــــرى بلا يي
دوره

چه دا يې نه وى مرگ يې مېلمه شه
مور دې دوخته شى په دواړو بوره
(رباعيات - ۷۸ مخ)

په فراقنامه کي راغلي دي:
په هر دم دي په ماڼي مرم
خو په مرگ دي مړ دوخته
(۲۴ - مخ)

ميرزاخان انصاري دا کلمه ډېره کار کړې
ده.

لکه لمر دوخته لــــــــــــــــوى په نظر کښيوزي
چي شعله يې په کمال شي صورت کم کا
(۲۸ - مخ)

يا:

د عـــــــــــــــــنقا طلب يې نه وکر دوخته
د نوسک په نغوته پاته شو پرتهور
(۷۱ - مخ)

+++++

ديدي (سترگي):

اشرف خان هجري وايي:

نه به وصل درانـــــــــــــــــجاشي له هيره
نه به هير ديدې روشني په رانجا کا
(۴ - مخ)

په متن کي "روشن" دئ چي د يوې هجا
کمبود په شعر کي سکته راوړې ده. په اصل کي
شايي تر نون لاندي زېر يا له کاتبه پاته
سوی وي، يا به د متن چاپوونکي دقت نه وي
ورته کړی.

+++++

دي و ه :

"دي وه، دي وي" قسميه كلمات دي، يعني
 د قسم (سوگند) پر وخت کارپري.
 اشرف خان هجري ويلى دي:
 د احمد رسول په حق دي وه يا ربه
 خطا مه کـــره د خټک بنده ايمان
 (۱۱۰- مخ)

"ستا دي وي که به يې راڅخه پتوي"
 اصطلاح په کندهار کي عامه ده
 ++++++

ډکی:

(فشار پر لومړی څپه دئ) وچ شاخ، وچ
 لرگی:

رحمان باباويلي دي:
 سره لمبه گــــوره چې څه کا په وچ ډکي
 مخ د يار په رحمان هسي چاري کاندې
 (۱۳۵- مخ)

يا:

کم بختان د يار په وصل کښي مهجور دي
 د وچ ډکي بهـــــــــــــــــره نه وي په
 بهار کښي
 (۱۶۲- مخ)

هجري ويلى دي:

چنبې زير گلــــونه وزوول له تنه
 هر يو ډکې نمونه د چندن هار که
 (۱۳۱- مخ)

په متن کي "ډکی ئې" دئ چې د نيم بيټي
 يوه څپه يې زياته کړې ده او شعر يې عيبي
 کړی دئ. که يې د هجري پخپله ژبه "ډکې =
 ډکی يې" لوستلی وای دا عيب يې له منځه تي.
 په کندهاری لهجه کي يې "ډوکي، ډوک"
 بولي.

"هوا داسي سره وه چې مرغه پر ډوک يخی
 کېدی" (زما د سپين سري مور له خولې).
 ++++++

رو:

لار، وار، مجازاً د ازدحام، گنه گونه
په معنا هم کارېږي. په لوېديځه لهجه کې
ژوندی لغت دئ.

هجري وايي:

په دوکان د ښکلو رو د صورت نشته
واړه زړه سودا کوي صاحب مدار دی
(۵۰۴ - مخ)

خوشحال خان د (لار) په معنا کار کړی

دئ:

زه خوشحال خټک د هغه چا بنده يم
چې يې رو د زړه د خولي سره يکسان وي
(د خوشحال خټک کليات - ۳۵۷مخ)

+++++

رودبار:

رودبار په لوېديځه لهجه د (رودخاني، د
رود غاړه) په معنا کارېږي.

رحمان باباويلي دي:

هغه ملک چې په کښې سيند و رودبار نه دي
دهقانان به يې هـــمه
خـــانه خراب وي

(۱۰۷- مخ)

کامگار خټک وايي:

بې له تا په ما د گلو باغ زندان دی
ماهی کله بې رودباره مومي حظ
(دېوان - ۴۹مخ)

+++++

روک:

په کندهاری لهجه کې "روک" د (صريح،
خرگند، په ډاگه، تورت) په معنا کارېږي.

هجري وايي:

دانايان دي روک دماپه شعر گوري
نيک و بد به يې روشن کاندي محک يم
(۴۰۸- مخ)

په چاپي متن د لومړی نیم بيتي ثبت سم

نه دئ او داسي ثبت سوی دئ:

"دانايان دي روک د شعر په ما گوري"
ما گوتي پکښې ووهلي او سم مي کړ.

+++++

رېز:

د مرغانو (چغار او خواندن) ته وايي. په لوېديځه لهجه كې ژوندی لغت دئ.

عبدالحميد مومند وايي:

په چمن كې د بلبلبو او اورم رېز رنگ د گلو دی له رنگه د رنگرېز (۸۶ - مخ)

مولوي بريالی وايي:

سهار رېز بلبلان يو په بل وصيت كا چي د "گلو پوهه گلزار نسته باور" (۱۰۴ - مخ)

+++++

رېگ:

د پښتو په ځينو لهجو كې د (رېگ) له پاره (شگه) لغت عام دئ. خو په كندهاری لهجه كې شگه اورېگ دوه جلاجلانومونه دي. رېگ هغه ماده ده، چي په انگرېزي ژبه كې يې (sand) بولي او شگه هغو میدو ډبرو ته وايي چي په انگرېزي ورته (gravel) ويل كېږي. د "رېگ" په نامه د كندهار په جنوب كې يوه منطقه هم سته چي د پاکستان سره پوله جوړوي.

رحمان بابا وايي:

عمارت په سر د رېگ روان كاندي هر چه كاندي عمارت په دا دنيا (۷ - مخ)

عبدالقادر خان وايي:

كه عقل پوهه كه تېڅ كه دېگ وو په پښتانه كې د خوشحال بېگ وو زري همت وته په شمار د سلو وو زري سَخا ته د صحرا رېگ وو (۳۷۶ - مخ)

بل ځای يې "شگي" داسي راوړي دي:

جمعيت چي له دنيا په دنيا غواړي هغه غـري په معنی د شگو پری (۲۴۹ - مخ)

حمید وایي:
لکه سېل چې رڼوي کمر د شگو
نړوي مي هسي مينه وار په وار
(کليات - ۶۹ مخ)
دلته "شگي" د "رېگ" معنا نه ورکوي.
بل ځای:

کوم ساعت به دې سر لاندې ځني لگي
د شگلن کـــمر په سر باندي
ولاړه
(۲۲۰ - مخ)

بل ځای "رېگ" هم راوړي:
په خوله پته يشېده لکه پوخ دېگ
رژېده يې د ژوندون لــــه مخه رېگ
(۳۹۱ - مخ)

شمس الدين کاکړ (شگي) د (رېگ) په معناه
راوړي :
که به څوک شمېري غمونه دهجران لږ
دهغوپه نظرشگي دبيابان لږ
(۶۱ - مخ)

+++++

زنگاري:

يو راز رنگ ته ويل کېږي. د کندهار
تلفظ يې "زنگالي" دئ.
رحمان بابا وایي:

د گلگـــونو ميو ناوې راته ناسته
زنگاري کميس اغوستی د مينا دی
(۲۲۱ - مخ)

+++++

سازل:

د "خلقت" په معنا په لوېديځه لهجه کي
سته. په دغه لهجه کي (رازل) هم په دغه
معناکارېږي.

ميرزا خان وایي:
مخلوقات د آدم زاد دپاره وشول
او سړي دي معرفت سرع سازلي
(۴۵ - مخ)

+++++

سايه:

خوشحال خان خټک د (سيوري) تر څنگ د
(سايه) کلمه هم زياته راوړي او دا هغه
کلمه ده چي د عاميانه معياري ژبي لارويان
يې د کندهار د لهجې د گډوډۍ په ثبوت کي
راوړي. خوشحال خان وايي:

څوک چي مخ په نمر روان شي خو دې گوري
چي سايه ورپسي درومي په قفا
(۱۰- مخ)

يا:

بادشاهي يې په نصيب او په قسمت وي
چي سايه د چا په سر کاندې همای دی
(۳۱۲- مخ)

يا:

که دې په غولۍ ولاړه ونه ده
هومره پرې وياړه خو لويه پلنه ده
يا به ميوه لري يا به سايه لري
جوړه په ونه باندې ستاينه ده
(رباعيات - ۱۰۱مخ)

په دستارنامه ۱۹۵مخ کي راغلي دي:
"د بدر په ورځ رسول عليه السلام تر
سايه لاندې ناست وه - اصحاب په نمر وو."
هجري وايي:

که سايه د مرغله وشي ستا په ونه
څه عجب که يې له وزنه خميده شي
(۵۰۹ - مخ)

عبدالقادر خان وايي:

تر سايه يې د جنت خوشيه مومم^(۱)
د خپل يار قامت و ماته شو طوبا
(۳۰ - مخ)

رحمان بابا يې يو ځای د شعري اړتيا له
مخې (سايا) هم راوړي:

^(۱) په اصل کي (مومی) دئ.

ا شــــــــــــنا ته وایه نه شي، نا اشنا به
څه خبریږي

دا راز چې له مانه دی اورېدلی خپلې سیورې
(خوشحال - ۴۳۶مخ)

دا هم باید وویل سي چې د کندهار په
لهجه كي (سیوری) کلمه هم سته. مولوي
بریالی وايي:

ما د تـــــــــــــــــهیر منصب بڅښلی دئ اومه
زاهد ته

د گمنامی د پردې سیوری مي وجدان کئ پوخ
(اهار - ۲۸مخ)

+++++

سپم:

(د لومړي توري په سکون) د ستنې سوری.
د رحمان بابا په دېوان كي يې "سم"
لیکي:

بي د ستا له زبامخه و بل مخ ته
منتظر د يوې ستنې تر سم نه يم
(۷۵- مخ)

+++++

سپومی:

مړسپمی.

خوشحال ویلي دي:

دا دواړه بدان نه گـــــــــــــــــوري
له کسته

په ښه مخ باندې و مه شه داني، سپومي
(۴۰۷- مخ)

د کندهار په لهجه كي مړسپمی د مخ د
پوست يو راز ناروغي ده، چې پر مخ باندي
سپـړـې، یاسرې ټپلي (داغونه) پیدا کېږي.
زما په خیال مړسپمی به هغې جلدي ناروغي ته
وايي چې کابلیان يې (رشک) بولي.

+++++

ستاره:

(د لومړي توري په سکون):

دا لغت د "دبدي، درنښت، هيبت" په
معنا په کندهار كي کارېږي. ښځمني يې ډېر

اوردېري . هغومستشرقينوچي په پښتو ژبه كې
خپرنې كړي دي، دا كلمه د (درياب ، بحر) په
معنا نه وه اورېدلې . پروفيسور د ورن او هنري
والټربيليو پخپلو ترتيب سوو قاموسوكي
د (بحر، درياب) په معنا نه ده ثبت كړې، بلكي
په هغه معنایي ثبت كړې ده چې په كلاسيك ادب
كې راغلې ده . په كلاسيك ادب كې (سمندر) دهغه
حيوان په معنا راغلی دئ، چې وايي په اوركي
ژوندكي كوي .

وزير محمد گل خان مومندپه پښتوسيند (د ۱۳۱۶ش
چاپ) كې د سمندر كلمه گرسره لري نه . ده
د "اوقيانوس" له پاره پښتو معادله كلمه
"سيند" بللې ده (۵۱ مخ) . ددې معنا داده چې
دوزير صاحب مرحوم په ژوندكي دغه
كلمه (سمندر) د (بحر) له پاره نه كارېدله .
كه سمندر كلمه دده په ژوندكي د پښتوكومي
لهجې د (بحر) له پاره كارولای، هر وروړي
ثبتوله .

په (لس زره پښتولغتونه) قاموس كې چې
د ارواښاد وزير صاحب
(پښتوسيند) څلور كاله وروسته د كابل
د پښتو ټولني د معاون محمد اعظم ايازي او دلغت
د څانگي دنور و غرو په همكاري ترتيب سوې دئ، هم
د (سمندر) كلمه نسته .

د ارواښاد سيد راحت الله زاخيلي په (لغات
افغانی) نومي كوچنو ټي قاموس كې چې (سمندر)
كلمه هم د "دريای اعظم — آگ كاكيرا" په
معنا و ثبت سوې ده، زه يې داردو ژبي اغېزه
بولم . (زما سره چې دلغات افغانی كومه نسخه پرته
ده، د چاپ نه ټه نلري)

(سمندر) په پارسي ادب كې هم دنوموړي حيوان
په معنا كار سوې دئ .

شيخ سعدي عليه الرحمه وايي :

سمندر نه ای گرد آتش مگرد

كه مردانگی بايد آنگه نبرد

په لغتنامه دهخدا كې كښلې دي چې سمندر له
يوناني لغت "سالامندرا" څخه مشتق سوې دئ

اوپه فرانسوي ژبه کي هم له همدغي ريښې څخه
په همدغه معنا (salamandre) سته .
سالامندر اداورپرښتي (فرشتې) ته ويل کېدله

دخوشحال خان خټک په کلیاتو (د دانش ټولني
چاپ) کي ماد غزلياتو برخه د (سمندر) لغت له
اسيته وکتله، فقط يوځای مي وموندله او هورې
هم د (بحر) په معنا کار سوې نه وه :
ژواک ژوندون مې همگي واړه په غم شو
غم په مثل لکه اورزه سمندر
(۴۱مخ)

دخوشحال دربايعياتوپه برخه کي مي سمندرهېڅ
په سترگه نه سو.
حميد مومندوايي :
هسي يم په دردوغم کي ددلبرخوښ
لکه اوسي په سره اورکي سمندرخوښ
(۹۶مخ)

ميرزا حنان بارکزی يي ددرياب په
معنانه، بلکي په دادوهمه معنا کاروي :
حذرڅووکري "حنان" د عشق له اوره
همېشه وي دا وړ خلاص پرسمندر در
(۵۹مخ)

يابل ځای وايي :
ديار عشق را کښي پيدا کړه سي سوز
سمندر راته حيران دئ شب وروز
(۶۸مخ)

شمس الدين کاکړي هم ددرياب په معنانه
راوري :
علاوه ديار غمونه پسي غواړم
نه مېرېم سمندر غوندي په اور
(۵۱مخ)

+++++

سنگره :

غټه گردی ډېره . په لوېديځه لهجه کي
زياته مروج کلمه ده .
حميد وايي :
اوس حميد کوي نارې د يار له غمه

چي يي ولي دا رقيب په لوسنگره
(كليات - ۲۲۲مخ)

شاعلي پالوال صاحب د ډبرو نور انواع
داسي راوري دي:

کاني، اره، پرېشه، تيره، گوسه، لپانکي،
گيندجوري، غرگي، بغري، شاخه، بغرگي يا
لوره ډبره، وارئي، مرغ، شگه، ريگ، سال. (د
تفصيل له پاره وگورئ: معياري پښتو - ۲۵۹، ۲۶۰ مخونه).
زه به پر دغو نومو باندې (سنگچل، سخر، او
کرکنډه) هم ور زياته کړم.

+++++

سوی اولوی:

عبدالقادر خان ويلي دي:
يو مجنون سوی او لوی د عشق نه و
ميني ډېر کړل تر مجنونه سوي لوي
(۳۱۴ - مخ)

يا بل خای وايي:

د عالم له ويري آه وکښلی نه شم
په کوگل کي مي دننه وشول لوي
(۳۱۹ - مخ)

په حاشيه کي يي (لوی) د دود په (گرد)
معنا کړی دئ؟

(لوی) د (الږيل) سره بي رابطې نه دئ.
الږيل پر اور باندي د پسه سوځلو ته وايي.
د کندهار قصابان د ژمي په موسم کي پسه
الږيي. د (الږيل) له پاره د (الوی) اندول
د پښتو په نورو لهجو کي سته.
په (لولپه = مکوت) کي د سر (لو) هم له
(لوي) سره يوه ريښه لري.

+++++

سيب:

خوشحال خان خټک د (سيب) او (منه) کلمي
دواړه راوري خو د (مني) استعمال بېخي لږ
دئ. د پښتو په لوېديځه لهجه کي د (سيب)
کلمي استعمال عام دئ.
خوشحال وايي:

پوزه يي غونچه وه د زنبق، سيب سپينه زنه
يي

مشك د مخ خال_____ونه په مخ كښلي

مه پارا

(۷ - مخ)

يا:

لكه و، د زرخ سيب په هغه شان دى

نه چې اوس يي تير و بير دى تلذذ

(۴۸ - مخ)

يا:

لكه سيب زما په خوله كې

شيرين ذقن وای تل

(۱۰۹ - مخ)

يا:

چې يا يا سيب يا بهي كيږي

بصل مه شه، حنظل مه شه

(۲۹۸ - مخ)

په يوه خای كې چې ما د خوشحال خان په

كلام كې (منه) وليدله هغه بيا د ترتیبوونكې

له خوا ناسمه لوستل سوې وه. بيت دا دئ:

هيڅ پرې نه پوهيږم، دا دې زنه كه مڼه ده

خال دې دې د زني كه دانه د ممانې

(۴۸۲ - مخ)

په حاشيه كې ورته كښلي دي چې په دوهمه

او څلورمه خطي نسخه كې دا نيم بيتى داسې

دئ:

هيڅ پرې نه پوهيږم چې دا وړمكه (ده) كه مه

ده

يا:

نن په نظر راغ_____له يوه ترى

زنه يي سيب وه شونډې نرى

بله به نه وى هسې دل_____بره

نه په _____ خشكى نه په ترى

(رباعيات - ۲۸۵مخ)

په سواتنامه كې راغلي دي:

دُر، شپه، كاني، ياقوت ورته يو شان دي

سېب، شلغم، انار، بهي ورته يكسان دي

(۲۵ - مخ)

+++++

سیری:

وقف سوې مخکه:

په سواتنامه کې راغلي دي:

چې ملا د "ميان نور" په حکم
درومي
هم هغه د سوات په ملک کې سیری مومي
(۳۶- مخ)

+++++

سيژمي، سيژمي:

د پزي سوري، چې په پارسي يې (سوراخ
بيني) بولي.

خوشحال خان په دستارنامه کې ليکي:

"په ژمي د باز د دويمې د زکام د نزلې
هم بدکشنده زحمت دی. سيژمي يې ونيوی شي
... د مهوری مرغونه يې دي واخلي- اوبه دي
يې نچورک - په شيژمو کې دي يې وڅڅوي
..."
(۶۴- مخ)

په دستارنامه کې يې د "سيژمي" شکل هم
سته "... په شپه په ورځ که د ميره تريوه
سيژمي ويني ځي تر بله زوې ځي ...".
(۱۲۱- مخ)

+++++

سيخ پري، سرخ پري، سرخ سري:

دا درې نومونه د هيليو د جلا جلا جنسونو
دي. (وگ: ښکار و کندهار - د ليکونکي اثر - ۱۰۰، ۱۰۲،
۱۱۴ مخونه).

په فراقنامه کې لولو:

مرغاوی په هـر لور وي
سونا هـم پکې لا ډير وي
په آخر راشي سـرخ پري
هم سيخ پري هم سرخ سري
(۴۷- مخ)

دلته د مرغابی کلمه بايد د پای د
تانيثي (ی) له اسите فارسي کلمه ونه گڼل

سي. دغه راز پسوندي (ی) په فارسي ژبه کي
نسي ويل کېدلای.

+++++

سېر:

په کندهار کي (سېر) د (من) په اجزاوو
کي دئ. يو من څلوېښت سيره دئ. د سېر وزن
له (خورد) سره برابر دئ. په نورو سيمو کي
(سېر) تر منه په تاله ډېر دئ. د کندهار يو
من لس پاوه دئ په داسي حال کي چي د نورو
سيمو سېر شپاړس پاوه کېږي.

د حميد مومند په کلام کي (سېر) تر منه
کم ښوول سوی دئ:

په غرور د توان تېری په ناتوان مه کړه
چي د منه توله سپکېږي په سېر گوره
(کليات - ۲۱۷ مخ)

+++++

سيله:

طرفداري، پلوي.

په کندهاری لهجه کي په همدې معنا ډېره
کارېږي.

خوشحال په سواتنامه (۵۸ - مخ) کي دا
لغت داسي راوړی دئ:

که په دا طور اور پورې په درست سوات شي
مگر هـاله دمـ

سيله مکافات شي

+++++

شاره:

د کندهار په لهجه کي (شاخه، شياخه) د
قبر ډبري ته وايي "هغه وخت به پوه سي چي
سر دي د لحدشاخه ووهي".

ميرزاخان وايي:

د قضا شاره به ستا څنگونه مات کا

که ته هر څو پورته پورته په هوا ځي

(۲۴۲ - مخ)

+++++

شامت:

شامت په لوېديځه لهجه كي په همدې شكل
د (نحس) په معنا مروجہ كلمه ده. د پښتو
نوري لهجې يې د (شوميت) په بڼه اوس كاروي.
پوهاند زيار صاحب د خوشحال په كلام كي د
"شوميت" شكل د كرلانی لهجې ځانگړتيا بولي.
خوشحال خان د شامت كلمه څو ځايه راوړې

د ه:

چې د كښليو ننداره راڅخه لاره
خبر نه يم كوم گناه و كوم شامت
(۳۷- مخ)

يا:

په شامت يې دما تري غرنريزي
لا پـــــــه دا د اپريديو بصرنشته
(۳۰۵- مخ)

يا:

دا كل شوميت د نفس دی چې په تا شې هسي
شندي

هـــــــزار
غـــــــمونه فسادونه دم په
دم

(۱۵۲ - مخ)

يا:

چه كار يې بيایي فلک په-ه كښته
چـــــــاری به كاندې بي مصلحته
كجیر كه څیر دی چه بي تدبیر دی
په خزه بند شي له دې شـــــــامته
(رباعیات - ۵۹مخ)

رحمان بابايي هم (شوميت) ليكي:

دا همه واره شوميت دی د شومانو
گڼه ته د چا په زېرمه نه يې ستړی
(۲۴۹ - مخ)

عبدالقادر خان خټک وايي:

په شامت د ديو سړيو باران پرېږده
شکر دا چې اور نه ووري له اورو
(۱۳۶- مخ)

زما په فکر د دې کلمو ريشه په "شوم"
كي سته؟

په ارمغان خوشحال کي د "شامت" شکل
خوندي دئ.

(وگ: ۲، ۱۶، ۲۰، ۴۲ مخونه او نور)

+++++

شِبَه:

د لومړي توري په زېر او د دوهم په
زور(فتحه).

يو ډول مصنوعي (نقلي) مری ته ويل
کيږي. په کندهار کي يې بڅمني پيژني (زما د
څلور اتيا کلني مور په تصديق). ما د لومړي
توري په پېس او د دوهم توري په زور
اورېدلی دئ. په لغات افغاني، پښتو سيند، د
خوشال خان خټک کليات په ويپانگه کي دا
لغت نسته. ظفرالغلات اخیستی دئ خو هورې يې
د تلفظ په باب څه نه دي ليکلي خو د خوشحال
خټک مرغلري (۳۹ - مخ د کندهار چاپ) په
حاشيه کي يې ورته کښلي دي: "په چاپي نسخه
کي لمړی توری زېر او دوهم توری زور لري،
په قلمي نسخه کي محشي (مشکني) ورته کښلی
دی. چي مصنوعي مری ځني مطلب دی".

خوشحال خان وايي:

له ياقوته دي هاله سيالي شِبَه کا
که د اور په تاو کښې دانه شي بي آبه
(مرغلري - ۳۹مخ)

په سواتنامه کي لولو:

په تمیز کي سراسر واره مبهوت دي
چې ږلی ورته گوهر، شبه ياقوت دي
(۲۱ - مخ)

بل ځای:

دُر، شِبَه، کانی، ياقوت ورته يو شان دي
سيب، شلغم، انار، بهي ورته يکسان دي
(۲۵ - مخ)

+++++

شک:

په يوه شي خبر (آگاه).
دا لغت په همدې معنا په کندهاری لهجه
کي ژوندي دئ. "ولاکه په شک لا يم" يعني قسم

ده، که په خبر یم. دا لغت قاموسو په دغه
معنا نه دئ اخیستی.

خوشحال ویلي دي:
په ناحق یې په زندان کــــــــــــــــــــــــــــــــــــم یو
خو کاله

خدای خبر دی که په خپل گناه زه شک یم
(ارمغان - ۲۴مخ)

اشرف خان هجري وايي:

هسې زشت عمل می اولید له ناکسو
چه له گرگه لیده نشي نه پرې شک یم
(۹۶ - مخ)

بل خای وايي:

د شایست پـــوله دي چرته ده
حیران یم

نه می حد یقین موندلی نه پرې شک یم^(۱)
(۴۰۷ - مخ)

+++++

شکرپاره :

د زردالو په شان مېوه ده. معمولاً وچه
کاربري. د کندهار د وچې مېوې په صادراتوکي
مهم قلم دئ. په قاموسوکي می په سترگه سوی
نه دئ.

خوشحال وايي:

دواړه شونډي دې خورې شکرپارې دي
د گلابـــــــــــــــــــــــــــــــــــــو گل دې دواړه رخسارې دي
(۳۸۰ - مخ)

+++++

شمه :

د پښتو په زیاترو لهجو کي شمله د بگری
هغه برخه ده چې د ولونو دپاسه د جوغې په
شان جگه ولاړه وي. په کندهارې لهجه کي شمله
د بگری هغه برخه ده، چې د غور پر برابرې
مخ یا شاته کښته راڅرېري. خوشحال خان سره
له دې چې په اشعارو کي یې یو خای شمله د

^(۱) دا نیم بیټی په متن کي "نه ئي حدیقین موندلی نه پرې
شک یم" دئ. ما سم کړ.

بگړی د جوغې په معنا کاروي (دستارنامه - ۱۲مخ) خو په مجموع کې یې د شملي تعبیر له کندهارې لهجې سره سم دئ. دی په دستارنامه (۵ - مخ) کې د حضرت رسول ﷺ د شملي د اندازې په باب لیکي: "په ځینو روایتونو د رسالت پناه درې دستاره یاد شوی دی - یو اته لس گزی، شمله یې نیم گز شرعی - دویم دوازده گزی، شمله یې یو گز هغه د جنگ ده - دریم شپاړس گزی، هغه به یې په اختر په جمعه په سرتاره".

لوستونکي متوجه دي که خوشحال خان د بگړی له شملي څخه مراد د هغې جوغه وای، نو نیم گز یا گز شرعی جوغه جگه درېدلای نسي او نه په پښتنو کې چا په دغه اوږدوالي جوغه لیدلی ده.

تر دې چې ورتېر سو، خوشحال خان پخپل یوه شعر کې شمله له زلفو سره تشبیه کړې ده. زلفي څرېدلي وي جگي نه درېږي. بیت دا دئ:

یو ځل بیا سرتـــــــــــــــــــــــوره مسته
راښکاره شه!

چې گڼسو دې په سپین مخ شملي شملي وي
(۳۶۴ - مخ)

اشرف خان هجري هم شملي او زلفي سره تشبیه کړي دي. دی وایي:
توري زلفي دي دائم شملي شملي دي
له ښه مخه دي هــــــــــــــرگز مه شه جدا نور
(۳۳۱ - مخ)

+++++

شموخه :

په وریجو کې هغه ناپاکه سوې دانه چې پوست پر پاته وي. کندهاریان یې "شماخه" بولي.

میرزا خان ویلي دي:

له عاده عبادت لـــــــــــــــــــــــره نه درومي

په پاخه اتام کښې اوم لکه شموخه^(۱)
(۱۲۴- مخ)

د کابل چاپ ديوان په لغتنامه کي دا
لغت نسته. خو د پېښور چاپ په "فرهنگ" کي
دې لغت ته کښلي دي: "يو قسم واښه چه خوند
ئې تريو دی". په پارسي يې (شماق) بولي (د
لس زره پښتو لغتونه په حواله).
+++++

شنه:

وحشي واښه.
په دستارنامه کي راغلي دي: "د آس
سرکشي ... د سواره د ناپوهی شي- يا يې بي
روخه په تازيانه ووهي، يا ملونه ناموافقه
ورواچوي، خوله يې خور کا - يا جای بند وي،
شنه يې خورلي وي...".
(۵۰ - مخ)

په کندهار کي قصابان د پسرلي پر وخت
وايي: "پسونه پر شنو دي، غوښه يې بېخونده
سوي ده".
په پورته نقل قول کي "جای بند" اصطلاح
هم په کندهار کي عامه ده. د دغه خای خلک
وايي "تر جای بنده آس، گښته خر ښه دئ".
+++++

شوپرک:

شوپرک ته د پښتو په نورو لهجو کي
"کڅلکی، اسمان کڅلکی" لغتونه سته.
عبدالقادر خان يې د "شوپرک" په نامه
راپېژني. د کندهار پښتانه يې هم "شوپرک"
بولي.

عدل چي د ده لکه افتاب په جـــــهان وخت
پټ په سوراخونو کي ظالم، شوپرک وار شو
(۴۷۸ - مخ)

ميرزا خان انصاري ويلي دي:
شوپرک چي په حجاب گرزي له ورځي

^(۱) په پېښور چاپ ديوان کي دوهم نيم بيتی "په پاخه طعام
کښې اوم لکه شموخه" دئ.

سالن هغه کتخ ته ويل کېږي چې د وريجو (پلو،چلو) پر څنگ يې پخوي. غورمه، کوفته، دوپيازه، سبزي، دولمه او نور په سالنو کې شمېرل کېږي.

خوشحال وايي:

څوک چه ډوډۍ د دهــــــــــــــقانی خوری
خواره د حـــــــــــــــورو د مهمانی خوری
چه يې په ظلم خوری واړه يې زهر شه
که شـــــــــــــــولانونه د سلطانی خوری
(رباعيات)

خوشحال خان په دستارنامه کې ليکلي دي:
"د مردانو په شولان کې د هر چا برخه شته،...".
(۱۴۳- مخ)

شولان ما ته د (سالن) په معناسهې ښکاري او شين راته د هغه ژبني جريان اغيزه ايسي چې د (سو، سي، سم،...) سينان يې په شينانو باندې اړولي دي.

د خوشحال کليات (نوی چاپ) کې يې شولان ته کېلي دي: "کمند، کمندونه" چې سهې نه ده د.

د خوشحال فرهنگ (د يارمحمد مغموم خټک) شولانونه لغت او د خوشحال په کلام کې يې مثال راوړی دی (۱۳۳- مخ)، خو معنایې ځني پاته سوې ده.

د خوشال خان خټک کليات په ويپانگه (۱۲۳۲- مخ) کې چې شولانونه په "کمند، کمندونه" معنا سوي دي، د حيرانتيا ورڅېره ده!

سالن لغت د ارواښاد عبدالهادي ريشاپه يوه شعر کې داسې دی:

که پلو وي که سالــــــــــــــن وي که مېوه وي

که شيدې که پراتې که کېک کولچه وي
خدای و هست که څه لنده وي اوکه وچه
نوش جان دارو درمــــــــــــان دي د مېلمه وي

+++++

شلومبې:

په کندهار کې يې هم شلومبې بولي. په نورو لهجو کې ورته (تروې، شرومبې، شناوی) وايي.

خوشحال وايي:

که دغوادبزو شلومبې خورې زيان يې نشته

اش_____تها
د _____ري زياته کا په خور
(ارمغان - ۵۷مخ)

په ارمغان (۲۵، ۳۹ مخو کې) د " شلمبو" په شکل هم ليکل سوي دي. په رباعياتو کې "شلوبې" ثبت دئ.

کلپه روپيه _____ايسته روغه وې
خوچه سوراخ شی نوربې فروغه وې
هيڅوک دخپل_____وشنوبو بد نه وایي
صفت د ه_____ر چا له خپله دوغه وي
(رباعيات - ۲۱۹مخ)

پوهاند زیار صاحب ليکي چې خوشحال خان "شلومبې" کلمه هغه شان کاروي لکه "چې په لويديزه پښتو کې هم همدا سې دود لري". (وگ: د خوشال ادبي پښتو - ۳۶مخ)

رحمان بابايي هم "شلونبې" دوې هجايي کاروي:

واړه تشي شلونبې شاري
خبر نه ش_____وي له مطلبه
(۱۲۵ - مخ)

په نورو لهجو کې (شلومبې) درې څپې تلفظ کېږي او شين ته زور (فتحه) ورکوي.
+++++

شَوْلَه:

شَوْلَه هغه درد دئ چې دوامداره نه وي. کله چې راولاړ سي، کرار کرار پسې زياتېږي خو خپل اوج ته ورسېږي. بيا بيرته لږېږي خو وشلېږي. د لنگون درد ته شَوْلِي وايي. د پېچ يا اسهال پر وخت د کولمو درد ته هم شولي وايي. د کندهار ښځمنې يې په ښراوو کې هم

کاروي: "د کولمو شولي دي درولوپري" په کندهار کې ډېره عامه بېرا ده. خوشحال خان يې د "خواری، مشقت، زحمت" په معنا کاروي. دی په دستارنامه کې د شعر په باب وايي:

"يو يو بيت يې لکه فرزند زوول هسي شولي لري. خدای دي په دا رنځ څوک گرفتار نه کا".

حمید مومند هم دا کلمه راوړې ده: یو _____ ځلې د سبق سبقت اندېش بل له شوئو د رخصت په خاطر رېش (کلیات - ۴۳۹ مخ)

د دغه کلیات په ویپانگه (۷۸۸ مخ) کې د (شوله) معنار اوړې ده خو تلفظ يې (sola) لیکلی دئ. چې گویا د کلمې د سر شین (پېښ، ضمه) لري. دا تلفظ ناسم دئ او د دغه لغت اصلي وینگ د شین توري په سکون باندي سهي دئ.

"شوله" په کندهاری لهجه کې د (ډېر تېره) په معنا هم کارېږي. د مثال په توگه "دا چاکو داسي تېره دئ لکه شوله" يعنې دونه تېره دئ، چې ورېښته په خریل کېدلای سي.

+++++

صيادي:

په کندهار کې "صياد، سيات" هغه ښکاري ته ويل کېږي چې مرغان د خرڅلاو له پاره نيسي". (وک: ښکار او کندهار - ۲۶ مخ)

خوشحال هم د "ښکاري" او "صياد" توپير کړی دئ. دی ليکي "د ماهی ښکار د صيادی ښکار چه د اهل حرفت د روزگار عالم ښکار دی، دا صيادی د قديمه لا د آدم (ع) د وخته ده ... (دستارنامه - ۵۵ مخ).

د "اهل حرفت" څخه د خوشحال خان مراد دا دئ چې دا ښکار يو راز کسب و کار و پېشه ده. په کندهار کې هم صيادي خپل کاسبان لري.

د (ت) او (دال) ابدال نورمثالونه هم سته :
جلات - جلاد،
فساد - پسات،
آباد- ابات، ...

+++++

غاو:

غالمغال، اعتراض، شکایت.
په دغو معناوو د کندهار په لهجه کې
ژوندی لغت دئ. قاموسو اخیستی دئ او په
نورو لهجو کې هم سته.
خوشحال خان په دستارنامه کې کبلی دې:

" سروده_____ورته دی روا
چه نه غاو وي نه غ_____وغا
سامعان یې صاحب دل وي
نه وي نفس نه یې ه_____وا
(۱۶۱- مخ)

اشرف خان هجري وايي:
د حاسد په صعنه غاو نه کا رشتینی
په سنگینه زمکه شور لري سیلاب
(۳۲- مخ)

عبدالقادرخان خټک وايي:
که هر څو ورباندي غاو رقیب غماز کا
عاشق کله غ_____ور د دیو په
آواز کا
(۱۸- مخ)

پخوا به د ښار د معتبرو خلکو د کورو
په دروازه کې یوه خونه وه چې "غاوچیان" به
پکښې اوسېدل. غاوچي د "قابوچي" مښغ سوی
شکل دئ او قابوچي تورکی کلمه ده، چې د
(دروازه وان، دربان) معنی لري. په خوشحال
فرهنگ (۱۵۴- مخ) کې چې "قابوچي" په
"خودغرض، مطلب پرست" معنا سوی دئ، د تامل
ور خبره ده.

+++++

غاري غرخه:

د کندهار ښکاریان یې "غاري موری" بولي
(وک: ښکار او کندهار - ۳۳مخ).

خوشحال وايي:

اي چه په رو کبې گزار ته ساز يې
سترگې دې لکې غور په اواز يې
غاري غرخه دی درباندي درغي
په تخرگ يې وله که تير انداز يې
(رباعيات - ۲۴۲مخ)

خوشحال خان يو ځای ځان له "خواجه خضري
غرخه" سره تشبیه کوي:

په مثال خواجه خضري غرخه خوشال و
چې گوزار ورباندي وشوناگهان
(دخوشحال خټک کلیات — ۹۷مخ)

+++++

غولی:

غولی د کور (انگر) ته وایي چې په
فارسي يې (حیاط) بولي. دا لغت په کندهار
کي مروجه ژوندی کلمه او فولکلور ته يې هم
لار موندلې ده. د کندهار کوچنيان د باران
نه اورېدلو پر وخت کور په کور گرځي اوږه،
خورې يا ايکي ټولوي. دا لوبه (ارگوري)
بولي چې په اسلامي ثقافت کي ورته (استسقاء)
وايي. د استسقاء له پاره خاصي دوعاگاني
سته. ارگوري د استسقاء پښتني دود دئ. د
ارگورو پر وخت کوچنيان دغه مسجع عبارتونه
په گډه وايي:

"ارگوري، برگوري. خدای دي يو زوی درکي
چي پر غولي درته ښوري، ډولانگه څه غواړي،
يوه کاسه اوږه غواړي، اسمان خري اوږه
غواړي، مخکه شنه وایه غواړي".

خوشحال خان خټک سره له دې چې د (انگر)
او (انگن) کلمې هم راوړي خو د (غولي) لغت
زيات کاروي:

د ودي نه زېږي فرزند
بابا په غولي، وند
(۴۶- مخ)

يا:

هغه دم چې تور گيسو په خپل صورت باندي
خواره کړي

غېږ:

په لوېديځه لهجه کې يې هم "غېږ" وايي خو په ځينو نورو لهجو کې "غېږه" ده. خوشحال خان يې هم هر وخت د "غېږ" په شکل راوړي. که ځيني استثناآت موجود وي هغه راته د خوشحال خپل انتخاب نه ښکاري. (د خوشال ادبي پښتو ۳۲ مخ) کې يادونه سته.

ميرزا خان انصاري وايي:

د عالـــــــــــــــــم هنر به واړه پرې تمام کړم
که سرکښ خاطر په غېږ کې ونيسمه
(۱۸۴- مخ)

+++++

کاگل:

کاگل د کندهار په لهجه کې د (اخږ) پر ځای کارېږي. مثلاً وايي: په مني مو د کور بامونه کاگل کړي دي.

ميرزا خان انصاري وايي:

اوهاله به يې د مراد تخم زرغون شي
چې د نيو پـــــــــــــه په اوبو جمال کاگل کا
(۶۱- مخ)

+++++

کالکوچن:

دا لغت په ظفراللغات کې په "دهوکه باز،... " معنا سوی دئ. د خوشال خان خټک کلیات په ويپانگه کې نه دئ اخیستل سوی او د مغموم په خوشحال فرهنگ کې مې هم په سترگه نه سو. په کندهار کې (کارکچو، کرکچو) د غالمغال، شور، روړ (زور) په معنا مروج لغت دئ. عموماً د مرغانو، په تېره بيا ميناوو د شخول له پاره کارېږي. ليري نه ده چې له کالکوچن څخه د خوشحال خان مراد (غالمغالي، شريړ،...) وي.

خوشحال خان په سواتنامه کې ويلي دي:

د"کاو"نمسی نه خان دی، نه ملک دی
کالکوچن، دروغـــــــــــــــــژن غشی د هلک دی
(۳۱- مخ)

تاو کجک دي په پرېشانه کاکل بند کړه
د سنبل غوټی په شپه دلگيري شه دي
(اهار - ۱۳۴مخ)

+++++

کچاری:

د تجارتي دعوو د فیصلې محکمه .
رحمان بابا وایي:
د وصال دلان کوم طرف ته غواړم
چي بندي شوم د هجران په کچری
(۸۸ - مخ)

مولوي بريالی وایي:

سودا په نقدو کېږي د ژوندون په کچاری کي
وړيا په دې دوکان کي تبادل څه په کار نه
دئ
(اهار - ۱۳۲مخ)

د کچاری په نامه د کندهار د احمدشاهي
ښار په کابل بازار کي يوه ودانۍ سته (وگ :
احمدشاهي کندهار، د ليکونکي اثر - لومړی ټوک، ۲۳مخ) .
کچاری ته يې په کندهار کي (پنچات) هم وایه .
دا هندي کلمه ده او په کندهار کي يې د
پنچات دفتر ته (فیصله منازعات) هم وایه .
بريالی صاحب وایي:

د غمزو پنچاته لـــــــبر څه خو
مـــــــدد کړه
"بريالی" په دې سودا کي تاواني ولاړ
(اهار - ۴۹مخ)

+++++

کچری:

کچری يو راز خواړه دي چي له پنډو
وريجو او ماشو (میو) څخه پخېږي او پر سر
باندي کورت او سره کړي غوړي اچوي. دا
خواړه په کندهار کي په ژمي خوړل کېږي.
خوشحال خان وایي:

تود کچری د غوا غوړي په وخت د ژمي
تر حلوا تر ســـــــلوا زیات
لـــــــري هنر
(ارمغان - ۵۸مخ)

ځيني کسان د پکتيا د سيمي ژمني خواړه
(ډنډکی) له کچري سره يو شان بولي. خو کچري
او ډنډکی جلا جلاخواړه دي.

+++++

کړدې:

اعمال، چاري.

خوشحال خان په فراقنامه کي ويلي دي:

چې د بل ښې کړدې ويني

ځان اوبه کانـــــــدي خبيث

(۱۸- مخ)

د اول نيم بيتي "ښې" په چاپي متن کي
"شي" دئ. که دا چاپي غلطې نه وي، نو ښايي
د خټکو لهجه به د مرتب په پام کي وه.

عبدالقادر خان وايي:

مرد يي مه گڼه چې لافي ښې کړدې کا

مرد کرده بي لافـــــــوکا، ښځه لافي ده

(۱۷۹- مخ)

په ځينو متونو کي د "کړدې" په شکل هم

ثبت سوی دئ. هجري وايي:

په خوله واړه عـــــــمل کا د اولياوو

له کړدو يي لاس په غورو د کافر دی

(۱۸۷- مخ)

حميد مومند وايي:

ناکړدې د محبت و ســـــــري ورکا

په يوه لاس کي پياله په بل همسا

(کليات - ۱۳مخ)

ميرزاخان انصاري وايي:

عام وخاص کا د مسکين په نامه فخر

چې ويل کـــــــرده يي دواړه ده حنيفه

(۱۶۷- مخ)

+++++

کرکنده:

غټه گردی ډبره چې انسان يي د پورته
کولو قدرت نه لري. په لوېديځه لهجه کي
مروج لغت دئ.

حميد وايي:

عشق مي هسي بي اختياره دماغ کوز کړ

(۳۸۳ - مخ)

+++++

ککوري:

ککوري يو راز ډوډی دي چي د کاک په شان
بي له تبی، دابښ، تناره څخه پخېږي.
رحمان بابا ویلي دي:
که ښندلي دي په خدای وي يو کیکوری
نمیان يې په جهان کې لکه نمر کړي
(۱۵۱ - مخ)

په کندهار کي ښځمني يوه بدل وشمه
وراشه لري او د هغه چا په باب يې کاروي چي
تر پزي پوري يې مری خورلې وي خو دی لا د
لوري څخه شکایت کوي. وراشه دا ده:
دوې کاسې سرسر، يو د غوايي سر، درې د
اور ککوري، آ! زما نهارې لوري!
حمید وايي:

ټول دې مه شه په زرگونو زر و سیم
چي ته يو کیکوری خورې پکې يا نیم
(کلیات - ۱۵۴ مخ)

+++++

کمبله:

هجري وايي:
هر سړی چي په اسرار د کار خبر شي
تر اطلسو خوبوي کنبله ښاره!
(۴۵۰ - مخ)

+++++

کوټر:

پوهاند زیار صاحب د خوشحال کلیات د
پېښور چاپ په حواله لیکي:
" (کوټر) يې زیاتره بي ښځينه پایلي
ښځينه او کله هم نرينه کارولی دی:
اوبښتو لره پخته کوټر بايده دی" (د خوشال
ادبي پښتو - ۵۱ مخ)

د کندهار په لهجه کي "کوټر" د نر له
پاره او "کوټره" د ښځي له پاره عام رواج
لري. د کوټري نر تر ښځي ښې بازی کوي. په
پورتنی بیت کي خوشحال همدې ټکی ته اشاره

کوي. بايد وويل سي چي په کندهار کي د
کوټرو په نومو کي ټول صفتونه مذکر دي (وگ
: ښکاروکندهار — ۱۱مخ)

هجري وايي:

د تن پوست دي ښايسته له اصله نه دی
په چيني جامه هـــــــــــــــــــــوس لکه کوټر کړي
(۲۱۸- مخ)

حمید وايي:

هسي رنگ به په نڅا تالا کوټر شو
چي به فکـــــــــــــــــــــر د پري ورته اوټر شو
(کليات - ۳۸۴مخ)

اشرف خان هجري يي د (کونتره) په شکل
هم راوري:

هغه ښهر چه محسود د پېښور وه
نن کونترې پکښې جاله د بېديا کا
(۲۵۸- مخ)

+++++

کورنگ:

د آس بچی.

د کندهار په لهجه کي دوي څپي ويل کيږي
د هجري په دېوان کي يوه څپه کار سوی دئ.
په هر لور دي د هوس زين کړی کرنګ دی
د لـــــــــــــــــــــغت ميدان دي نشته عمر تنګ دی
(۲۲۰- مخ)

حمید وايي:

راغی څار شو نر کورنگه د شاهد
رضاجوی په هزار رنگه د شاهد
(کليات - ۴۵۹مخ)

شمس الدين کاکروايي :
تېزرفتارد "شمس الدين" کورنگ دژبي
خوآخر به شي په داميدان کښي لنگ
(۷۸مخ)

+++++

کوغالی:

رحمان بابا ويلي دي:

که نصیب مي شي کوغالی ستا د سپيو

وبه نه کـــــــــــــــــرم نور نظر په جام د جم
کښې
(۱۶۲- مخ)

په کندهاری لهجه کي د غریبې محقر کور
ته "کونډغالی" وایي.

+++++

کوکو:

(په اوږده واو) د کوچنیانو په ژبه
(ښه، اعلی).

میرزا خان ویلي دي:

د دانا د وړاندي لهوولعب څه دي
د هلک تر فهمه سره لمبه کوکو ده
(۱۲۷ - مخ)

+++++

کولک:

کولک دوې معناوي لري:

د خوني کولک: د خوني په چت کي سوری چي
د رونا د داخلېدلو او د دود د وتلو کار
ځني اخیستل کېږي:
هجري وایي:

تر کولک چاپېره مه گـــــــــــــــــرزه
عابده

گڼه خون به دي په غاره شي توبک يم
(۹۴ - مخ)

بل د سترگو کولک چي د سترگو کاسي ته
ویل کېږي.

خوشحال خان ليکي: "د سترگو رغول څو
پردې لری - وازدې تر چاپیره په کولکونو
کښې تور سپين پاسه کولکونه کلک د هډونو د
سترگو د محافظت دپاره ...". (دستارنامه -
۲۱مخ).

+++++

کویلی:

کویلی، تادیگی.

د وریجو یا اوگرې هغه برخه چي د دیگ
په بېخ پوري نښتي وي. د کندهار په لهجه کي
یې (کویلی) بولي.

عبدالقادر خان ویلی دی:
 زویه په کور کې وچ ټوک به ژویي
 زوی یې له لـــــــوري کویلي کویی
 رشتیا متل دی هـــــــویشار ویلی
 دنیا خوړه ده تر څـــــــان تر زویي
 (۴۰۷- مخ)

د لام او نون ابدال په نورو پښتو
 کلماتو کې هم سته. یو څو مثالې یې دا دي:
 لمر - نمر،
 لمونځ - نمونځ،
 لمانځل - نمانځل،
 نولس - نونس،
 ++++++

کیسر:

په کندهاری لهجه کې (کیسر) د خرو یو
 راز ناروغي ده. په دغه ناروغي کې د خرو
 گډېده باد کوي.
 د حمید په کلیات کې د "قوصر" او
 "کوسر" په شکلو راغلي ده.
 آه سرد نوي مین لـــــــره ښه نه دی
 له تازه پرهاره باد قوصر ژغوره
 (کلیات - ۲۱۵مخ)
 په وییپانگه کې یې معنا نسته
 بل ځای:

چې وهلی د مظلوم د آه قوصر وي
 مه کړه طمع د صحت له هغه رېشه
 (۲۳۲- مخ)

یا:

لا یې اور د غـــــــم تازه د خسو
 خار کړ
 دې کوسر یې هلک زخم لوی پرهار کړ
 (۳۶۴- مخ)

+++++

گرگه:

گرگه د وچ لرگي کوندې ته وايي. د ښاخو
 تر وچېدو وروسته د یوې درختي (وني) د تنې
 پاته برخه.

حمید وایي:

عشق په زړه د تن پرور و کله لگي
د ا چې نه کا اور اثر پـــــــه لنده گرگه
(کلیات - ۲۳۹مخ)

میرزا خان وایي:

د وصال راحت به هیڅ ورڅخه نه وي
د هجران په اور کي سوځي لکه گرگه
(۱۷۶- مخ)

شمس الدین کاکروایي :
لکه اورنه کړي اثر پرلنډه گرگه
هیڅ اثر را باندي نه کانصیحت
(۴۰مخ)

گرگ (د لومړي په زور) د اینې (جگر) یو
راز ناروغي هم ده. په کندهار کي یو متل دئ
چي وایي:
"گرگه ! بله چاره دي نسته بي له
مرگه".

شمس الدین کاکروایي :
څه خاصیت وستادلب په قنبيله کشي
چي يي ویوست زماله زړه دهجرگرگ
(۷۷مخ)

قنبيله یا گنبيله یورازدارودي .
+++++

گری:

د (گری) ویی د لحظې، شېبې، ساعت په
معناپه لوېدیځه لهجه کي ژوندی او جنس يي
مونث (بڅینه) دئ. په نورو لهجو کي يي جنس
مذکر دئ.

خوشحال خان يي هم مونث جنس راوړی او
له "وړی" سره يي قافیه کړی دئ. دی وایي:
که ســـــــر د بڅي سپیني وړی شي
زړه يي و... ته هـــــــره گری
شي

ســـــــری نـــــــه ده لکه
پېړی ده

چي ... پرې ولاړ شي هاله سرې شي
(رباعیات - ۲۲۲مخ)

عبدالحمید دېوان په ۸۹ مخ کې "کینچ"؟
راغلي ده. دا لغت یې په پورتنیو چاپو کې
معنا کړی هم نه دئ. زما په فکر یې د
هیوادمېل ثبت سم دئ. (کینچ) لغت زه د
کاتبانو مسخه بولم. په مروجو قاموسو کې یې
دا راز لغت په سترګه سوی نه دئ.

په کندهار کې (ګنچ) کلمه د (بازار،
منډی، نخاس او مارکیت) په معنا همدا اوس
ژوندی ده او ظفراللغات هم په همدې معنا
ثبت کړې ده. **دکابل اوشاوخواسیمی خلک**
د(نخاس) کلمه پرهمدې ځای کاروي. په زاړه
کابل کې د(نخاس) په نامه یوه سیمه هم وه.
(د لرګو ګنچ)، (د پسو ګنچ)، (د خرو او
غویو ګنچ)، (د وریجو او غورو ګنچ) ټول د
کندهار د اوسني ښار مشهور او معلوم ځایونه
دي.

د حمید مومند په پورتنیو بیت کې راغلي
"کینچ" همدا (ګنچ) دئ.

دشمس الدین کاکړپه کلام کې هم د(نخاس)
کلمه په همدغه معنا راغلي ده :
"شمس الدین" غوندي زرګوني
یې خرڅېږي پرنخاس
(۶۲مخ)

+++++

گوار:

د کندهار خلک په ښکېلو کې "د گوره زو"
جمله کاروي. زما یو وخت داسې فکر ته راغلي
وه چې دلته به له "گوره" څخه مراد "پرنګی"
وي ځکه "پرنګی" ته په هندوستان کې "گهورا"
وايي چې اصله معنا یې "سپین" ده؟
خوشحال خان په سواتنامه کې ویلي دي:
درست عالم یې د گوارو په شماره دی
تر تاجکـــــــــــــــــو لا په زیست کې آواره دی
(۲۲- مخ)

هجري ویلي دي:

زه خټک په چا خوږې کړم سترګې خپلې
تور گوار پکښې میشته نوم یې ځبیر شه

(۴۵۶ - مخ)

+++++

گورم:

(فشار يي پر دوهمه څپه دئ).
د غواوو گله،

کندهاريان هغه چا ته چي د پسو رمه
پيايي، شپانه وايي، هغه چي غواوي او غوايي
پيايي، گوروان يي بولي (گوروان ته په نورو
لهجو کي "غوبه" هم ويل کېږي^(۱)).
هغه چي د اوشانو گله پيايي ساروان يي
بولي.

خوشحال په دستارنامه کي ويلي دي:
نه يو سور د تير انداز و
ننه گورم د نيزه باز و
(۵۱ - مخ)

+++++

گوندي:

(فشار يي پر لومړی څپه دئ) د (شايد،
ممکن) په معنا.

د کندهار په لهجه کي ژوندي ويی دئ. په
نورو لهجو کي د (گوندي) پر ځای (گني)
کلمه کارېږي.
خوشحال وايي:

گوندي وي چي د وصال په خوښی خوښ شي
چي خوشحال په جداييه کي ډېر
نول کا
(۴ - مخ)

يا:

ما وې زره يي گوندي نرم په ژړا کړم
چي اثر پرې ژړا نه کاندې څوک څه کا
(۸ - مخ)

(۱) حميدويلي دي:

شپون غوبه ځکه سنگدله ويلاره شي
چي روزگار يي وي له کانو د بيديا

دغه راز په دستارنامه (۲۳۱- مخ) کې کښلي دي: "... بل حماقت دی له جهله- سرې گوندي په ډېر علم تربیت خلاص شي".
+++++

لار:

دا لغت د پښتو په ختیځه کې (لاره، لیار) ویل کېږي. د کندهار په لهجه کې یې (لار) بولي. د خوشحال کلیات په شپږم مخ کې د (لار) په شکل راغلی دئ او ورته لیکلي یې دي چې په چاپي ډېوانو کې د (لاره) په بڼه ثبت دئ او داسې ښکاري چې دوی له خطي نسخو څخه اخیستی دئ.

تلم په خپله لار راسره مله شوه نگارا شوخه، غمزه گره، خنده رویه، خود آرا (۶ - مخ)

یا:

یار مې لار شو په دا لار ورپسې درومم که ډېر ستړی په دا لار یـمه په خای یم (۱۳۸- مخ)

یا:

د یار مهر تر ما راغی زمــــا مهر تر یاره رښتیا ده دا خبره چې د زره ده لار د زره (۲۹۷- مخ)

دغه راز په سواتنامه کې راغلي دي:

درې څلورمیاشتي دا لار وي ښه روانه ډېر آفت لـــــــري له برفه، له بارانه (۸ - مخ)

رحمان بابا هم (لار) کلمه له لوېدیځ گړدود سره سمه راوړې ده. چه ویریدي له کوهي او له گړنگه هغه نه درومي پــــه لار د دې دنیا (۵- مخ، ۴۸- مخ)

هجري هم پر دغه لار روان سوی دئ:

ربه لار یې پــــه ریاض کړه برابره چه هر گل یې له عذارو لون سود کا

هجري وايي:

په دوو چشمو مي شيرينه تر ليلي ده
خو په زړه مي خرابي لکه ليوان کا
(۱۲- مخ)

قادر خان خټک ويلي دي:

په معنی کي بشر نه دی پرانگ ليوه دی
چې د ده له لاسه مومي
بشرشر
(۵۶ - مخ)

کامگار خټک ويلي دي:

د مجاز په صورت څرنگ شايسته يي
په معنی کي يا ليوه يي يا بقر
(۳۸ - مخ)

په ظفراللغات کې (لېوه) په (گرگ) او
(خرس) سره معنا کړی دئ او د خوشحال فرهنگ
مولف او د هغه په پيروي د خوشال خټک کليات
په وييپانگه کي شرمين، چې دوی دواړه يي د
خوشحال د وينگ پر خلاف "شرمخ؟" ليکي، او
لېوه يو حيوان بللی دئ (۱۳۱- مخ).
د کلاسيکو شاعرانو په کلام کي ځای ځای
داسي قريني سته، چې (لېوه) دي د کندهاری
لهجې په شان د شرمين له پاره کار سوی وي.
اشرف ويلي دي:

هر ساعت يي د ستم په دارو نيسي
د يار ياد لکه لېوه، هجري بره شه
(۱۱۴- مخ)

يا بل ځای:

خو ياران لکه رمه هسي غنچه وو
د هجران ليوه په زور سره جدا کړو
(۱۱۱- مخ)

په دې دوو بيتو کي د (رمه)، (بره)
لغونه پر دې خبره دلالت کوي چې (لېوه) دي
د (شرمين) په معنا راغلی وي.

+++++

مالامال:

تر څوکي پوري ډک لوبی.
خوشحال وايي:

خوبی د عـــــمر تر څلوېښت کاله ده
چه په ځـــــوانی کېښې ماله ماله ده
حواس که درست لرې شکر وکاره
څو دې ودانه د عـــــمر ځاله ده
(رباعیات - ۶۸مخ)

+++++

ماهي، ماهيان:

په لوېديځه لهجه د (کب) له پاره
(ماهي) لغت عام کارېږي. په کلاسيک ادب کې
هم د (ماهي) کلمه ډېره موندلای سو.

خوشحال خان ويلي دي:

ستا وصال لکه درياب دی، زه ماهي
په هجران دې هر زمان دی په ما، هي
(۳۳۲- مخ)

رحمان بابا وايي:

لکه غوښي چه ماهيان خوري په درياب کېښي

په هـــــــــــــــــــــوا کېښي هـــــــــــــــــــــم
دغه کاندي مرغان
(۸۲ - مخ)

رحمان بابا (کب) هم راوړی دئ (۹۱) -
مخ).

هجري وايي:

هـــــر صنم وڅپل مين ته حميده وي
ماهي خوښ په بحر نه وي تر تالاب
(۳۲- مخ)

ميرزاخان ويلي دي:

د ماهي له اوبو هيڅ انديښنه نه شي
ســـــــــــــــــــــــــــــمندرخه پروا نه لري له حرقه
(۱۶۹- مخ)

+++++

متکا:

دا لغت هم په کندهاری لهجه کې سته او
يو راز اوږده بالښت ته ويل کېږي. خوشحال
خان ويلي دي:

کله مست د مال و ملک شي
کله مست شي د صـــــــــــــــــــــهبا
د مسند د پاســـــــــــــــــــــه کېښي

دغه راز په دستارنامه کي مېړه د
(شوهر) په معناراغلي دئ:
".... که په هغه خونه د دې په ويل د دې
مېړه ومري دا به هم هسي راضي وي" (۱۱۴مخ).
په مړانه د (شجاعت) په معنا داسي
راغلي ده:
".... مړانه دا ده چه په غليم راشي -
يکدله ورباندې مت یک جلب وکړي..." (۸۰
مخ).

حميد وايي:

ترکو ډېر په خپلو زلفو دي نيولي
زاهدان دي لافي نه کا د مړاني
(کليات - ۳۰۸مخ)
رحمان بابا هم "مړني" د صفت په توگه
کاروي نه "مېړني".
مړني ويلى به _____ويه و هغه
ته
چه بي وجهي آزار نه کا هيڅ سړي
(۹۸ - مخ)

هجري ويلى دي:

عابد خان مصلحتي هم مړني دي
د غليم س_____ره خالد لکه تبر دي
(۱۹۰- مخ)

حميد مومند وايي:

آخر حسن زره ورمه گ_____وره حميده
مړني د لښکر درومي په دنبال پس
(د عبدالحميد دېوان - ۶۴ مخ، در او مرجان - ۳۸مخ)
په کليات (۹۱مخ) او د عبدالحميد مومند
دېوان په (۱۲۵مخ) کي "مېړني" ليکل سوي دي.
د حميد د کلياتو د نيزنگ عشق په برخه
(۳۸۰مخ) کي د شاهد د توصيف په ترڅ کي د
"مړنيو" کلمه راغلي ده:

په دوو سترگو، کينه گر لکه مزي
د پ_____رهېز ل_____ه مړنيو وړي
بری

دا بيت د وړاندي او وروسته بيتو په
سياق باندي ما ته سم ثبت سوی نه ايسي. په
بيت کي د "وړي = ميبرد" فعل بايد "وړی =

بُرده است" وي. په دې صورت كي نو د "مړنيو" شكل هم بايد بدلون ومومي او د څلورو څپو پر ځای بايد درې څپې "مړنو" سي او همدا يي ما ته سم ثبت ايښي:

په دوو سترگو، كينه گر لکه مزي د پـ ر هـ ېـ ز لـــــــــــــــــــــــــه مړنو وري بری

دغه راز په ۴۹۸ مخ كي يې هم "مړنو" ليكلي دي.

په كندهاري لهجه "مړانه" د بلوغ په معنا هم استعمالېږي. په پلاني كال مړاني وهلم. يعني بلوغ ته ورسېدم. (د بلوغ له پاره "كوزه اخیستل" اصطلاح هم مروج ده).

+++++

ملا چرگک:

يو مرغه دي چي په عربي يې (هدهد) بولي. ملا چرگک ته په نورو لهجو كي "گوډی چرگ" وايي. په كندهاري لهجه كي يې ملا چرگک بولي^(۱). په كلاسيك ادب كي دا دواړه نومونه راغلي دي.

ميرزا خان انصاري وايي:

سجده څو كړې بې حضوره

د ناسوت كښي ملاچرگکه

(مخ - ۱۷۴)

خوشحال وايي:

گوډی چرگ تر مځکه لاندي اوبه ويني

ولي نه ويني په مځکه باندي لومه

(مخ - ۲۴۰)

+++++

مياشت:

د خوشحال خان په كلام كي مور د (مياشت) كلمه هغه راز مومو، لکه د پښتو په لوېديځه لهجه كي چي په عام ډول مروج ده. په دې لهجه كي (مياشت) دېرشو ورځو ته هم ويل

(۱) د دغه مرغه د پوره پېژندنې له پاره وگورئ: ښکار او كندهار - ۱۱۷مخ.

کډېري او د (سپورمی) اولو او آخرو شپو ته
هم. د خوشحال خان په دې بیتو کې میاشت د
(سپورمی) په معنا راغلي ده:

نوې میاشت به دې په مخ گوري وگري
که په مخ باندي دې جوړ سم د سمند کا
(۲۴- مخ)

څه لره اې میاشتي! ته خپل مخ ستایي و ما
ته

یار په مخ مې نورځي ستا په مخ درومي تورتم
(۱۲۴- مخ)

د دستارنامې په ۱۹ مخ کې بیا میاشت د
(month) په معنا راغلي ده: "... چه تنومند
شي، تر شپږمې میاشتي پوري یې قابل د زوولو
کا- په نهمه میاشت وزېري ...".
او په (۹۱- مخ) کې بیا د "سپورمی" په
معنا کارسوي ده.

په فراقنامه ۱۰مخ کې هم د سپورمی په
معناراغلي ده "میاشت دوه نیمې ورځې په هر
برج کېنې مقام لري...".

رحمان بابا که څه هم د "سپورمی" لغت
مکرر کاروي خو یو ځای دوه یې "میاشت" د
سپورمی په معنا راوړې ده.

خم ابرو د یارمې نقش په لیمه دي
لکه میاشت چې په لوی بحر کېنې لیده شي
(۲۱۰ - مخ)

عبدالقادر خان هم میاشت د سپورمی په
معنا کاروي:

بنکلي مخ یې میاشت خجله کره نمر هم لا
قد یې سرو کـ _____ ر سرکوزی عرعر
هم لا

(۳۵- مخ)

د خوشحال خان په پېښور چاپ کلیات کې
چې ځای ځای "میاشته" راغلي ده (د پوهاند زیار
صاحب "د خوشال ادبي پښتو - ۳۲مخ" په حواله)، ما ته د
خوشحال خان خپل تلفظ نه ایسي.

حمید مومند وایي:

سرترونی نوې میاشت تر سر جار باسي

د هر ښکلي درد په ســــر دی ستا له درده
(کلیات - ۲۰۶مخ)

+++++

مېرمن:

دا لغت په عام ډول د ښځې له پاره اوس
عام سوی دئ. په کندهار کې "د کور مېرمن"
خاص مفهوم لري او هغې ښځې ته ویل کېږي چې
د کور سرشته، اداره او تنظیم یې پرغاړه
وي.

خوشحال خان وایي:

تر مېرمني وينځه ښه ده په ښه خوی کېږي
نه مېرمن چې نه یې خــــــــــــــــــــوی وي نه
بشر

(ارمغان - ۶۰مخ)

رحمان بابا یې په همدې خاص مفهوم
راوړي:

نه رسېږي ستا و حسن و ته حوره
څه به رسي و مېرمن و ته مزدوره
(۱۴۰-مخ)

حمید وایي:

لیر لیر ښه هـــــــــــــــــــــــم مناسب له
نفسه نه دي

غله مېرمن کاندې ځان مور په څکه څکه
(کلیات - ۲۳۸مخ)

میرزا خان ویلي دي:

تـــــــــــــــــــــــــــــــه گداى د ولایت یې
شاه د دوو کونو مېرمن ده
(۱۲۵-مخ)

یا بل ځای :

اې حاجي له پټه بخته سيالي مه کړه
چې د کور مېرمن ونه وينې مه وياړه
(۱۴۰-مخ)

+++++

نابوده:

په لغت کې (بد، د "ښه" ضد) ته وایي
نابوده سړی یعنې ډېر بد سړی او په اصطلاح
کې دغه لغت د (دنیا) له پاره کارېږي.

نابوده دنيا، يعني فاني دنيا، هغه دنيا چي
 د خداى نېکانو نه ده خوښه کړې. دا لغت په
 کلاسيک ادب او لوېديځه لهجه کي ما په يوه
 معنا لوستلی او اورېدلی دئ. خوشحال خان
 ويلي دي:

هم خداى غـوارې نادانه! هم فاني دنيا
 نابوده

په څو به دي روزي شي، فکر وکړه دا دوه
 سوده

(۲۰۷- مخ)

شمس الدين کاکړوايي :

څوک به ښادي کـــــــــــــــــــــــري په دانابوده
 څوک به ســـــــــــــــــــــــودمن شي ددې له سوده
 که يې مقصودشي تمام په لاس کښي
 ځـــــــــــــــــــــــــــــــــالي به درومي له دې مقصوده
 (۱۴۷مخ)

د کندهار ښځمني وايي: "چي زما تر سر
 سي تېره، خداى دي نه کي دا نابوده دنيا
 ډېره".

+++++

ناره:

د کندهار په لهجه کي (ناره) د فاصلي د
 واحد په توگه هم کارېږي. دا چي وايي:
 "پلانی کلی له دې ځايه څخه يوه ناره ليري
 دئ". مخاطب پوهېږي چي دا فاصله څونه ده؟
 خوشحال خان هم ناره د فاصلي له پاره راوړي
 ده.

که رښتيني محبت لري مه ناره
 په يوه ناره بيل شوی يار و ژاره
 (۲۹۱- مخ)

د (ناره) بله معنا (مسلسل ژړا،
 چيغاري) ده.

"دا هلک ولي داسي په يوه ناره دئ"،
 يعني ولي پله پسې ژاري او ژړا يې نه
 درېږي.

عبدالقادر خان وايي:

که غمونه د دې خپل خاطر ښکاره کړم

لوی هلک به هـــــــــــــــــمه واره په ناره کرم
(۱۰۲- مخ)

دلته له "ناره" څخه مراد (ژړا) ده.

+++++

نالي:

توشک، کوربچه.

د کندهار په لهجه کې په همدې شکل مروج
ويی دځ، خو په نورو لهجو کې ورته (نيالي)
ويل کېږي.

عبدالقادر خان وييلي دي:

اسمان خونه د فقير ده

نالي مځکه نمر لحاف

(۷۷- مخ)

شمس الدين کاکروييلي دي :

خدای به کله داسي وکا، چې يوکت يومونالي وي

چې زه پروت يم يوطرف ، نازنين پرېل طرف

(۷۱مخ)

+++++

نالي:

د رود يوه برخه، د رود (سيند) يو ښاخ.

ښاغلي ډاکټر پالوال صاحب ليکلي دي: "

له رادء يا سينده څخه چې يو ښاخ بيل سوئ

وي، او اوبه يې دوه گرايه يا درې گرايه تر

رادء لږي وي، ناله بلله کيږي" (معياري پښتو-

۱۷۱مخ).

عبدالقادر خټک وييلي دي:

چې ډير ډير د جـــــــــــــــــدايي له غمه ژارم

په رخسارو کې مې سازې شوې نالي

(۳۴۸- مخ)

حميد وايي:

که يار غواړې هومره ژاره څو درځي

"عبدالحميده"

دا په دا چې دُر مـــــــــــــــــونده شي په درياب

نه په ناله کې

(کليات - ۳۰۲مخ)

+++++

نامي:

(۱۵۳- مخ)

یا:

په خواری کې، زیست روزگار تر مرگ بتر دی
یا د بل ګـــــــیډه یا خپله
ګـــــــیډه بڼه کړه

(۳۰۲- مخ)

د رحمان بابا په دېوان کې هم "نس" او
"ګیډه" دواړه راغلي دي:
نس په خاورو په خس ډک ښه دی بې غمه
نه د غـــــــم په
خـــــــاروخس پخه حلوا

(۱۳- مخ)

که تمام جهان په خپله ګیډه وڅوري
یاد به نه شي پـــــــه درود و په
دُعا

(۱۳- مخ)

دغه راز هجري ویلي دي:
مخ د مځکې که فـــــــراخ دی ستا پر څه دی
ستا نصیب د دې په نس کېږي درې ذراع
(۶۷- مخ)

عبدالقادر خټک ویلي دي:
که وصال عبدالقادره د یارغواړې
یو قدم په دنیا کېږي بل په نس
(۶۷- مخ)

حمید مومند د "نس" لغت خورا ډېر
کاروي:

اې مدام د نس په زېرمه مبتلا
ځان ته ولې وینېږي ویده بلا
کامگار خټک وايي:
واف د روح مې په قفس د تن زهیر شو
چې انیس ورسره نس لکه عقیق شو
(۸۱- مخ)

+++++

نغزل:

تاوول، پېچل.

په مشتقاتو کې يې (نغارکی) د کندهار
په لهجه کې عام لغت دئ چې د کوچنی
نالي(نيالي) معنا لري.

د کاکړو په باب ويل کېږي: "کاکړ څه
کې؟ کاغذ په گوتو نغاري، يو شر د خدايه
غواړي".

خوشحال په سواتنامه کې داسې ويلي دي:
د دنياحـــــــــــــــــرام، حلال وبله نغاري
همه مدعي دي چې خدای غواړي
(۵۸ - مخ)

رحمان بابا وايي:
تمامي جـــــــــــــــــهان لـــــــــــــــــمن
راڅخه نغاري
سپين زړوکی مي اغوستی تور کودی شوم
(۷۷- مخ)

مولوي بريالی وايي:
د دماغ معلم مي بس بس راته وايي
گمنامي مي لــــــــمن نغاري په تابوت
(اهار - ۱۵مخ)

+++++

نونس:

نزه (پارسي)، ۱۹ عدد.
د ۱۰ عدد په نورو لهجو کې (نولس) ويل
کېږي او د لوېديځې لهجې تلفظ يې (نونس)
دئ. خوشحال خان يې هم (نونس) ليکي.
څه صفت د هسې حسن په غــــــــــــزل کړم
چې په نونس بابه کل مشکل پسند دی
(۳۱۷- مخ)

د خوشحال خان خټک د دېوان په ټولو
چاپو کې، له ارمغان پرته، "نونس" ثبت سوی
دئ (د کامل مرحوم چاپ راسره نسته)، ځکه نو
څوک ويلاى سي چې همدا به يې د خان خپل تلفظ
وو.

+++++

نمای:

په کندهار کې "نمای، نمايداره" د
بنايست، مود، فيشن له پاره کارېږي. خوشحال

يې هم په همدې معنا راوړي. دى په دستارنامه كې ليكي:

"خبر شه چه دستار په سر كول د شيوې او نماى دپاره نه دى. دستار د مرد شرم او عزت دى". (دستارنامه - اول فصل - ۴مخ - د پېښور اكيډمى چاپ - ۱۹۹۱ع).

رحمان بابا وايي:

چې يو غاښ په خوله كښې زورند شي يا ووزي
درسته _____ خوله پرې
بدنمايه شي هرگور
(۱۴۵- مخ)

هجري وايي:

سره كوندى يې په مړوند عجب نماى كا
ه_____رگز مه شه په آفت د
گردون ماته
(۳۴- مخ)

عبدالقادر خان ويلى دي:

چې تنكى لښته وې وخت د
ن_____ماى وو
ه_____ر
دې حرکت
ز_____په راي وو
چې ښاخ شوې شوخ شوې تېر تر ښخ غواړي
محنت مي واړه ض_____ايع
بي خاي وو
(۳۷۷- مخ)

+++++

نوغي:

نوغي د (شرم، پېټ) په معنا په لوېديځه لهجه كې كارېږي. نوغي د پزي يا غوړ پرې كول دي. پخوا به يې د بداخلاقي په سزا كې د ښځو پزي، يا غوړونه پرې كول. دا عمل يې (نوغي) باله. نوغي په پوري سو، وراشه به د هغه چا له پاره ويل كېدله چې دغه راز سزا به وركړه سوې وه.

خوشحال "نوغي" يوازي د (داغ) په معنا راوړى دئ خو د كندهار په لهجه كې نوغي (د شرم داغ) ته وايي. ښځه چې له مېړه سره پر

بي وفايي باندي گير ڪري نو ورته وائي چي " مڙه دي ڪرم ڪه نوحى درپوري ڪرم ". سُخِي زياتره مرگ قبول ڪري.

خوشحال وائي:

مهينه توره خورنگ تمام وري
خيني بي گيده يا يو اندام وري
خيني مڻخ واروي نوحى ونه ڪا
د هغو تورو ناحق ڏوڪ نام وري
(رباعيات - ۲۳۰مخ)

+++++

واته:

د (وتل) له مصدر ڇڻه. په کندهار ڪي
يوه وراشه سته چي وائي "سترگي مي له حيرته
ورته ووتلي". خوشحال عين مطلب راوري دئ:
په تورو خاورو ڪڻبي ڪه گوهر پراته دي
په خوارو سترگ _____ و
کاته دي

په دا ڪم نه شي د
گ _____ وه _____ رو قدر

د پ _____ وهو سترگ _____ و باندي
واته دي

(رباعيات - ۲۹۴مخ)

دغي څلوريڻي ته بي په حاشيه ڪي ڪڻبي
دي: "ڻيائي واته د باور په معني وي څڪه
وتنه په دغه معني په ادب ڪڻبي ڏيره (واته،
وتنه) دواره د حاصل مصدر شڪلونه دي". دي
حاشيي ما ته دا فڪر پيدا ڪر، چي د محشي په
لهجه ڪي "د سترگو واته" وراشه نسته. ڪه
واي داسي غير محتمله معنا بي نه ورته
ڪڻبه.

+++++

واري:

تر جارڀدل، تر قربان ڪڀدل.
عبدالقادر خان وائي:

بل ڪه هر ڄو ڻايسته وي خداي دي نه ڪا چي
بي گورم

تر يـــــــوه بانه د کښلي دي
جـــــــــــــــــهان شه واري واري
(۲۸۴- مخ)

معصوم هوتک ويلي دي:
درواري سم، درواري سم آزمور ښکلي کندهاره
آ اشرفه د ښارونو آ تاجداره آنامداره
+++++

واله، ولي:
دا لغت په نورو لهجو کي (وياله،
ويالي) تلفظ کيږي. د لوېديځي لهجي وينگ يي
(واله، ولي) دئ، چي په کلاسيک ادب کي زيات
موندل کيږي.

خوشحال خان وايي:
د بادشاهـــــــــــــــــانوي چي امرگان دي
د يوه بحر ولي شـــــــــــــــــان شان دي
واله چه لـــــــــــــــــويه که کم لښتي وي
اودس پاکی لره واړه يکسان دي
(رباعيات - ۱۸۹مخ)

دغه راز په دستارنامه کي لولو:
"... د درياب ولي لکه د درياب د اوبو
مزه هسي د ولو د جويونو د شهنشاه د حکم
وتلي دي ...".
(۱۶۸ - مخ)

خوشحال په فراقنامه کي وايي:
گاه د آه لمبي تر خولي ځي
گاه له دوو سترگو ولي ځي
(۵۱ - مخ)

په سواتنامه کي داسي لولو:
په هر کلي په هـــــــــــــــــر کور کي يي
ولي ځي
هم يي خوري، هم يي هر لوري ته غلي ځي
(۴ - مخ)

رحمان بابا وايي:
ستا له غمه مي په مخ باندي ولي دي
لر مي وپوښته له حـــــــــــــــــاله چه ولي دي
(۲۰۶- مخ)

کامگار خټک وايي:

گوشواره (پارسي) غوروالی.
اشرف خان هجري په مغیره شکل داسی
راوری دئ:
د قیامت ساعت نازل په زمانه کا
هغه دم چي یې ژړنگا شي د والیو
(۴۲۱- مخ)

+++++

وچ موری:

هغه کوچنی (ماشوم، طفل) چي مور یې د
ده پر یو کلني باندي بیا امیندواره سی یا
یې شیدې د کومي بلي پېښي له اسیته وچي سی،
(وچ موری) بلل کیږي. په لس زره پښتو
لغتنه کي دا ویی راغلی دئ او په
"شیرسوخته" یې معنا کری دئ. نورو قاموسو
هم اخیستی دئ. په لوېدیځه لهجه کي هم عام
استعمال لري.

میرزا خان وایي:

دا جـــــــهان په نعمت پور دی
په خواری کي دی وچ موری
(۲۱۱- مخ)

+++++

ورخ:

ورخ د اوبو هغه دانه (دهانه) یا بند
ته وایي چي له هغه څخه گُردو (کورډو) ته اوبه
ورځي. "ورخ اوبو یووړ" اصطلاح هغه وخت
کارېږي، چي کار تر کار تېر سوی وي.

رحمان بابا وایي:

تر ورخ تیري اوبه بیرته نه جاروزي
نه جاروزي تېر ساعت په بیرته بیا
(۱۱۲- مخ)

قادرخان خټک وایي:

نه گورې که وگورې احوال به می معلوم کړي
ځي چي ځي په مخ زما د سرو اوشکو ورخونه
(۲۳۰- مخ)

+++++

ورون:

د پښې تر زنگانه لوري برخي ته په
لوېديځه لهجه كي ورونه وايي. نوري لهجي
ورته (پتون) وايي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

د حرص تيغ دي ناحق په غـــــــــــــــــاره کيښو
پرې غوڅ کړی دي د صبر د آس ورون دی
(۴۷۴- مخ)

يا:

زه د يار د عشـــــــــــــــــقه چيرته گرېز
وکړم
چه داغ کړی مي د زړه د آس پتون دی
(۴۸۱- مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

په قامت د مـــوذن قيام پسو
کړم
شايسته مي په ورانه باندي سر ايښی
(۲۵۰- مخ)

شمس الدين کاکروايي :
تازيانه ورسره وصل لکه لم وي
يودم نه وي له ورنودده جدا
(۳۱مخ)

+++++

وری:

بار ته وايي.
عبدالقادر خان وايي:
هسي دروندوری يې بار په ما ضعيف کړ
چي اسمان ورته خپل خان نيولی نه شي
(۳۰۰ - مخ)

+++++

هول:

وارخطايي.
په کندهاری لهجه كي هولکي (اولکي) وارخطا
ته ويل کيږي.

ميرزاخان انصاري ويلي دي:
د قيامت هول و هيبت راباندي تېر شو
د اجل پياله يې راکړه پر حيات شوم
(۹۲ - مخ)

شمس الدين كاكروايي :
له دوامغزی پيچمه لکه طفل
زړه مي هول دطبيب له دواوخور
(۵۹مخ)

+++++

یک لخته:

په کلاسیک ادب کي زیات راغلی دئ. د
کندهار په لهجه کي د (یومخیزه) په معنا
رواج لري. خوشحال وايي:
یا د مارغوندي راضي له خپله بخته
چي د غم له پوسته ووتم یک لخته
(۱۹۵- مخ)

یا:

په وخت د ښو گلونو وصال
باده نوشلي
د زړه اندوه دې واړه دا عشرت یوسي یکلخته
(۱۹۸- مخ)

+++++

یوم:

د پښتو په نورو لهجوکي د (یوم) له
پاره (بېل) لغت عام استعمال لري. خوشحال
خان يي (یوم) بولي.
د دهقان فهم په پانه؟ یا په یوم دی
د سپاهي نظر په توره، په تیرکش وي
(۳۶۷- مخ)

میرزاخان وايي:

د پندار پـــــــه نوک يي گروي
شرک يي عين د زړه یوم دی
(۵۲ - مخ)

+++++

یوي:

په نورو لهجو کي يي قلبه بولي.
اشرف خان هجري ويلي دي:
د فرقت یوي مي دل هسي سادين کر
چي يي بېخ د عیش یور د غم په سپاره
(۱۲۰- مخ)

حمید ويلي دي:

۴ ، ۲: متفرقات

ده غلامان:

په دې نامه د کندهار په جنوب کې يو کلی سته .کندهاريان يو متل لري چې وايي:
 "په مريانو کې ابادېدلای، اوس به ده غلامان اباد وای". رحمان بابا هم "ده غلامان" د خای او کلي په معنا راوړی دئ (۱۹۳- مخ). داسې ښکاري چې د سيمي له پاره دا نوم يوازي په کندهار پورې محدود پاته سوی نه دئ.

+++++

چغتی:

په کندهار کې چغتایانو (مغولو) ته چغتی وايي. د چغتي په نامه په کندهار کې يوه کورنی سته. هجري وايي:

_____ا به محبس غ_____مونه

ژوول

که رشوت د چغتي په دربار پور وای (۵۱۵ - مخ)

په چاپي متن کې "وی" دئ.

+++++

مغولگی:

د خوشحال خان خټک په يوه بيت کې پارسي ژبه "مغولگی" بلله سوې ده. ما ساده پښتانه څه زده چې يې وايي پـــــــه پارسی پارسی خبرو مغولگی (۴۹۳- مخ)

هجری هم وايي:

د پښتو ژبه مي ناوې کره په نظم

د مغلو په شعر هم عالي مکان يم

(۱۰۱- مخ)

د فارسي ژبې له پاره دا نوم ما له ملاعبدالباقي افغان پرته د بل چا په کلام کې

که لوستلی نه دئ. ملاعبدالباقی افغان په
تهذیب الواجبات (شپږم مخ) کې وایي:
فارسي خواره د کم ځای چې آب و نان و څه ته
وایي

مغولي ژبې بلله، پښتنو ته کله ښایي
دا مشابهت ما ته په زړه پوري دئ خو دا
خبره د ژبني مشابهت په کتار کې نه شمېرم،
هسي مي د حسن ختام په توگه راوور.

+++++

۴ ، ۳: نتیجه:

د پښتو په کلاسیکه مرحله کې د پښتو
قواعد، لغتونه، اصطلاحات، تلفظي ځانگړتیاوي
تر ډېري اندازې پوري د پښتونخوا له یوه
سره تر بله سره پوري سره یو شان او یا سره
نزدې وې. په دغه دوران کې لکه "ټول پښتون
چې له کندهاره تر اټکه د ننگ په کار کې پټ
و آشکار" سره یو وو، دغه راز یې ژبه او
لهجې هم د نن په شان سره لیري نه وې. تر
کلاسیکي مرحلې وروسته، چې د کال و میاشتي
په حساب یې ما ته نېټه ټاکل مشکله خبره
ده، پر پښتنو او پښتو باندي مخکني و
اسماني اپتونه نازل سوي دي او دې اپتو یې
پر ژبه هم درني اغېزې کړی دي. په پښتو کې
خورا ژور گرامري، تلفظي او لغوي بدلونونه
راغلي دي. په دې بدلونو کې د اقتصادي،
سیاسي او ټولنیزو حوادثو تر اغېزې لاندي د
پښتو ژبې لهجو د یووالي او نزدیکت پر ځای
د سره لیري والي لار اخیستې ده او دا لری
تر دا ننه هم روانه ده.

تر څو په پښتنو کې د قبیلویت روحیه
واکمنه وي، د ژبې د لهجو موسسات به یې هم
ژوندي او فعال وي. د لهجو نفي کول له ځان
سره نوري ستونزي راولاړوي خو نزدیکت یې هم
ځان ته خپل تاداو غواړي. دا تاداو په
نصیحت کولو نه ودانېږي، بلکې د پښتنو په
ژوند کې د اقتصادي او ټولنیزو بدلونو په
راتگ سره د فرهنگ او ژبې موسسه هم ورسره

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**